

An Introduction to Lifespan Development

Intro:

जीवनकाल विकासासमवेत संपूर्ण मानवी जीवनाचा अंतर्भाव होतो. यामध्ये गर्भधारणे पासून ते मृत्युपर्यंतच्या विविध स्थितींत राहण्याचा, कार्यप्रणालीचा, शारीरिक, मानसिक व आविष्कार वैज्ञानिक स्थितीमध्ये होणारे बदल अंतर्भूत होतात.

1.1 An Orientation to lifespan development:

जीवनकाल विकास

आभिप्रेतना :

एखादा नवजात तुमचे कोट झगिराय घट्ट करणे पक्कू शकते याविषयी तुम्हाला कुठी आश्चर्य वाटते आहे ना? शालेयपूर्व अवलोकनातील मुलू घरी लुटेरव चिल दाढने याची नवलाई वाटते का? तालव्यावलेक पदार्थाने भरणाऱ्या विशोद पाटीस कोणाले कोळ्यासचे याचा नियम घेऊन दिवा स्तंभिके डावून लोड करून घेण्याविषयीचे नैतिक मुद्दे तपासणे? मध्यमवयीन राजडाणी स्मृतीच्या जोरावर सजाविलेले अलंकार प्रवाही झसे चाकण कुले काय देऊ शकतो? ४० वर्षीय आजोबा ५० वर्षीय वडीलांपाठो वतन करणारा पाहून तुम्हाला थडकू व्हायला होत का?

(A) Defining Lifespan Development

जीवनकाल विकास व्याख्या :

'संपूर्ण जीवनकालादरम्यान घडणाऱ्या बदलांचा, वाढीच्या क्षमतेच्या, वर्तनातील स्थितीचा शालेय अभ्यास म्हणजे जीवनकाल विकास होय.'

वाढीच्या, बदलाच्या आणि स्थितीच्या अभ्यासाद्वारे जीवनकाल विकास हा शालेय दृष्टिकोनाचा अंगिकार करतो. इतर शालेय शाखांमध्ये संशोधकांपाठो जीवनकाल विकास अभ्यास मानवी विकासाबाबत शालेय पध्तीचा वापर करून त्याचे स्वरूप व प्रक्रिया समजून घेण्याकरिता गृहितकांची तपासणी करतो. याद्वारे विकास विज्ञान सिध्दांतांची निर्दिती करतो, त्याद्वारे तैथ्यवैज्ञानिक तसेच शालेय पध्तीचा वापर करतो.

जीवनकाल विकास हा मानवी विकासावर लक्ष केंद्रित होतो. यामध्ये व्यक्तीच्या वाढीच्या बदलाच्या अभ्यास देण्यात येतो. काही विकासारी वैशेष्ये तसेच समजून घेणे, तर काहीजण विकासार लौकिक, वांशिक आणि मानववंशविकासाचे भेदाच्या काम परिणाम होणे यावर लक्ष केंद्रित करतो. तर इतरजण व्यक्तीची आविष्कार वैशेष्ये, तसेच गुणविशेष आणि वैशेष्ये यांच्या परिणाम स्थळी व्यक्तीभेद निर्माण होणे, एखाद्या व्यक्तीस इतरांनून वेगळे करणे हे समजून घेण्याचे अधिक लक्ष पुरवतात. त्याची सर्व वैज्ञानिक तहा हे विकासाला संपूर्ण जीवनकालादरम्यान सतत घडणारी प्रक्रियेच्या रूपाने घेतात.

व्यक्ती तसेच जीवनादरम्यान कशी बदलते आणि वाढते त्या पध्तीवर तसेच व्यक्तीच्या जीवनासमवेत स्थितीचा वापर वैज्ञानिक तहा अधिक लक्ष देतात. व्यक्ती कोणत्या स्थितीत, कोणत्या कालावधीमध्ये व्यक्ती बदल आणि वाढ दाखवते याविषयी ते विचारता करतात. त्यांच्या पूर्वीच्या वर्तनाशी कधी व कसे सातत्य व सलगता प्राप्त होते यासाठी ते विचार करतात.

व्यक्तीच्या जीवनाच्या प्रत्येक अवस्थेदरम्यान विकासाची प्रक्रिया सतत घडते असे वैज्ञानिक तहा मानतात. गर्भधारणेपासून ते मृत्युपर्यंत व्यक्ती काही मार्गांनी (दिशेने) विकसित होते व बदलते तर इतर बाबतीत त्याचे वर्तन स्थिर राहते.

(B) The scope of the field of lifespan development जिवनकाल विकास

बोधाची व्याप्ती : जिवनकाल विकास क्षेत्राची व्याप्ती विलगत आहे. यामध्ये विविध क्षेत्रांचा अंतर्भाव होतो.

(I) Topical areas in lifespan development :

विशाल क्षेत्रे : काही वैज्ञानिक तज्ञ शारीरिक, विकासावर लक्ष देतात. 'शरीराची मर्यादेची मर्यादा, मज्जासंस्था, हार्मोन आणि इन्ड्रिये याची घडण, लक्ष्य वर्तनाच्या निरधारणाकारिता, क्षणपदव्यवस्था तहानेची, सोपेची गरज याची पूर्ती करणे' याची तपासणी शारीरिक विकासांमध्ये तज्ञ करतात. उदा: एखादा तज्ञ मुलांमधील कुपोषणाचा प्रभाव तपासतो तर एखादा पौढांमध्ये दरम्यान स्वेच्छाद्वारा शारीरिक निष्पादनातील घटका अडथळ करतो.

काही ~~तज्ञ~~ वैज्ञानिक तज्ञ बोधनिक विकासाकडे लक्ष पुरवतात. व्यक्तीच्या वर्तनावर बौद्धिक क्षमतांमधील वाढ आणि बदलाच्या कसा प्रभाव पडतो याचा अडथळ बौध्दिक विकासांमध्ये केला जातो. बोधनिक विकासकर्ते अध्ययन, खेळी, समला समाधान कौशल्ये, आणि बुद्धिमत्ता याची तपासणी करतात. उदा: आयुष्या दरम्यान लक्ष्या समाधान कौशल्यांमध्ये कसा बदल होतो किंवा शैक्षणिक यश आणि उपयशाच्या स्थितीकरणामध्ये सांस्कृतिक बदलाचा प्रभाव बौध्दिक वैज्ञानिक तज्ञ अडथळतात. जिविताच्या पूर्वार्धातील आघातजन्य घटना जिविताच्या नैतिका कालावधीमध्ये कशा पध्दतीने अनुभवतात यामध्ये सुद्धा बौध्दिक वैज्ञानिक तज्ञांना रूची आहे.

काही वैज्ञानिक तज्ञ व्यक्तिमत्त्व आणि सामाजिक विकास यावर लक्ष देतात. 'जिवनकालावधी दरम्यान एका व्यक्तीस दुसऱ्या व्यक्तीहून वेगळे (भिन्न) कुराव्या टिकाऊ गुणविशेषांमधील स्थिरतेचा आणि बदलाचा अडथळ व्यक्तिमत्त्व विकासांमध्ये केला जातो.' तर आयुष्यादरम्यान (जिवितादरम्यान) व्यक्तीच्या इतरांप्रतीच्या झोतरेफिया, सामाजिक नातेसंबंध कुर्या पध्दतीने विकसित होतात, बदलात आणि स्थिर राहतात याच्याशी सामाजिक विकास निगडित आहे. व्यक्तिमत्त्वामध्ये कुर्या असणारा वैज्ञानिक तज्ञ व्यक्तिमत्त्वातील टिकाऊ गुणविशेषे स्थिर झाले, का याविषयी विचारणा करेल. तर सामाजिक विकासांमध्ये तज्ञ असणारा वैज्ञानिक तज्ञ वंशवाद, गरिबी किंवा हारफोर याचा विकासावर काय परिणाम होतो याचा विचार करतो.

(A) Age ranges and Individual differences: खेणी (पल्ला) विस्तार
वय आणि व्यक्तिमत्त्व अंश :

एखाद्या विशाल क्षेत्राची निवड केल्यापूर्वी वैज्ञानिक तज्ञ वयाची खेणी निवडतात. जिवनकालावधी ही व्यापक वयाच्या खेणीमध्ये विभागली आहे. जसे जन्मपूर्व कालावधी (prenatal period) (गर्भधारणेपासून ते जन्मापर्यंतचा कालावधी), नवजात अवस्था ते मुकतेच्याल लागलेले मूल (Infancy and Toddlerhood) (जन्म ते वय वर्षे 3), शालेयपूर्व कालावधी (Early Childhood) (वय 3 ते 6), मध्य बाल्यावस्था (Middle Childhood) (6 ते 12) किशोरावस्था (Adolescence) (12 ते 20), तरुणी प्रौढावस्था (Young Adulthood) (20 ते 40) प्रथम प्रौढावस्था (Middle Adulthood) (40 ते 65), आणि उत्तर प्रौढावस्था (Late Adulthood) (65 ते मृत्यु).

अधिकतर वैज्ञानिक तज्ञांनी मान्य केलेल्या या व्यापक अवस्था या सामाजिक स्थाना

(social construction) आहेत. 'सामाजिक स्वना ह्या सामाजिक केल्या वालवतेच्या कल्पना होत. ज्या अधिकत (प्राणागत (विलुप्त) सरसिपो) विकासा जेलेला आहेत व एखाद्या क्षणी समाज आणि संस्कृतीच्या कायच्या लपान आहेत.

वयाची श्रेणी ही धनेकेदा संस्कृतीपटले भिन्न असल्याचे दिसते. जसे सतराव्या शतकात बाल्यावला हा कालावधी हा लहान प्रौढाच्या लपान पाहिला जायचा. काही कालावधी च्या सीमारेषा स्पष्ट आहेत जसे जन्मानंतर नवजागावलेची सुलवान होणे, शालेयपूर्व अवस्था आहेत जाग्य संपते. भारतीय संस्कृतीचा विकासात ज्ञान्यम उपनिषदांमध्ये मानवी जिवीत या कालावधीमध्ये म्हणजेच ब्रह्मचर्य (विद्यार्थी दशा), गृहस्थाश्रम (वैवाहिक जिवीत), वानप्रस्थाश्रम (लेवागिवृत्ती), आणि सन्यास (त्याग) यांमध्ये विभागला आहे. या अवस्था व्यक्तीच्या भूमिदीवलन निर्धारित केलेला आहेत ना की वैकासिक प्रक्रियेच्या झाघारे.

उदा: पूर्व प्रौढावलेच्या कालावधी गृहित धरल्या जाल्यास पाश्चिमात्य संस्कृतीमध्ये तो २० वर्षापावूनचा गृहित धरला जातो काळा या वेळी टिन एज संपलेले असते. याउलट जे उच्चशिक्षण घेतोहेत त्यांच्यामध्ये महाविद्यालयाच्या समाप्तीनंतर व कार्यलयाच्या प्रवेशानंतर म्हणजेच संध्याकाळ वयवर्ष २२ नंतर पूर्व प्रौढावला मानली जाते. तर विगत-पाश्चिमात्य संस्कृतीमध्ये जिथे शिक्षणाच्या लंघी मर्यादित आहेत तीथे प्रौढावलेची सुलवान तुलनेने लवकर होणे.

काही वैकासिक तज्ञ पूर्णतः वयाने कालावधी मांडतात दिसतात. जेव्हा झरनेर या मानसशास्त्रज्ञाने ~~के~~ उद्येन्मुख प्रौढावला ही झवला मांडली, या झवलेची सुलवान टिन एजच्या शैवटी ते विश्विच्या मध्यापर्यंत चालते. या दरम्यान व्यक्ती किशोर ही राहिलेली असते शिवाय प्रौढावलेची संपूर्ण जबाबदारी स्विकारलेली देखील असते.

घोडव्यान काय तर व्यक्तीच्या जिवीतामध्ये घडणाऱ्या घटनांवाक्य व्यक्तीभेद झालेलात. ही एक जैविक व लुबिनी आहे व्यक्ती भिन्नभिन्न जाताने, कालावधीमध्ये विकासाचे टप्पे पारक्रांत करते. तथापी वयाच्या कोणाचा टप्पावट एखादी घटना घडेल यावर परिवेशीय घटनांचा देखील प्रभाव पडतो. उदा: विवाहाचे वय संस्कृतीपटले बदलत असल्याचे दिसून येते.

इथे एक गोष्ट लक्षात ठेवणे गरजेचे आहे ते म्हणजे वैकासिक हल जेव्हा वयाच्या विलारा या विकासात लोहा ते सरासरी वया विक्री कोळत असतात. एखाद्या वैकासिक टप्पावट व्यक्ती कधी पोहोचतात याची सरासरी, काही व्यक्ती लवकर तर काही उशीरा तर काही सरासरी वयाच्या दरम्यान तो टप्पा हलगत करतो.

III The links between topics and ages : विशिष्ट क्षेत्र आणि वय यापयलिले दूवाः

जीवनकालावधी विकासापयलिले शारीरिक, ब्येद्यतिषु, सामाजिक आणि व्यक्तिगतत्व विकास या सारखी लवची क्षेत्रे संपूर्ण जिवीतादरम्यान महत्वाची भूमिका वजागत असतात. यामुळे काही वैकासिक तज्ञ जन्मपूर्व अवस्थेदरम्यान शारीरिक विकासावर लक्ष केंद्रित करतोत तर इतरजण किशोरावले दरम्यान. काही शालेयपूर्व अवस्थेपर्यंत सामाजिक विकासाबाबत लक्ष असतात तर काही उत्तर प्रौढावलेपर्यंत सामाजिक नातेसंबंधांवर लक्ष देतात. काही बिकला तज्ञ मात्र संपूर्ण जिवीत

कालावधी दरम्यान घडणाऱ्या वीर्यनिकृति विक्रासावत लक्ष पुरवितात.

1.2 Research Methods

संशोधन पध्दती :

वैज्ञानिक डेटाद्वारा दरम्यान घडणाऱ्या स्थित्यंतरांची उत्तरे मिळोवण्यासाठी प्रत्यक्ष वैज्ञानिक तडा करीत असतात. जसे कुपोषणाचा वैज्ञानिक विक्रासावत काय प्रभाव पडतो? नवजात आपल्या पालकांशी नानेसंबंध करणे ~~काय~~ विक्रासावत कळतात? किशोर समवयस्कांच्या दबावास कुठे बसते पडतात? या व इतर प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याकरिता वैज्ञानिक तडा शालीय पध्दतींचा आधा-
र घेतात. 'शालीय पध्दती या सुव्यवस्थित, क्रमिक निरीक्षण आणि माहिती तथ्येच्या संकु-
लनाच्या आधारे ~~वैज्ञानिक~~ प्रश्नांची काळजीपूर्वक उत्तरे देण्याची प्रक्रिया आहे.'

(A) Experiments : Determining Cause and Effect प्रयोग : कार्य

कारण संबंध निर्धारित करणे :

प्रयोगांमध्ये संशोधक इथवा प्रयोगकर्ता दोन विभिन्न स्थिती किंवा उपचारांची योजना करतात. यानंतर वर्तमानमध्ये काय फरक पडला हे तपासण्याकरिता ~~प्रयोग~~ दोन विभिन्न स्थितींना सामोरे गेल्यामुळे प्रयुक्तांच्या निष्पादनाची तुलना केली जाते. प्रयोगांमध्ये उपचार वेगवेगळे किंवा प्रायोगिक गरामधील प्रयुक्तांना स्वतंत्र परिवर्तनास सामोरे जावे लागते तर दुसरा गट जाला नियंत्रित गट जसे म्हणले जाते त्यास कोणत्याही उपचारास किंवा सामोरे जावे लागण नाही.

समजा चित्रपटंमध्ये दाखविला जाणारा हिंसाचार पाहिल्यामुळे झालेले मध्ये वाढ होणे हे फलामध्ये झाल्यास आपण तरुणांचा एका गटास झालेले मध्ये दृश्य असणारे चित्रपट दाखवून त्यांच्या मधील झालेले मध्ये मापन केले जाते. इथे ज्या गटास झालेले मध्ये चित्रपट दृश्य दाखवले जाण त्यास उपचारसमूह (प्रायोगिक गट) असे म्हणतात. तर नियंत्रित गटास तरुणांचा झालेले मध्ये दृश्य असणारे चित्रपट दाखवले जाण. व त्यांच्या मधील झालेले मध्ये मापन केले जाते. या दोन्ही समूहातील प्रयुक्तांची प्रदर्शित केलेल्या झालेले मध्ये मापन करून त्यांची तुलना केली जाते व अहिन काची पडताह्या केली जाते.

प्रयोगांमध्ये वैज्ञानिक म्हणजे विभिन्न परिस्थितीत इथवा बदलाच्या उपचाराच्या झालेल्या परिणामांची तुलना करणे होय. प्रयोगे केली झालेल्या बदलाशिवाय असणाऱ्या इतर शक्यता वगळून वेगळे आणि वेगळे केलेल्या बदलाच्या प्रभाव तपासला जातो.

(B) Independent and dependent variable स्वतंत्र आणि परतंत्र परिवर्तक : प्रयोगा-

दरम्यान प्रयोगकर्ता ज्या परिवर्तनामध्ये बदल करतो इथवा हाताळतो त्यास स्वतंत्र परिवर्तक असे म्हणतात. वरील उदाहरणांमध्ये झालेले मध्ये किंवा झालेले मध्ये चित्रपट हा स्वतंत्र परिवर्तक होय. याउलट प्रयोगांमध्ये जो परिवर्तक आपला जातो त्यास परतंत्र परिवर्तक असे म्हणतात. प्रायोगिक बदलाच्या इथवा हाताळण्याच्या परिणाम झालेल्या प्रयोगांमध्ये बदल होतो त्यास परतंत्र परिवर्तक म्हणतात. वरील उदाहरणांमध्ये झालेले मध्ये वर्तमान प्रमाण हा परतंत्र परिवर्तक होय.

प्रयोगांमध्ये केलेल्या बदलाव विरिक्त इतर घटकांच्या प्रभावामुळे त्यांचा इथ्यास प्रभावित होणार नाही याची काळजी प्रयोगे केली जाणे. यासाठी प्रायोगिक व नियंत्रित गटांमध्ये

सहायी प्रयुक्ताना प्रयोगाचा उद्देशाची वळवणू होणाट नाही यामुळे काढणी घेतली जाते. कोणाचा समावेश प्रायोगिक व नियंत्रित गरामध्ये केला जाईल यावर प्रयोगाद्वारा प्रभाव नसतो. धाडरिता स्थानात मॅसिज्मन्स या दृष्टिने विभागणीचा वापर केला जातो. याद्वारे प्रयुक्तांची विभागणी प्रायोगिक व नियंत्रित गरामध्ये केली जाते. प्रयुक्तांच्या निष्पारनावट प्रभाव पाडू शकणाऱ्या व्यक्तिमत्त्व गुणवैशिष्ट्यांची विभागणी होईल यामुळे काढणी घेतली जाते. प्रथमा या दृष्टिने विभागणीतून समाजाला निमिग सालेल्ला समूहातून निष्कर्ष काढले जातात.

प्रयोगाचा फायदा लक्षात घेता सर्वच वास्तविक प्रयोगाचा वापर का केला जात नाही? याचे उत्तर म्हणजे संशोधक कितीही कुशल असला तरीही काही परिस्थिती त्या नियंत्रणाच्या पलीकडे असतात. काही परिस्थितीमध्ये नियंत्रण ठेवणे अर्थातच असते. उदा: सामाजिक मार्गिकेद्वारे प्रभाव तपासण्या करिता नवजात बालकांच्या प्रयोगातही समावेश करणे. यात पद्धतीने मुलांनी त्यांच्या संपूर्ण बालपणा दरम्यान कोणत्या प्रकारचे चिंतन घडविले हे आपण निदर्शित करू शकत नाही. जेव्हा काही परिस्थिती हाताळणे ताद्विके आभिव्यक्तिद्वारे दृष्ट्या शक्य नसते तेव्हा सहसंबंध अन्वयन पद्धती वापरली जाते.

(A) Choosing a research setting:

संशोधन पद्धतीची निवड करणे:

संशोधन का, किंवा

संशोधनात काय करायचे आहे हे जितके महत्त्वाचे आहे त्याबरोबर संशोधन कुठे करायचे हे ठरवणे देखील तितकेच महत्त्वाचे आहे. प्रसाद प्राथम्यांमधील रिताचा (या प्रभाव प्रत्यक्षात घरी असवा) बालक परिस्थितीमध्ये करता येते. एका अध्ययनामध्ये बालगृहेगार म्हणून दोघी ठरलेल्या मुलांच्या समूहावर आक्रमक दृष्ट्या प्रभाव तपासला गेला. इमे क्षेत्रीय अन्वयन पद्धती वापरली गेली. क्षेत्र अन्वयन हा नैसर्गिकपणे घडणाऱ्या घटनांमध्ये पूर्ण केला जातो. म्हणजेच नैसर्गिक परिस्थितीमध्ये घडणाऱ्या घटनांवर आधारित शालीय अन्वयनात क्षेत्र अन्वयन असे म्हणतात. क्षेत्र अन्वयन पूर्वशालेय वर्तवलेल्या, समुदाय क्रिडांगणे, शाळा, चौक या व शरया इतर ठिकाणी पूर्ण केला जातो. प्रत्यक्ष जीवन घटनांमधील वर्तन क्षेत्र अन्वयनामध्ये केंद्र केले जाते. परिणामी सहायी प्रयुक्ताना अधिक नैसर्गिकपणे वर्तन करता येते.

सहसंबंध अन्वयन तसेच प्रायोगिक अन्वयन प्रथमा दोघीबरोबर क्षेत्र अन्वयनाचा वापर केला जातो. यामध्ये नैसर्गिक निरीक्षणाचा वापर केला जातो. इथे कोणत्याही हलक्या शिवाय घडणाऱ्या घटना जशच्या तशी पाहिली जाते.

त्याची झेनेटिका प्रत्यक्ष बालक परिस्थितीमध्ये संशोधन असवा प्रयोग करणे सिद्धिची असते. परिस्थिती, परिवेश व इतर घटनांवर नियंत्रण प्रस्थापित करणे अवघड बनते. प्रयोग शालेय अध्ययनामध्ये परिणाम करणारे घटक यामुळे वेगवेगळ्या काही संशोधन द्वावर्गीय प्राघाटे नियंत्रित परिस्थितीमध्ये संशोधनाचे अन्वयन केले जाते.

(B) Measuring Developmental Change वैश्वसिक बदलांचे मापन:

जीवनकाला

दरम्यान व्यक्ती कशी विकसित होते, तीच्या मध्ये कुसा बदल घडतो याचा अन्वयन करणे हे सर्व वैश्वसिक

तज्ञांचे प्रमुख कार्य आहे. त्याची संशोधनातील शक्ति वाजनाच्या मुद्द्या मध्ये वय आढी येते -
 नुसार घडणाऱ्या बदलांचे शाब्दिक अर्थाने मापन करणे करायचे. हा अर्थाने दूर दूरच्या करिता संशो-
 धनांनी त्ति महत्त्वपूर्ण संशोधन तंत्रे विकसित केली आहे ती म्हणजे Longitudinal research,
 अनुकालिक संशोधन, Cross-sectional research आणि Sequential research.

① Longitudinal research: Measuring individual change: अनुकालिक

संशोधन: व्यक्तिगत बदलांचे मापन - तीन ते पाच वर्षांपर्यंत एखाद्या लहान मुलाच्या
 नैतिक विकासामध्ये कसा बदल घडतो याविषयच्या शोधामध्ये तुम्हास लक्षी असतात याविषया
 चा प्रत्यक्ष दृष्टीकोन देता येईत म्हणजे तुम्ही तीन वर्षे वयाच्या मुलांच्या समूहाचा ते पाच वर्षांचे
 दोई पर्यंत अभ्यास करू शकता. याचा अर्थ तीन ते पाच वर्षे वयावधी दरम्यान त्यांचे मापन करणे.
 या लेखाचा संबंध अनुकालिक संशोधनाशी आहे. अनुकालिक संशोधनामध्ये एक किंवा अनेक
 सहस्रांश प्रयुक्तांचा त्यांच्या वाढत्या वयाप्रमाणे अध्ययन केले जाते. अनुकालिक संशोधनामध्ये
 वेळेनुसार घडणाऱ्या बदलांचे अध्ययन किंवा मापन केले जाते. अनेक व्यक्तींचा दीर्घकालावधी
 करिता अभ्यास केला जातो संशोधकाल जिविताच्या काही काळावधी दरम्यान घडणाऱ्या बदलांची
 सामान्य प्रक्रिया समजून घेणे शक्य होते.

अनुकालिक संशोधनाचे उत्तम उदाहरण म्हणजे ८० वर्षांपूर्वी देणगदित मुलांवर (Lifespan
 लेविस टर्मन यांनी सुरू केलेले अध्ययन होय. हे अध्ययन आजूनही पूर्ण साले नसतात. निष्कर्ष
 काढलेले नाहीत. या अध्ययनामध्ये दर पाच वर्षांनी उच्च बुद्धिगुणींक असणाऱ्या १००० मुलांचे
 मापन केले जाते.

अनुकालिक अध्ययनातून मुलांच्या आर्थिक विकासाबाबत महत्त्वाची अंतर्दृष्टी प्राप्त होते.
 आः दिवसागणिक मुलांच्या बाबत संग्रहामध्ये वृद्धी वाढ होते यावर लक्ष ठेवता येते. आधुनिक वापर
 केल्यामध्ये व्यक्ती वृद्धी सक्षम होते याच्या द्याकालावरिता ही पद्धती उपयुक्त ठरते.

② Assessing Longitudinal studies

दीर्घकालिक अनुकालिक अध्ययनाचे मूल्यमापन :-

अनुकालिक अध्ययनातून वेळेनुसार घडणाऱ्या बदलांविषयच्या माहितीचा खजिना उपलब्ध होतो.
 असे असले तरी या मध्ये काय काय मर्यादा आहेत. पहिली मर्यादा म्हणजे सातत्याने अर्थिक काळ-
 करिताची गुंतवणुकीची गरज असते. काळ संशोधकाल प्रयुक्त व्यक्तींचे वय वाढल्याची वा
 परावी लागते. संशोधका दरम्यान प्रयुक्त गळ्याची (संशोधन सौध्याची) शक्यता असते.
 प्रयुक्त इतर विज्ञानि (बलांतरित होणे शक्यता, आजार पडणे शक्यता, मरण पावणे शक्यता.

ज्या प्रयुक्तांचा दीर्घकालावधी करिता निरीक्षण अथवा मापन केले आहे त्यांना याची सवय
 होते परिणामी पूर्वीपेक्षा नंतरच्या मापनावेळी त्यांच्या निष्पत्तीमध्ये सुधारणा होत जाते.
 निरीक्षकाच्या अथवा प्रयोगकाच्या वातावरण उपस्थितीचा प्रयुक्तांवर प्रभाव होताना दिसतो.
 अनुकालिक अध्ययनाचे अर्थ कायदे असून देखील वैज्ञानिक तहा इतरही पद्धतींचा वापर
 करताना दिसतात. याला पर्याय म्हणून असेल cross-sectional research होय
 संशोधन पद्धतीकडे जातिले जाते.

(1) Cross-Sectional studies :- आंतरसमूह/आंतर विभागीय अध्ययन :

समजा तुम्हाला

वय वर्ष तमि ते पन्च दरम्यान मुलांच्या नैतिष्ठ विकास, योग्य इयोज्य विषयनि समज यामध्ये कुसा बदल घडतो हे परायणे आहे. इथे दीर्घकालिन अध्ययनाऐवजी व ~~दीर्घ~~ अनेक वर्षे अध्ययन करण्याऐवजी तुम्ही एकाच वेळी मुलांच्या तीन समूहाचा म्हणजेच क तीन वर्षांचे, चार वर्षांचे आणि पन्च वर्षांचे मुलांना एकच समजा देऊन ते त्यास कुसे प्रतिक्रिया देतात व आपल्या निर्णय स्पष्ट करतात हे पहाता येते.

संशोधनाच्या या प्रकाराल आंतरसमूह संशोधन असे म्हणतात. 'आंतरसमूह संशोधनामध्ये एकाच वेळी विविध वयोगटासाठी व्यक्तींची तुलनात्मक अध्ययन केला जातो.' आंतरसमूह अर्थात विविध वयोगटासाठी व्यक्तींच्या विकासामधील भेदाविषयीची माहिती पुरवतो.

(2) Assessment (cross-sectional studies) :- आंतरसमूह अर्थाताचे मूलभाषण :

दीर्घकालिन अध्ययनाच्या तुलनेत आंतरसमूह अध्ययन वेळेच्या व्यक्तीत अचिड फायदेसही ठरतो. प्रमुक्त्यांची चाचणी (तपासणी) एकच वेळी केली जात असल्याने कुमठि कुमठि वेळेत अध्ययन करता येते. उदा: टर्मिन यामध्ये ३० वर्षापासून देणपित्त मुलांवर सुलन असल्याच्या समजाऐवजी विविध वयोगटासाठी म्हणजेच पंधरा, वसि, पंचवसि मापनाचे ३० वर्षांपर्यंतच्या व्यक्तींच्या समुहावर एकच वेळी अध्ययन केलास वेळेची बचत होते. तसेच या प्रमुक्त्यांची ठराविड झालावयी नंतर तपासणी केली जात असल्याने ते चमचमि डोहवचि होत नाहीत. परिणामी प्रमुक्त्यांच्या गहनचि समजा ही निर्मणि होत नाही. असे असतानाही आंतरसमूह संशोधन पर्यटन्या वापर करून जखारी व्यक्ती का करीत नाहीत

याचे द्वा (२) म्हणजे आंतरसमूह अध्ययनाच्या स्थानाच्या इथ्या इाही समजा किंवा अडथळे आहेत. प्रत्येक व्यक्ती ही एखाद्या विशिष्ट समूहात किंवा टोकीत संबंदि असते. एकाच ~~विषय~~ ^{जगा} अथवा प्रदेशात ~~विषय~~ ^{जगा} मध्ये एकच वेळी, एकच ठिकाणी अथवा समवेताली जन्मलेल्या व्यक्ती ही समावेश टोकीमध्ये होते. एखाद्या पैलुबाबत विविध वयोगटासाठी व्यक्तीमध्ये भेद असल्याने आपल्या निदर्शनास आले तर हा भेद वयाशी निगडीत असून ते आ समूहाचे / टोकीचे बदल आलेक यातही भेदाशी निगडीत असते.

समजा एका सहसंबंधात्मक अध्ययना दरम्यान २५ वर्षाच्या व्यक्ती १५ वर्षाच्या व्यक्तींच्या तुलनेत कुदिरमता चाचणी मध्ये अचिड उच्चतर पर्यटने कार्य कुलात घाले आपणास आठवले तर यापाठीची अनेक स्पष्टीकरणे देता येतील. यापाठी वयोमानानुसार वैश्विड अमनामध्ये होणाटि घट असू शकते. कदाचीत समूहभेदाचा हा परिणाम असू शकतो. कदाचीत प्रौढांना (पुरुषांना) त्यांच्या बाळपणी पोषणमुलांच्या अभावामुळे त्यांच्या क्षमता निडतीत साला नसतील. अडथळात काय तर विशिष्ट वयोगटासाठी प्राप्त भेद हा विशिष्ट वयासाठी अस्तित्वातुहे निर्मणि झाला आहे असे म्हणता येत नाही.

आंतरसमूह अध्ययनामध्ये निषकु गहनचि (उदा: लंघ वळणवळ) ची समजा कुसा लागतो यामध्ये एखाद्या समूहातील प्रमुक्त आपला सहभाग २५ इत शकतात. उदा: शालेयपूर्व वयोगटातील मुलांच्या वेद्यनिड क्षमतांच्या मूलभाषणात म्हे नवनि शालेयपूर्व मुलांना जुने शालेय पूर्ण सपळेकधीत मुलांच्या तुलनेत कुन्या लागणाच्या वेद्यनिड कुमठि ह्या अथघड वाटू शकतात

परिणामी अणुवर्षादिके शालेयपूर्व शालेयकीन व्यक्ति मुझे अणुमा मूलापेक्षा अंतर अणुलाभन मायात क्षेत्र सादतान.

आणुसमूह अणुलाभन) आणुकी एक तोप मणजे यादोले व्यक्ती अथवा समूहातधीन बदलापर हा अणुलाभन शायद नही अथवा याविकती पुढेसि माहिती देणे सादत नही.

III Sequential Studies

क्रमशः अध्यासः दीर्घकालिन व शीतलसमूह अणुलाभन मध्ये काही उणवित अणुलाभने संशोधक वृत्तसत पध्दतीद्वे वडताना दिसतान. यामध्ये प्राप्तुकोणे क्रमशः अणुलाभन अंतर्गत वेली- क्रमशः अणुलाभन व दीर्घकालिन व शीतलसमूह अणुलाभन एकत्रीत परिपाडु व्हाते.

क्रमशः अणुलाभनमध्ये संशोधक विविक्त वयोजयतीत प्रमुक्तान्ची निरनिराळ्या वेळी तपासणी केली जाते. उदा. मुलीच्या नैतिक वर्तनामध्ये रुची झलणारा संशोधक क्रमशः अणुलाभन मध्ये तीस समूहाचा अंतर्गत वेली, चार व पाच वर्ष वयोजयतीत मुलांवर अणुलाभन सुलवान केलो. (शीतलसमूह अणुलाभन) हा इती वेगळ प्रकाट नही. तथापी अणुलाभन शायद नही तर प्रकृत इती वकीडरिता तो लुकस राहतो. या काळावधी मध्ये प्रत्येक वकी यतीत लहानगी प्रमुक्तान्ची तपासणी केली जाते. याम्या अर्थ ती वकीच्या मूलमि मूलनापन त्याच्या वयाच्या तसिया. योच्या व पाचव्या वकी इते जाणे प्राप्तुकोणे चार व पाच वयोजयतीत मुलांचे प्रुगीत ती वकी तपासणी होते. या अणुलाभनमध्ये दीर्घकालिन व शीतलसमूह अणुलाभन या दोही पध्दतींचे फायदे प्राप्तु होतान. व अणुलाभनका वयातीत बदल व वयानधीन अंशे यामधीत परिणाम अद्योरेवकी करता येतान.

1.3 Earliest Development

प्रारंभिक विकास :

इतर सर्व सजीवांप्रमाणे आपण आपल्या अनुवृत्त जन्माची सुरुवात ही एका पेशीपासून करतो. छोट्याश्या या सुरुवातीनंतर लगेच मरिचक लोकोपायने अर सर्वकारी ठीक साले तर काही मरिच्यानमध्ये श्वातयोगान्या निवतनवजातान्या जन्म होतो.

A) Genes and Chromosomes: The code of life

जनुके आणु
रंगवृत्ते: जीवनाच्या संकेतः- वर वर्णन केलेला एका पेशीची निर्मिती ही जेव्हा पुरुषमधील पुनरुत्पादन पेशी मधील स्पलम स्त्रियांच्या पुनरुत्पादन पेशीमधील उपलभ अंडपेशीच्या आवरणस अेदून घान मध्ये प्रवेश करते तेव्हा होते. एकी आणु पुरुष यांच्या पुनरुत्पादन पेशीस जननपेशी अथवा सिंगपेशी (पवालसंघ) असे म्हणून देवकीत ओळखली जाते यामध्ये अनुवृत्त शिबु माहितीचा आंजार झलतो. अंडपेशीमध्ये रेशपेशीच्या प्रवेश सालाच्या तासाअदरान्य मी दोन शिबु पेशी एक होवून यापासून एका पेशीची निर्मिती होते ज्याला २५०००० फल्लितां पेशी प्रले म्हणतात. यामधील अनुवृत्त शिबु वृत्तानांच्या एकत्रीतुताच्या परिणामस्वरुपी जेव्हास २ (दोन) मिलियन सदासायनिक संकेत प्राप्त संदेशांची निर्मिती होते जी संपूर्ण व्यक्तीच्या निर्मितीदरिता पुढेसि असते. व्यक्तीच्या निर्मितीची ब्ल्यू प्रिट चि साठवण व संप्रेषण आपल्या जनुकांमध्ये होते. जनुके हे अनुवृत्त शिबु माहितीचे मूलशूत घटक होत. शरिराच्या विविक्त अवयवांच्या निर्मिती व अविज्यागीत

विकासाकरिता जन्म झाला २५,००० मानवी जनुके कार्यरत राहतात.

सर्व जनुकेची रचना DNA (Deoxyribonucleic acid) रेणूच्या विशिष्ट क्रमांनी तयार झालेले असते. जनुके हे विशिष्ट ह्याग आणि विशिष्ट क्रमांनी ५० रेणूंच्याच्या आकारे सुव्यवस्थित केलेले असतात. डीएनए मधले दंडाच्या आकाराचा असतो जो २३ जोड्यांमध्ये यंत्रे सांघटित केलेले असतात. फक्त एक लैंगिक पेशी म्हणजे रेंडपेशी आणि झंडपेशी मध्ये यंत्रांची संख्या निम्मी म्हणजेच सहा असते. त्यामुळे २३ जोड्यांमध्ये असणाऱ्या दोन रेणूंच्यापैकी केवळ एक रेणूच सहा वरिष्ठ यंत्रांच्यापुढून प्राप्त होते. या ५० रेणूंच्यामध्ये म्हणजेच २२ जोड्यांमध्ये नव्वी फलितोड पेशीची लक्ष्मणपिंड असते जी पेशीचा पुढील आणवटांमध्ये भाग देताना वरते. मायटोसिस लावण्ड प्रक्रियेद्वारे अधिकृत प्रकारच्या पेशीची प्रतिकृती मिळवि होते. अशा तऱ्हेने फलितोड पेशी मध्ये ५० रेणूंचे समाविष्ट होतात.

रेणूंच्याच्या शृंखलेमधील एखाद्या विशिष्ट ह्यागावर असणाऱ्या विशिष्ट जनुकाद्वारे शरीरातील प्रत्येक पेशीची कार्यप्रणाली न स्वल्प निरधारित होते. उदा: कोणती पेशी हृदयाच्या भाग होणार व कोणती पायाच्या स्नायूचा यंत्रे निरधारित जन्मदाफिर होते. शरीरातील विविध भाग वर्या पद्धतीने कार्य करते, हृदय किती जलाने घड घडले यालाठी स्नायूंमध्ये किती ताकद हवी इत्यादी गोष्टी लुदा जनुकांमार्फत निरधारित होतात.

जन्मदा प्रत्येक पालक २३ रेणूंच्याप्रदान करीत असतात तर मानवी मधले किण्व होणाऱ्या विविधतेच्या लोकां होणाऱ्या? याचे उत्तर किण्वपेशीच्या विभाजनाच्या प्रक्रियेमध्ये दडलेले आहे. जेव्हा मियांसिस (मायटोसिस) प्रक्रियेदरम्यान रेंड व झंडपेशीची निर्मिती होत असते तेव्हा प्रत्येक किण्वपेशीला दोन पैकी एक रेणूच प्राप्त होते ज्याद्वारे रेणूंच्याची २३ जोड्यांची निर्मिती होते या प्रत्येक २३ जोड्यांमध्ये दोन पैकी कोणता रेणूंचाच ह्याग प्राप्त होते यावरून हा भेद किण्व विविधता असित्वात येते. असे जवळपास साठ मिलियन पेशी सधिसु विभिन्न शक्यता उभ्या संततिनाची निर्मिती होत असते. यातून एखाद्या विशिष्ट जनुकाच्या साहचर्येक लक्षणाने त्या परिणाम लक्षण विविधतेतून अत्यंत पडते.

B) Multiple births: Two or more for the genetic parents one विभिन्न

दिव्य अनेक जीवांचा जन्म: एकाच जनुकशाच्या जोरावर दोन दिवा अधिक :- प्राण्यांच्या मध्ये विभोवता: कुत्री, मांजरांमध्ये एकाच वेळी अनेक जीव जन्माला येणे स्वाभाविक आहे परंतु मनुष्यामध्ये अनेक जीव जन्माला येणे अत्यंत विरल बनतो. एकूण गर्भहातलेच्या एकाचपैकी तीन रकवां हून कमी गर्भहातलेमध्ये जुडी दिवा त्यापेक्षा अधिक रतऱ्हेने जीव जन्माला येतात.

अनेक एकपेक्षा अधिक जीवांचा जन्म दो उदभवतो ए फलनानंतर पहिल्या दोन साठवड्या दरम्यान बीजांडांमधिल पेशींचा समूह विभस्तीत होतो परिणामी आनुवंशिक दुष्ट्या सारख्या अलगात्वा दौम जीवांची निर्मिती होते. एकाच मूळ फलितोड पेशीपासून या दोहोची निर्मिती होत असलेला काणोने यास एककीम / लयामी जुडी Monozygotic असे म्हणतात. एककीम जुडी ही अनुवंशिक दुष्ट्या सारखी असतात. अविष्यानीक विकासांमध्ये त्यांच्यामध्ये काही भेद किण्व झालेला त्याची काणे परिवेशीय घटकांमध्ये शोडली जातात.

एकाचवेळी अनेक जीव जन्माला येण्यापाठी आणखी एक संलगा पराव्याल भिन्ने ही

Prenatal Growth and Change जन्मपूर्व वाढ आणि बदल :

ज्यादवणी गर्भ -

धारणा होते त्या दारणापासून अद्ययापणे विकसाला सुलवान होते. पालकांकडून अनुवंशाच्या लपान प्राप्त झालेला अनुवंशिक माहितीसह तलां दुहे विविध पैलुंना माहितीसह घेले जाते. विद्यासोच्या इतर अवस्थांप्रमाणेच जन्मपूर्व अवलोकण परिवेशिय घटकांच्या प्रभाव पडत असतो. परिणामी सर्वजोडपी आपला वाडाला उत्तम जन्मपूर्व वातावरण मिळणे याकरिता सक्रिय सहभाग घेणे आवश्यक आहे.

(A) Fertilization : The moment of conception फलन / गर्भधान : गर्भधानाचे

चा क्षण : जेव्हा आपण जिविताची कल्पना करतो ते आपले लक्ष पुरुषांच्या रजपेशीच्या लक्षित्या बीजांडावृत्ति प्रवासाकडे वळित होते. संभ्राव्य गर्भधानाकरिता लैंगिक कृती महत्वाच्या ठरणार याद्वारे रजपेशी व अंडपेशी यांच्या मिलनातून जिविताची सुलवान होणाऱ्या एका पेशीसह मूलजन्म स्पष्ट फलितोड पेशीसि निर्मिती होते.

पुरुषांची रजपेशी व स्त्रीयांची अंडपेशी हे स्वतःच्या असा इतिहास घेवून येतात. स्त्रीयांच्या आपला रोग अंडाशया मध्ये (Ovaries) जवळपास 400000 प्रवितीस घेवून जन्मास येतात. तथापी लीजोवट पक्षि पौर्णीसवलेख पदाफी वृत्तिनाही तोवट ही प्रवितीस परिपक्व होत नाहीत. सिंगुल जोवट रजोनिवृत्तिसि अवस्था येत नाही तोवट 28 दिवसांनी स्त्रीयांच्या मध्ये अस्तिवृत्त वीजकोश फुटून बीजांडास बाहेर पडते. या बीजांडास अत्यंत सूक्ष्म प्रत्या पेशीसहो गर्भनिमित्तकेच्या मधून गर्भशियाकडे हलकले जाते. जर या बीजांडाचे गर्भशिसि मध्ये रजपेशिसि सीधोका घडले तर गर्भधाना घडते.

रजपेशिसि जिवितदातावची अल्प असते. पुरुषांच्या अंडकोश मध्ये तीव्रजन्मि यांसी रजपेशिसि निर्मिती होते. एका दिवसामध्ये प्रॉस पुरुषांमध्ये फिलेक दशलक्ष शुक्राणुंची निर्मिती निर्मिती होते. लैंगिक आतलकिये दरम्यान रजपेशी (शुक्राणु)चे मूलजन्म. वीर्य सखललन होते. जौच्या प्रवास बीजांडाच्या दिशेने लुल होतो. हे शुक्राणू जेव्हा लक्षिया योनीमध्ये प्रवेश करतात तेव्हा ते गर्भशिय ग्रन्थिच्या माध्यमातून जी गर्भनिमित्तकेस घेवून (गर्भशियाकडे) जातात. बीजांड व शुक्राणुंचे फलन गर्भनिमित्तकेमध्ये होणे व नंतर दाही दातावटिनेत गर्भशियामध्ये फलितोड पेशी खिरावते. बीजांडाच्या फलना करिता देवक एका शुक्राणुची जल प्राप्तते. प्रत्येक शुक्राणू व बीजांडामध्ये मानवाच्या निर्मिती करिता महत्वाची असणारी अनुवंशिक माहिती असते.

(B) The stage of the prenatal period : जन्मपूर्व अवलोकणे च्या 8 - जन्मपूर्व

अवलोकणेमध्ये तीम चप्पांच्या समावेश होतो. (I) Germinal कालिन बीजावल्या, (II) Embryonic शुभावल्या व (III) Fetal पेलोन्त गर्भ अवल्या.

(I) The Germinal stage फलित बीजावल्या : गर्भधानापासून ते पुढील दोन (2) आठवड्यांच्या दालावची हा फलित बीजावल्या म्हणून ओळखला जातो. जन्मपूर्व अवलोकणेची पहिला व आठवड्यांच्या असणाऱ्या या अवलोकणे फलितोड पेशीसि निर्मिती होते, त्याचे

विभाजन होणे व वाढ होणे याचा अंतर्भाव होतो. या अवलोकनात फलित कीर्मांडजाला या टप्प्यात डावडकटपड (चेरीच्या आतील घटक)चे जापरून पुढे शुणाची निर्मिती होते) चा प्रवास गर्भशियाच्या दिशेने होतो. गर्भशियातील आतील अस्तव (परिण्य) वळण ही पेशी जोडली जाते. हे अस्तव पोचण प्रवाणी परिपूर्ण असते. फलनाच्या एके दिवसात तसे लगेचच पेशी विभाजनात गुलवात होते. समजा एखाद्या जिवामध्ये आज 32 पेशी असतील तर 32वा याची संख्या दुप्पट होते. डावडयाजवळ याची संख्या 100 ते 150 इतकी होते व याप्रमाणे अतिशय जशी वाढत जाते.

पेशीच्या वाढत्या संख्येलागत त्यांच्यामध्ये विशेषत्व मुळा निमिती होत असते म्हणजे विशिष्ट निमितीच्या पेशीची निर्मिती होत. उदा: काही पेशी या सुरक्षा कपराच्या लपान आकारात येतात, काही पेशी बाळची नाक (Embryonic) व Placenta वाट दिवा गर्भवाहनाची निर्मिती करतात. पेशी जेव्हा पूर्ण विकसित होतात तेव्हा वाढ दिवा गर्भवाहनात हे आइल बस या दोहोत जोडल्यास द्वय कुठे तसेच नाडेडोले बाळव पोळामुळे व अतिशय चि-प्राप्ती होते. तसेच बाळच्या शरीरात निमिती झालेली राहणु पदार्थ जसे उत्सर्जित पदार्थ, कार्बन डायऑक्साईड इ. यास द्याते मोतेच्या शरीरात राहवली जाताना.

II The Embryonic stage

शुणावल्या : दोमते आठ आठवड्यांच्या काळावधी शुणावल्या म्हणून ओळखला जातो. फलित कीर्माणवेल्या समाप्तीत फलिताने पेशी अथवा जिवे आइच्या गर्भशियातल्या पित्त होतो. या सणावातून त्याला शुण (Embryo) असे म्हणले जाते. या टप्प्यामध्ये बाळच्या महत्वाच्या अवयवांची व मुलभूत शरीरसंरचनेची निर्मिती होते.

शुणावलेच्या लुलवानसि विकसित होणारे हे बाळ किती आवलामी / संपत्ती वगळते. असते. यतीनेही लोपोपातून शुणाच्या (बाळच्या) विभिन्न ट्येकनेची निर्मिती होत असते. शुणाचे बाळ आवरण हे एलवरेण वॉस लो म्हणून ओळखला जातो. यापातून त्वचा, फेस, दात, वेनेट्रिये, मेडू आणि मज्जा (जुची) निर्मिती होते. The Endoderm आतील लो पोपातून चमोपचप लेव्या, यकृत, स्वादुपिंड व श्वसन यंत्रणा निर्मिती होते तर Mesoderm मधला लोपोपातून ह्यायू, होडे, रक्त, अमिलन लेव्या यांची निर्मिती होते. शरीराच्या प्रत्येक भागाची निर्मिती या तकि लोणी होत असते.

शुणावलेच्या शरीरच्या टप्पापर्यंत ही शुण इंचभर लांब व आठ आठवड्यांच्या होते. या टप्प्यातही शुण हा अनुष्याला लो दिसत नसला तरी दैवीत बाळडाने पाहिल्यात कुवाचे डोळे, नासू, ओठ, दात ओळखता येतात. या अवयवनेचे डोळे आणि मेडूची वाढ त्वि जातिले होते. शुणाच्या एडन डाडातपेडी डोळ्याच्या डाडात व व्याप्ती शक्ति असते. नसपेशी मीठा मज्जापेशी म्हणतात यांची एडन मिनिटल 1,00,000 अक्षमसहस्रतां पेशीची निर्मिती होते. पसच्या डावडयापातून मज्जातंतूंचे द्वय लुल होते.

III The fetal stage

जर्मनवला : जर्मनाले ^{पातून} आठ आठवडे ते जन्मापर्यंतचा काळ हा गर्भविलोचा म्हणून ओळखला जातो. या टप्प्यामध्ये विकसित होणारे बाळ सधरणे ओळखता येते. विभिन्न अवयवांमध्ये अेद कला येण जेव्हा पातून शक्य होत त्यावेळी जर्मनवलेची

सुखान्त होते. विद्वत्कि रोक आलाच्या बाबत ज्ञान गर्भ मंळेला जाते. यादरम्यान त्याच्यामध्ये तप्रे जन्मिले बलात वाजतात. उदा: गर्भजिती डेन्गि (लडाकी) रूपातीने वाढते. तलिय प्रजागा मध्ये नालयमय बलात होते. दोन महिन्याच्या गर्भजिती एवढी आगावें डेन्गि मिळता आता उड्याया असतो, पसव्या महिन्यात हा आकार एवढ्यातुंभारा होतो. वजनानध्ये लुद्धा वाढ होताना दिसते. चोंच्या महिन्याच्या गर्भजिती वजन न्यात डोंगि, लान महिन्यात तमि पावुंड, तजन्कोवेडी लयलाद्यालापणे बाक्ये वजन लान पावुंड शकडे असते.

यस्य दरम्यान विद्वत्कि होणाच्या अंतर्गत अडिक् चोडि कि बलात घडतात. इयमवा मध्ये कि ब्रैद लक्षणात येतो व नो कायरीत लोतात. उदा: लीन महिन्यामध्ये बला मध्ये लादेची निर्मिती होते तसेच भूज निवर्जन होते. शरिरच्या विविध भागांमध्ये कि पल्प (संबंध विद्वत्कि होतात. नसि लोखापाळून हाताची, दोपतापाळून पूर मनगट कंठ हाताची भ्रैद याप्रमाणे इयमवांमध्ये कि संपर्द विद्वत्कि होतजन्ने,

यस्य दरम्यान गर्भजिती जाणिवे बलिय जगागीला होवू लागते. गर्भ सक्रिय होतो यामुळे ब्राईप जाणविते होतो. चोंच्या महिन्यात बाक्ये हाळ्याल मागिये जाणवते. काही महिन्यांत ल बाक्ये लघ्ये प्रारिप्त जाणवते. या दरम्यान बाळ गर्भशरिरा मध्ये हाळ्याल कले, वडणे, रडणे, डोळाची इधसप कले, हांगडा चोरवते.

या दरम्यान गर्भजिती मेंदू अत्याधुनिक बनतजातो. डावा व उजवा गोलोक्षिती तप्रे जन्मिले वाढ होते. नसपेशींमध्ये कि पल्प (संबंध अडिक् सैडि कि बनतो. मज्जापेशींच्या भोवती विद्युत्प्रवाह इयमवेची अश्या इयमवाची निर्मिती होते ज्वाल मायलिक होवे म्हणतात. यस्यामुळे मेंदूदुडू शरिरच्या इतल इयमवां दुडे जाणाला इयमवा लैरेमध्ये वडणवळण गर्भजिती होते.

गर्भजितीच्या शेवटच्या दरम्यान गर्भ शरीरच्या विविध इयमवां मधून ज्ञान वसताना याप्रमाणे मेंदू लहरी प्रथेतीत वडतो. हा गर्भ लेशू शकतो, आवाजाच्या स्वनी लहरी अगभवू शकतो. इने रद आळव्या दरम्यान मुळजा व मुळगी मा मध्ये कि भ्रैद वाढव्याकिये ये रतलाव मोठ्या प्रमाणात निर्मित लोतात. मुळा मध्ये डॉडो जन्ने प्रमाण वाढते परिणामी मेंदूच्या आकार बाणि नसपेशींची संपर्दलेजे विद्वत्कि होतात.

याप्रमाणे दोनोन्ही दोके प्रॉब ब्यकनी एंड लाल्ला नसताना लयप्रमाणे दोन गर्भ लाल्ले नसताना. गर्भजिती विकाल जपि एड लाल्ला लय परदुतीने येत झालला तरीही रम्येच्या मध्ये लड्यामि भ्रैद झाल्लो काही गर्भ अडिक् सक्रिय झालतात तल काही वुलनेने डमि सक्रिय झालतात. काहीक हेतयची जन्मि अडिक् तल काहीची हवू असते तप्रे एका मिमिताले. राणे गोठे ये या दरम्यान प्रसा हेतयचा घडद्याव्या वेग असतो.

फाल्कादरम्यान जी दनुवांशिव गुणवैशिष्ये संकतीत झाली त्याचरिणात स्वतपि ल भ्रैद निर्माण होते तल काही भ्रैद हे परिवेशीम घाटीमुळे निर्माण लोतात.

(c) Pregnancy Problems

गरोदर पोवातीत समस्या : काही जोड्या मध्ये गरोदर लोतात अनेक मोठ्या आण्डाणांच्या लोतात दुरावा लागतो. गरोदर पोवातीत शरिरिक तसेच नैतिक आण्डाणे पूढीक प्रमाणे :

3) Infertility

वैद्यक : भवद्वात 157. जोड्यांना वैद्यकाच्या दृष्टीने जीव लागते. गर्भदर राहण्याच्या प्रयत्नामध्ये 12 महिन्यांतून गर्भदर राहण्याच्या असण्याची वैद्यक दृष्टी महत्त्वाची आहे. वैद्यक हे व्यापक नकारात्मक शिवा तहसंबंधी आहे. पालकांचे वय जेव्हा अधिक तेव्हा वैद्यकाची शक्यता अधिक असते. भारतासाठी 25% प्रजनन दर असल्याचे दिसते. प्रजनन क्षमतेचे प्रमाण अधिक आहे.

पुरुषांमध्ये वैद्यकाची निर्मिती ही अत्यल्प शुक्राणूंच्या संख्येची निर्मिती असते. यामुळे गर्भदर प्रत्येकी, धूम्रपान, लैंगिक संतुष्टीचा अभाव यामुळे पुरुषांमध्ये वैद्यकाची निर्मिती होते. तसे लीयोंच्या मध्ये अंतर्भावनादरम्यान, कीर्तीदार मधुन कल्याणित इतरांना मध्ये वैद्यकाची निर्मिती होते. संपूर्णदरम्यान असतो, अर्धनिलिडेनीय दोष झपाट्यात झाले, गर्भशियातीय दोष, तणाव तसेच प्रत्येक रक्तमादक प्रत्येकी याच्यापठिनात स्थिती लीयोंच्या मध्ये वैद्यक निर्मिती होते.

वैद्यकाचे विविध उपचार उपलब्ध आहेत. काही झडवे हे डॉक्टरांच्याकडे तर काही शालायेत सुद्याला / दुसऱ्या कला येतात. वैद्यकाचे प्रमाण एक उपाय म्हणजे कृत्रिम गर्भदर होय. यामध्ये उपचाराचे होते लीयोंची मीमध्ये पुरुषांचे वीर्य (शुक्राणू) कृत्रिमरीत्या स्थापित केले जातात. इथे काही परिस्थितीमध्ये लीयोंची नव्याने वीर्य स्थापित केले जाते तर काही स्थितीमध्ये वीर्यपेढी मधून सक्षम दान्याचे वीर्य घेऊन लीयोंची स्थापित केले जाते.

उपचाराच्या दृष्टीने एक प्रकारमध्ये शुक्राणू आणि किर्तीदारचे प्रमाण लीयोंची शक्तिच्या बाबत घडविले जाते. यामुळे किर्तीदारचे प्रमाण (SDF) माला रेस्ट युव (पिवणीचे) झाले घडविले जाते. यामध्ये प्रयोगशाळेमध्ये मातेच्या कीर्तीदार तसेच झडविले जाते. यामुळे पुरुषांच्या शुक्राणूची फलन घडविले जाते. यामुळे तसेच झालेली किर्तीदारपेशी लीयोंची अंतर्भावनामध्ये लीयोंची नव्याने घडविले जाते. यामुळे किर्तीदारचे प्रमाण (SDF) आणि उपचाराचे किर्तीदारचे प्रमाण (SDF) पद्धतीमध्ये शुक्राणू आणि कीर्तीदार अथवा किर्तीदार पेशीचे प्रमाण अर्धनिलिडेनीय केले जाते. SDF, SDF, SDF या पद्धती मातेच्या अथवा दान्याच्या (कीर्तीदार दान) शक्तिमध्ये केले जाते. SDFचे आढोकी माता ही वैद्यकाच्या अंतर्भावनात अंतर्भाव वाढवण्याची अनुमती देते. जी जोड्यांमध्ये लीयोंची अंतर्भावनादरम्यान अक्षम असते त्यावेळी या पध्दतीचा वापर होतो. इथे जेव्हा पिला - कडून आढोकी मातेच्या शक्तिची कृत्रिमरीत्या फलनाची प्रक्रिया घडवून आणली जाते. यामुळे जन्मनात नवजातसु जोड्यांना वैद्यकाची निर्मिती असते. या वास्तव तसेच झालेताही लक्ष्य उरत नाही.

35 वर्षांच्या वयोवृद्धांच्या लीयोंमध्ये SDF तसेच वापर करून अंतर्भावना होण्याचा दर 10% इतका असतो आहे. जन्मनातून लीयोंची निर्मिती अक्षम या संज्ञाने शालायेत आहे.

पुरुषांच्यात तेलज्ञान हे प्रमाण शालायेत परावयात असते. लक्ष्यी पालकांना जन्मातून येणाऱ्या बाळाचे लीयोंची निर्मिती पालकांनी यामुळे प्राप्त झाली आहे. श्रवण रंगसुत्र असल्याची वीर्यमधून श्रवण रंगसुत्रे वेगवेगळी झाली जातात. व इच्छित रंगसुत्र लीयोंची अंतर्भावनामध्ये स्थापित केले जाते.

दुसऱ्या तंत्रामध्ये लीचे लीनांड होणून त्याचे शुक्राणु रसि फलन हाडविणे जाते. फलनोच्या लीके दिवसानंतर ८ शुक्राणु रसि लीके निश्चिती न्यामणी केळी जाते. पालंडाका हवे असणाऱ्या लीकाचा शुक्राणु असल्यास तो अडव्या गर्भविद्यात व्यापित केळी जातो.

(II) Ethical Issues:

नैतिक मुद्दे: भाडोत्री मातृत्व, IVF आणि लीके नियड तंत्राचा वापर या मुद्दयांमुळे नैतिक आणि कायदेशीर प्रश्नांची निर्मिती होते. पण्यलोक भावनिड प्रश्न सुद्धा निर्माण होनात. काही प्रकृतांमध्ये भाडोत्री मातृता काढल्या जन्मानंतर काड देव्यास नकार देते. काही प्रकृतांमध्ये असली देवतेवेळीरिना भाडोत्री मातृता नेमके जाते. इथे मातृता, पिताता, भाडोत्री आईचा व काढत्या हकक यांचा प्रश्न निर्माण होतो.

लीके नियड तंत्राबाबत तट अडिक्क सगलांची निर्मिती होते. लीकाच्या बाबोटे एवढ्या शुक्राणु आसुण्य तंत्रेवणे हे नैतिक बाहेका सांस्कृतिक् दबावाच्या परिणाम सवणी मुळी एवणी फलन मुलांताय जन्मास बाळो व्हिपण योग्य आहे! इच्छित लीकाच्या क्विडि प्रमाणे इतगुणवैशिष्योच्या निवडी करिना यातंत्राचा वापर अविद्यात होवू लागला तर याजली सगला निर्माण होनीक. जते हवा असलात डोळोका, हेलांचा, त्वरेचा रंग इ.; वृष्टि-ता, विशिष्ट प्रकृत्ये व्यक्तिगतत्व याकरिना सुद्धा अविद्यात तंत्रातंत्रा हलक्षेप गळाला येनात नाही.

सख्यातली यातंत्र निर्माण होणोटे नैतिक प्रश्नाची इतते अनुत्तरीक आरेत. तथापी IVF तंत्राचा वापर कुळज जन्मास आलेली मुळे अविद्यात क्वया प्रकृता सवणी अतंत्रात. लेशोयनातु ल्याळ आले आहे ही, या तंत्राचा वापर कुळजाकेलेला कुंडलीयमे कुंडुकिड जिवित हे नैतिकिड पश्चतीक जन्मास आलेला काढत्या कुंडुकापेक्षा अडिक्क बऱ्या दऱ्याचे अतंत्रे. अविद्यातंत्रिळ या शुक्राणु सगलायोन इतताप्रमाणेय असलाम्ये दिवून आले.

(III) Miscarriage and Abortion

गर्भपात आणि शुक्राणु हत्या : जेव्हा लीकाविड पणे (संयंस्फुर्त) शुक्राणुच्या जिविताचा अंत होतो त्यात गर्भपात असे म्हणतात. काडपरिपुर्व लोण्यापूर्वी, काडपरिवेशामध्ये लीकाच्या ताकदीवट आपले अस्तित्व रिडवून ठेवव्यास समर्थ होव्यापूर्वी जावेकी गर्भधारणेचा बेवट होतो त्या लीकाचे गर्भपात म्हणतात. गर्भशियाच्या आनीक आकाराची जेव्हे जेलेला शुक्राणु त्यापातून आडग होतो व निष्कासित होतो.

गरोपदरणाच्या पहिल्या काही महिनामध्ये रक्षेण गरोदरपणाच्या संख्येचेडि 15% व २०% व्हेजे गरोदरपणाचा बेवट हा गर्भपातामध्ये होतो. काही प्रकृतांमध्ये अडिक्क अस्तित्व ति गरोदरट आहे हे माहिती होव्यापूर्वीय गर्भपात घडून येतो जासपी तिला जाणविली नसते.

गर्भपात हा काही वेळ अनुवांशिक आपसामातृत्वाच्या परिणामसवणी सुद्धा घटतात. यासकरोवट संप्रेरकांमधीळ असल सपवा दोस, सैसर्वा, आईचा आरोग्याच्या सगला मातृते देखीळ गर्भपात होतो. काळ केवोकेही सवो वांत्वाट गर्भपाताच्या सातना कळाल्या लीकाम्ये चिंतेची निर्मिती होते. इवसाद, दुख, शिमेजोवोडु इ. भावनिड अनुभव येतात. गर्भपातांतर पुढा जटी रसक काड जन्माळ आले तटीही पूर्वी आलेला गर्भपाताचा परिणामसवणी त्या लीकाम्ये भवसादसा होड वागतो व तराड वंडाच्या पालंडपोवतामध्ये अडचणी येतात.

स्वपूर्णजन्मामध्ये दरवर्षी जवळपास ५० मिलीयन गर्भरूपणाचा शेत हा ज्ञुणहलेत होतो. यामध्ये झई ~~लक्ष~~ लोखेने गर्भरुपणाचा शेत केल्याचा निर्णय होतो. यामध्ये शारिखि, मानसशास्त्रीय, नैतिक, कामदेशरि लक्षणांची निर्मिती होते. ज्ञुणहलेचा निर्णय वेगो वेगो करिता झवघड निर्णय होतो. American Psychological Association (APA) चो एक कार्यदल जो ज्ञुणहलेनंतरच्या पूजावाचा झणाल कृते त्याच्या अर्थे झते झा ६६० हातो ई नेको असवाठो गर्भरुपणा) समाज केलाके लीयांना परखाताप व झपटाशुभाप भापाळू सुळा मिळो. इनोव्शोमिक गर्भरुपणाचा साफना कृताना प्रॉन लीमध्ये पहिला हांमासि- काग ज्ञुणहला कृणन होलाके तीच्या मध्ये बाईत रोगाच्या लीयांइडयाच मानसिक आरोग्याच्या लक्षणांची निर्मिती होतो. तट दुसऱ्या मधुला ज्ञुणहलेच्या परिनाकस्यलपी अविज्ञामध्ये मानसशास्त्रीय लक्षणांच्या निर्मितीचा शोधा वाठतो. ज्ञुणहलेस लीया कृस्य पूकाटे प्रतिसाद देलात भावलण व्यक्तोमेद निर्मिती होलात. तथापी सर्वेच प्रदलो - मध्ये ज्ञुणहला हा झवघड निर्णय झलतो.

इंदग. शिवगना व्यक्त करि शसल्लाचे मातांची कपुर हेणे हाते. Carlson Izard यांनी विदुसि केलेला maximally Discrete Emotions च्या facial movement coding system (माखु) गुसाट केलेला शशोद्यनामती जन्मावेकी भावड (रुची), दुःख, तिरस्कार इत्यादी भावना उपलिन असल्लाचे स्पष्ट झाले आहे. चार्लिस जर्विन यांनी त्यांच्या पुरतदान मनुष्य व वानरांमधील उच्च विदुसि प्रजातींचे नवजातमध्ये भावकिडु इअिव्यकतीचा सार्वत्रिक संय झसल्लाचे पहावयास गिल्ले.

सर्वच शिशु सारख्या प्रकाट्या भावना व्यक्त करि झसल्ला तरी ही त्यांच्या आवकिडु इअिव्यकतीमध्ये भेद झसतो. विविध संस्कृतीमधील शिशुंच्या आवकिडु इअिव्यकतीमध्ये लक्षणिय भेद झाल्ले जसे. १। मरिणाचे चायमिज शिशु हे युरोपियन शिशुंच्या तुलनेत कमी इअिव्यकत होणाटा दिसतात.

(I) Experiencing emotions

भावनांची अनुभूती : शिशु अनुभवत असणाऱ्या भावनांची इअिव्यकती त्यांच्या इअिव्यकत शिशुं सुरसगत झसते का ? शिवाय प्रमाणे जाप्रमाणे भावनांचा अनुभव होणे त्याप्रमाणेच शिशुदेखील भावना अनुभवतात का ?

या प्रश्नांची उत्तरे देण्यापूर्वी झापणास भावना म्हणजे काय हे समजून घ्यावे लागेल : वैदिसिदुतेहांच्या मते रवत्या भावनांमध्ये तीन घटक्या सहावेस होतो. पहिले म्हणजे जैविकु झाकेतामिडु घटकु (Bingological component) उदा : श्वच्छोखाताच्या गतीमि झाल्लेकी वाठ डिवा लक्ष्यगतीमधील वाठ. दुसरे म्हणजे बोधमिडु घटकु (Cognitive component) उदा : क्रोध, त्रीतीच्या भावनांप्रतीची जपाककत). झाठि तसिरे म्हणजे वानमिडु घटकु (Developmental component) उदा : एवोदी व्यकती दुाळी झसल्लाम तश्या भावना रडव्यातून व्यक्त करणे.

ज्याप्रमाणे प्रौढ इअिव्यकत इअिव्यकती करतान त्याचपध्दतीने मुलेजरी भावनांची इअिव्यकती करि झसते तरीदेखील त्यांचे प्रत्यक्ष अनुभव सारखेच झसतिल्ले झसे नाही. जर का या इअिव्यकतीमि स्वल्प हे जन्मजात, नैसर्गिकु झसले तर भावमिडु अनुभवांच्या जोशिवो शिवाय इअिव्यकती व्यक्त होपू शकते. यस्या अर्थ इअिव्यकत इअिव्यकती ह्या भावनाविहीन झाले का ?

इअिव्यकत वैदिसिदुतेहा या प्रतारि स्तरमठ नाही. त्यांच्यामिने शिशुंमधील इअिव्यकतु इअिव्यकती पा^{व्या} आवकिडु अनुभवांचे प्रतिनिधित्व करतान. भावनांच्या इअिव्यकतीमध्ये केवळ आवकिडु अनुभवांचे प्रतिबिल झसते होणेना तर भावनांच्या नियंत्रणांमध्ये देरेपीठ यस्या मदत होणे. वैदिसिदु माठमशाकल्ल Carlson Izard यांच्यामिने शिशु हे अनेद अरमि दुःख यासारख्या मुलभूत आवकिडु लिनतीचे प्रतिबिल झसणाऱ्या जन्मजात आवकिडु इअिव्यकतीने जन्मास येतात. शिशु जसजसे वाढत जातात त्यांच्या मुलभूत इअिव्यकतीमध्ये सुधारणा घडते. व इअिव्यकत वानमिडु अनुभवांच्या नियंत्रणांमध्ये परारि होतात. उदा : योज्य वेकी रिमठसव्य देण्णोचे कायरे त्यांच्या लक्षण येतात. आवकिडु कौशल्ले झाल्लान कुरव्यापूर्वी झापला जसो झापळि क्वाळी येणाऱ्या व्यकतीकडे इअिव्यकत पध्दतीने पोहचवणे यामुहें शक्य होते.

बोडक्यान काय शिशुंमध्ये भावनांची अनुभूती होते. त्यांचे वय जसजसे वाढत जाते तसतसे संदीर्षि भावना व अनुभूती व्यक्त करव्यास सक्षम होतात. शिशुंच्या आवकिडु अनुभवांमधील प्रगती ही त्यांच्या भेदमधील सुधारणात्मक बदलांडोरे शक्य होते. पहिल्ला तीम मरिणांमध्ये भेदचे वाखपल्ल

(Cerebral cortex) सक्रिय होते. वृत्ते 10 महिला दरम्यान लिखित येणाना कायचित् होते. अत्र खेगरी समन्य साधून लिखित येणाना कार्य इत्यास सुलवान करते परिणामी भावनांची विकृत चेणी झरितात येते.

(ii) Smiling

हसणे : हसणे हा आपल छोट बच्च गालातला गालात खुदकन हसत तेस त्यास खुदक ख्वण पडते झसेल असे त्याच्या आईवडिलांना वाटे. पण हे खरे झारे हा! कदाचीत नाही, सोपेदलान प्ररति होणारे स्मित हाव्य यास फाट दुमी झर्थ झसतो. याविकृती क्रोधि वानि होगू शकत नाही. सहा ते नऊ हाठवयानंत (लहान शिशु त्यांना झानेदई वारजाच्या उदरपडाडो पाहून हलुलगताना, मासचे खेळणी, मोखईत, पालक, झोपत्या व्यक्ती इचा वक्रावेणं होतो. स्वति पहिलांदा दिले जाणारे स्मितहाल हे दोगायरी विकृत्या (डिप्रेशन) झार्यनंत उदरपडाडो पाहून दिले जाते. तथापी लक्ष्य वाहत्या वेपानुसार ते त्यांच्या स्मितहाला विकृती झरिणु समन होतान परिणामी नारी विषयक जोखीनस स्मितहालाचे प्रकिसाद देणान. ~~अस~~ मनुष्य स्मितरित वळुका दिला जाणान्या स्मितहाला ऐवजी इत व्यक्तीवा दिले जाणारे स्मितहाल हे सामाजिक स्मितहाल (social smile) म्हणून झोडखले जाते. मुलं जर पि मोठी होतजातान तेव्हा त्यांचे सामाजिक हाव्य हे विशिष्ठ व्यक्तीडे निर्देशित होते. त्यांच्या 18 महिनानंतर सामाजिक हाव्य हे त्यांची झरजीयोग्या व्यक्तीडे निर्देशित होते. एखादी पॅर व्यक्ती वाहाडो दुर्लक्ष वृत्ते तेव्हा लक्ष्यवाहत्या स्मितहाला मध्ये घटलोते. थोडक्यात कायत दुस्त्या वषट्या सल्लेखी आपला घनात्मक भावनांच्या संप्रेषणादुरिना झरिणु उदरेशून स्मितहालाचा वापर वळुका जातो. तसेच इतरांप्रतिया भावनिनु झरिव्यक्ती प्रती संवेदनशरित होतान.

By Stranger Anxiety and Separation Anxiety : It's only natural :

झनोडव्या व्यक्ती प्रतीची चिंता झरिणु वियोग (विभक्त) चिंता :

एखादे वाक कितीही मिळून मिसळून राखणारे झसले तरी देखील काही दिवसांनी एखाद्या झनोडव्या व्यक्तीस जाहि-लाखत असे तोंड करते नणू हाही झपिय, झनिरित्त जोडत तीस पाहिले झोहे. परिणामी ते वाह त्या व्यक्तीपासून दूर पळू लजगे. झापण जांन्य झोडखत नाही झरया दोगायरी झनोडव्या व्यक्तीसोक्त राहावसे त्यांना वाट नाही.

झसे व्हा होते : यमचे उत्तर म्हणजे पहिला वर्षाच्या शेवरापर्यंत शिशुमध्ये झनोडव्या व्यक्तीप्रतीची वझाणि वियोगालक चिंता झरया दोन्ही चिंतांची निर्मिती व्हामला लपणते. 'शिशु जेव्हा एखाद्या झनोडव्या व्यक्तीस संपरे जातान त्योवळी प्ररति होणारी खबरदारी अथवा सावद्यजिरीची प्रतिक्रिया म्हणजे झनोडव्या व्यक्तीविकृतीची चिंता होय'. झरया पद्दाली चिंता ही जन्मानंतरच्या सहा महिनानंतर म्हणजेच पहिला वर्षाच्या दुस्त्या टप्प्यात निर्माण होते. झनोडव्या व्यक्तीप्रतीची चिंता का निर्माण होते? इये देखील मुलांपरतील वाठलेली वेद्यनिक क्षमता झरिणु मेंदूचा विकास याची झूमिडा महत्वपूर्ण ठरते. शिशुच्या स्मृतीचा जसजसा विकास होतो तसतसे ते झापण झोडखत झसणारे व झोडखत नसणारे झरया दोन्ही व्यक्तीमध्ये अेद झरावयास शकतात. वेद्यनिक क्षमतांपरतील प्रगतीमुळे परिचित व्यक्तीप्रती झरिणुय सझरामुड

पहलुने प्रतिक्रिया करवाची तराये आपरिची व्यक्तीना दोहव्याची क्षमता त्यांग प्राप्त होणे. याचरोबत सहा तेनउ महिणांदखान शिशु आपला हावेताळच्या विश्वाचा अर्थ लाववाया प्रयत्न करतात. हाजाये अविष्यक्यन हाणि आपेया वरवाया प्रयत्न करतात. जेव्हा काही अन्पेक्षित घडते जसे अगोहवी व्यक्ती समोर येणे, ते प्रीतिची जावना अनुभवतात.

अगोहव्या व्यक्तीप्रतिची चिंता ही सहा महिणांत (सार्वत्रिक असते तथापी यामध्ये मुलांमुलांमध्ये अेद हाठडते). काही मुले विशेषतः जांना अगोहवी व्यक्ती विक्रिच्या अडिक् अनुभव हाटे ली मुले बुरी प्रमाणात चिंता व्यक्त करतात. तुलनेने जांना अगोहव्या व्यक्तीचा मर्यादित अनुभव हाटे वशी मुले अडिक् चिंताग्रह लोकात. सर्वच अपस्थिति सारवी च चिंता निर्माण करतात असे नाही तर पुढप अपरिचीतांच्या तुलनेत ली अपरिचीतांप्रती दुर्गी चिंता निर्माण होणे. यचरोबत अपरिचीत व्यक्ती ज (लडात मूल झसेलत (शिशु त्यांच्याप्रती अडिक् सकारात्मक दृष्ट्या प्रतिक्रिया करतात.

जेव्हा काहजी वेगाच्या व्यक्ती पावून शिशु दुरावतात तेव्हा त्यांच्यामध्ये वियोगात्मक चिंता निर्माण होणे. वियोगात्मक (विभक्त) चिंता ही संस्कृतिदरम्यान वैशिव्क झसलाने दिसून येते. या चिंतेची सुरुवात सात किंवा आठ महिणांत होणे जी चौदावा महिणापर्यंत उच्च जातडीव (राहते व त्यानेत (यामध्ये घट निर्माण होणे. अजा काळांमिपुढे अगोहव्या व्यक्तीविक्रिची चिंता निर्माण होत त्याम अजांमध्ये वियोगात्मक चिंतेची आरणे आरोपित इरातें जात. शिशुच्या वाठ्या वेद्यनिक कौशलांमूढे त्यांच्यामध्ये काही प्रश्नांची निर्मिती होते तथापी या प्रश्नांची उत्तरे सप्रनूत येव्याच्या दृष्टीने ती खूप लडात झसतात. आपली आई आपणाल वी लोडनजात हाटे ? ती कुडे जाते ? ती फुटा येईल का ? असे अनेक प्रश्न त्यांच्यामध्ये चिंता निर्माण करतात.

अगोहवी व्यक्तीप्रतिची चिंता हाणि वियोगात्मक (विभक्त) चिंता ही सामाजिक प्राप्ती मध्ये महत्वाची अमिडा कावते. यामुळे वेद्यनिक प्राप्तिदिवत काहजी वेगाच्या व्यक्ती व शिशु त्यांच्यामध्ये जावनि व सामाजिक अंधे विकसित लोकात. हे अंधे सामाजिक नक्षेसेवेद्याच्या पायाभलीमिचे महत्वाची अमिडा कावतात.

c) Social Referencing : Feeling what others feel.

सामाजिक

संदर्भ : इतरांना काय वाटते याची कल्पना करणे : लेविस महिणांची प्रियांका तीच्यामोठा अडक व त्याम मित्र एडमेडोशी मोठ्याने वाद करतात तराये कुशनी करतात आहेत. काय घडलय याविक्ती ती अनखिडा आहे. याविक्तीची अमिस्थिति तीच्यामध्ये हाटे. ती तीच्या आईकडे वहाते. तीच्या आईत ती मुत वेडत हाटेत हे माहिती झसलाने ती यासर्वजोव्वीकडे पाहून हसत आहे. आईची प्रतिक्रिया पाहून प्रियांका सुखा हसत आहे. जणू काय ती माहिती च्हेव्यावरीत हावजावांची नदकळत करीत हाटे.

प्रियांका प्रमाणेच अनेक विद्य परिस्थितीमध्ये आपण अमिस्थित असते. अथावेळी आपण इत (व्यक्ती चा सर्व परिस्थितीमू दुरया प्रतिक्रिया देत हाटेत हे पहाते. इतरांवरीत हे अललंबून राहणे यालाच सामाजिक संदर्भ म्हणून दोहवले जाते. सामाजिक संदर्भामुळे वेगाची प्रतिक्रिया ही सर्वाधिक योग्य अल सफुल व ठरविवाय मदत मिहते.

‘अनिश्चित परिचित झयवा घटना स्पष्ट करव्याकरिना याविषयी इतरांना डायवाळे याविषयीच्या माहितीचा हेतूपूर्वक शोध घेव्याची प्रक्रिया म्हणजे सामाजिक संदर्भ होय.’
 प्रियांदाप्रमाणेच आपण सामाजिक संदर्भाचा आधार घेवून परिचित्याचा अर्थ लावतो व जे हाडते आहे याविषयीची अनिश्चितता झयवा झयवळता इमी करव्याच्या प्रयत्न करतो.

त्याचा हाच दिवा नऊ महिनांच्या जवळपास पहिला सा सामाजिक संदर्भ. झयवळता येतो. सामाजिक संदर्भ ही एक कृत्रिमरित्या निर्माण होणारी सामाजिक क्षमता आहे. शिशुंना इतरांच्या चेहेऱ्यावरील हावभावानेच सूचनांच्या रूपात वापर करून फक्त त्यांच्याविषयी, वर्तना-विषयी समजून घेण्याचे नसते तर याबरोबर एखाद्या विशिष्ट परिचित्याचा संदर्भित त्या वर्तनाचा अर्थ देवता समजून घ्यायचा असतो.

सामाजिक संदर्भामध्ये शिशु चेहेऱ्यावरील हावभावाचा विशेष वापर करताना उदा: एका झयवळतामध्ये शिशुंना वेहेऱ्याकरिता नेहमीपेक्षा वेगळे झयवे विलक्षण वेहेणे वेहेऱ्यास दिले. ते याच्याशी दिती वेहे वेहेणार हे त्यांच्या झयवळताचे चेहेऱ्यावरील हावभावाशी किडडीत असल्याचे दिसून झयवळते. जेव्हा त्यांच्या झयवळता वेहेऱ्यापती तिरस्कार झयवा किडड ही भावना प्रदर्शित वेहेते तेव्हा शिशु त्या वेहेऱ्याशी इमी वेहेकरिता वेहेते. यानंतर त्यांच्या झयवळता वेहेऱ्यापती झयवळता भाव व्यक्त वेहेते तेव्हा शिशु त्या वेहेऱ्याशी झयवळता वेहे वेहेते. यानंतर याच वेहेऱ्यासोबत त्या शिशुंना पुन्हा वेहेऱ्याची संघी दिली झयवळता झयवळता चेहेऱ्यावरील तटल्य हावभावाच्या परिणामाखाली ते शिशु वेहेऱ्यासोबत वेहेऱ्यास जाखूष दिसले. याचाच अर्थ पालकांच्या अभिवृत्तीचा दीर्घकाल प्रभाव पडतो.

① Two explanations of social referencing:

सामाजिक संदर्भाची दोन स्पष्टीकरणे: जवळच्या झयवा झयवळताच्या प्राथमिक झयवळता सामाजिक संदर्भाची सुलवात वेहेते ते तरी स्पष्ट झयवळते तरी देवता ही प्रक्रिया कुराव्यायिन्न होतो याविषयी स्पष्टता नाही. कदाचित इतरांच्या चेहेऱ्यावरील हावभावाने निरीक्षणानून ते प्रकट करीत असताना हावभावपाठीमागील भावनांची निर्मिती होत असते. तरी एखादी व्यक्ती दुःखी झयवळताचे जेव्हा शिशु पहातो तेव्हा त्यालाही दुःख जावते परिणामी त्याचे वर्तन प्रभावित होतो. याउलट एखाद्याचे हावभाव हे फक्त माहिती प्रकट करीत असतील तेव्हा शिशुंना एखाद्या विशिष्ट झयवळता भावनांची अनुभूती होत नाही. ती प्रदर्शित हावभावाचा वापर आपल्या वर्तनात दिशा देव्याकरिता करतो.

वरील दोन्ही स्पष्टीकरणांना संशोधनाचा आधार आहे. परिणामी दोन्हीपैकी कोणते स्पष्टीकरण योग्य आहे हे सांगता येणार नाही. परिचित्या जेव्हा झयवळता, संदर्भित झयवळते तेव्हा सामाजिक संदर्भ झयवळता येते. एवढेच नव्हे, शिशुंना जेव्हा झयवळता, नाराज झयवळता संदर्भित दिती निर्माण होते तेव्हा शिशु नाराज होताना उदा: एखाद्या पुढ्याच्या खेळपास त्याच माळामध्ये पाहुन तीची झयवळता रागावलेली आहे हे जेव्हा शिशु पहातो, यासोबत त्याच्या याच कृतीचे झयवळता नव्हे वाटे व याविषयी वसून झयवळता व्यक्त करते. इथे या शिशुला दोन परस्परविरोधी संदेश प्राप्त होताना. झयवळता संदेश शिशुनधील तागाचे वेहे लोभ असताना.

11 Decoding others' facial and vocal expressions:

इतरांच्या चेहेऱ्यावरील

व मौखिक हावभावामध्ये विसंगुतीकरण : सामाजिक संदर्भाच्या वापराची क्षमता ही दृग्भाविक सूचनांचा उल्लेख करव्याच्या, दृग्भाविक वर्तन समजून घेण्याच्या क्षमतेवर अवलंबून आहे. या क्षमतेचा वापर करून शिशु इतरांच्या चेहेऱ्यावरील व मौखिक हावभाव यांचा अर्थ लावता. युरोपियन शिशूंचे चेहेऱ्यावरील हावभावाच्या भेदाच्या संवेदनाची जाणी होते. डॉक्टरांचे व दुःखी मौखिक संदेशांमध्ये अर्थ कळव्याची क्षमता शिशू मध्ये पाचव्या महिनापासून निर्माण होते.

चेहेऱ्यावरील दृग्भाविक सूचनांच्या विसंगुतीकरणामध्ये क्षमतेमधील प्रगतीच्या क्रमा विषयी संशोधनात बरीच माहिती आहे. पहिल्या सहा ते आठ आठवड्यांमध्ये शिशूचे दृश्य संवेदनातील अयुक्तपणा ही मर्यादित असते. परिणामी ते इतरांच्या चेहेऱ्यावरील हावभावापुढी अर्थिक अर्थदान देऊ शकत नाहीत. तथापी भावनांच्या विभिन्न दृग्भाव्यदृष्टीमध्ये अर्थ बरव्यास्त ते स्वतःच्या शिक्षणात. चेहेऱ्यावळक व्यक्त होणाऱ्या भावनांच्या तीव्रतेमधील भेदानुसार प्रतिक्रिया कळव्यास सक्षम होतात. असा सामान्य अर्थवा विलक्षण अर्थवा चेहेऱ्यावरील हावभावात देखील ते प्रतिक्रिया देतात. उदा: शिशू आपला आईकडून प्रदर्शित होणाऱ्या तटस्थ हावभाव, अप्रतिक्रियाशील हावभावापुढी तणावाच्या अर्थवा दुःखत्या प्रतिक्रिया देतात.

पहिल्या वर्षाच्या मध्यावर इतरांच्या मौखिक आणि चेहेऱ्यावरील हावभावापुढी प्रतिक्रिया खोटेपणा समजून घेण्यास शिशू शिक्षणात. या प्रतिक्रिया एका प्रयोगात अर्थ सात महिनांच्या शिशूस आनंद आणि दुःख यापुढीचे चेहेऱ्यावरील हावभावात आनंद व्यक्त करणारा भावना तसेच दुःख व्यक्त करणारा भावना सादर केल्या असता जेव्हा चेहेऱ्यावरील हावभाव व भावनाशी जुळते तेव्हा शिशूंनी अर्थिक अर्थदान दिले. याना अर्थ चेहेऱ्यावरील हावभावापुढी प्रतिक्रिया भावनांचे पंवेत त्या शिशूंना होत होते.

एकंदरीत भावनांची निर्मिती आणि अर्थ लावणे या दोन्ही गोष्टी शिशू लवकर शिक्षणात आपला भावनांच्या इतरांच्या अर्थ परित्या लक्ष्य ठेवते हेही ते शिक्षणात. या क्षमतांमुळे स्वतःच्या भावना लक्षात घेणे, इतरांच्या भावना लक्षात घेणे तसेच परिक्षितीमधील अर्थदाताना लक्षणात लक्षात घेणे शक्य होते.

2.2 Intellectual Development

बौद्धिक विकास :

बालवाडी तून

घरी परतल्यावर जेव्हा सचिन आपला आईवडिलांना आभाराने निवेदन दिले ते लक्षात घ्यावा पाहून त्याचे आईवडील आनंदित झाले. त्याचे शब्दांच्या जरी अयुक्तपणे तरीदेखील तो पृथ्वीच्या वातावरणाविषयी नेहमी लक्ष ठेवत होता ते पाहून आईवडिलांना समाधान वाटत होते. सहा वर्षी नेहमी लक्ष घेता आकरा वर्षाचा आहे. सध्या तो त्याचे वैयक्तिक व सामाजिक अर्थदात संघटन, भारतीय संविधान विषयात प्रामाण्य पूर्ण करत आहे.

मध्य बाल्यावस्थे दरम्यान विस्तृत / प्रचंड बौद्धिक विकास होऊ घातलेला सचिन हा एकदाच मुलगा नाही. या अवस्थेदरम्यान मुलांच्या वैयक्तिक क्षमता, वृत्ता रुंदावतात व

इतिहास संकीर्ण विस्तारान्ते क्षात्रसात वृत्त्यात छि मुले सदाक होत रलगत. सथापी या अवलेन त्यांची विचारसरणी प्रोरासारकी पूर्णता विकसित झालेली नसते.

वास्तविकतेदरम्यान विचारांच्या मर्यादा क्षयवा प्रगती नोंवत्या असतात? मध्य धारणा - वळे दरम्यान बोधकित पाठकित व काम घडते आहे याविषयी अनेक सृष्टीकित स्पष्टीकरण पुरवतात.

(A) Piagetian Approaches to Cognitive Development: बोधकित

विकासा विषयीचा पियाजे यांचा दृष्टीकोन:

पियाजे यांच्या मते, पूर्वशालेय अवलेनीर मुले कृतिपूर्व पद्धतीने विचार करतात. या प्रक्रिये विचार हे बोधकितपणे अल्मोडेप्रित (Egocentric) असतात. कृतिपूर्व अवलेनकृति मुलांमध्ये संघटित, डॉपचारिक, तार्किक मानसिक प्रकिया थालाळक कृतिंच्या वापरविषयीची क्षमता दिसते.

(1) The rise of concrete operational thought:

मूर्त क्रियात्मक विचारांचा उदय इ अवलेणी लुलवान वयच्या सान ले वारा (7 लाय) वषीदकात होते. या अवलेने वैशिष्ट्य म्हणजे सक्रियता, सक्रिया वापर आणि योग्य विचार होय. समले विषयच्या समाधानकृतिना तार्किक कार्यप्रणालीच्या वापरांचा अंतर्भाव होत कृति विचारांमध्ये होते. उदा: ठोस कृति अवलेनकृति मुले छि संवर्धनस्य (conservation) समलेस सामोरी जातात. जैसे एका बोड्यातून दुसऱ्या झाकारच्या ओड्यात समान झाकारमानचे प्रथि झोतलाय त्याचे झाकारमान सारखे राणे की त्यात बदल होणे. याने उत्तर देव्याकृतिना ते बोधकित तसेच तार्किक प्रकियेचा वापर करतात. काय रूपाचा झाकाराचा फारला प्रभाव इमे होणा दिसत नाही. ओड्याकृति हावण दोगत्याही थिकीमध्ये वाया जोळते नाही परिवाकी दोही ओड्याकृति हावण सारखे व असल्याचे लोगतान. ही मुले कमी अल्मोडेप्रित असतात परिवाकी परिवर्धनचे विविधसंज्ञी मूलगापण करत शकतात. या समलेस विकेंद्रिकरण (Decentring) इमे म्हले जाते. या अवलेनकृति मुले घटानेचे स्पष्टीकरण वृत्त्याकृतिना यम्य समलेचा वापर करतात. कृतिपूर्व विचारानून ठोस कृति अवलेनकृते होणारे ल्यलांनर एका राकृति घडत नाही. ठोस कृति विचारवलेनकृते मार्गकृति वृत्त्याच्या दोग वषीपूर्वी ही मुले कृतिपूर्व व ठोस कृति विचारांवाक मध्ये पुढे होत असतात. उदा: वर सोपितलेला प्रव पदायच्या संवर्धनस्य समले मध्ये त्या प्रश्नाचे ते इत्युक्त उत्तर देतात तथापी हे प्रसे क्रियाविषयी त्यांना स्पष्टपणे सोमन के नाही. यापकिमिजन्चे स्पष्टीकरण देव्यात मान ही मुले अपयशी ठरतात.

जेव्हा ठोस कृतियुक्त विचारां पूर्णता सक्रिय होत तेव्हा मुलांमध्ये अनेक बोधकित प्रगती दिसून येतात. उदा: मुलांमध्ये रिव्हेंसजंभान्त्य उलटा/उलटपक्षी विचारांची क्षमता थालत होते. रिव्हेंसजंभान्त्य म्हणजेच उलटापालट ही क्षरति प्रकिया आहे जांमध्ये कंपातरित केला जाणाऱ्या उदष्टिपकाचे त्याच्या विरुद्ध थिकीत रूपांतरण केले जाते. उलटापालटच्या क्षमता आत्मसात केलामेच केलेची घडणा मातृचा जोळ्यापालून दोरीसातरवा लांक दोर करताना येणेजो पुढा त्याच्या मूळ लपान म्हणजेच जोळ्याकार झाकारान येत शकते हे मुले शकतात. अथिषु इप्रतपणे पारिल्लास जाप्रमाणे $3+5=8$ (यम्यप्रमाणे) $5+3=8$ येणेयाची देखिले जाळीये

मुलांना होणे. आपुणे जावून ३-३-५ हे ही मुलांना अवगत होणे.

होस कृत्रिमिकृत विचारंपुढे मुलांना वेढे आणित्वाची आपणही नानेसंबंधाची आकलन होणे. या झगलेचे प्रवेश केलेली मुले जाडी एकाच जाडीने पळ्यागाठीमागचे काळे स्पष्ट दृश्याकडे तमापी इते 10 वयोवटांनीच मुले ही एखादी जाडी दीर्घ पळ्याच्या रत्नाने घेवून सुद्धा लघु पळ्यावरून (झोतर) येणाऱ्या जाडीसोफत झेनीम रत्नावर पोहचत झालेच नट ही अशिक्ष जाडीने पडली असल्याच्या झगुडु गिजुज्ज काठनात.

या झगलेचे झेने एकात्मक बाजू असल्या तरीदेखील मुलांच्या विचारंपुढे एड चिकित्सात्मक अपवाद दिसते. तो म्हणजे ही मुले झेनेतु वल्लुत्पिकीशी ठोस पणे जोडली असल्या बघिली जातात. याहीपुढे ते पूनः, सार्थिक, झपूत प्रश्नांच्या आकलनात झसपथ होतात.

II) Piaget in perspective: Piaget was right, Piaget was wrong:

पियाने यांच्या दृष्टिकोण दिमी बरोबर दिमी चूड:

पियाने यांच्या दृष्टिकोणातमध्ये झेनेक एनात्मक मुदहे झालेच त्यासप्रमाणे टीका करता येव्याजोच्या मुदसांसाठी समावेश करत येईल. लहान मुलांच्या निरीक्षणातमध्ये पियाने हा वादळगार होणे. त्यांच्या झेनेक पुस्तुतामध्ये मुलां- विषयीचे वृद्धीपूर्वक निरीक्षण नोंदविली जेव्हा झालेच. मायबरोबर त्यांच्या सिध्दांतात झेने शैक्षणिक उपयोग देखील प्रभावशाली झाले.

पियाने यांच्या दृष्टिकोण मुलांच्या बौध्दिक विकसनाचे स्पष्टीकरण करव्याकले यशस्वी ठरला. झाले- तथापी त्यांच्या दृष्टिकोणाविकसित झेनेक टीकाकारांनी योग्य तफारी नोंदवला झालेच. झेनेक टीकाकारांच्या मते पियाने यांनी मुलांच्या क्षमतांचे झवमूलान केले झाले. त्यांनी केलेला झेनेक मर्यादित प्रयोगांपुढे मुलांच्या क्षमतांचे कमी मूलांकून केलेल्या दिसते. जेव्हा प्रयोगांमधील व्यापक वाढवली जाते तेव्हा पियाने यांनी स्पष्ट केलेला व्यक्तीशी मुले इती प्रकानात सुसंगती दाखवितान. याहीपुढे झेने आढळते की, मुलांमध्ये वयाच्या दुगेत्या टप्प्यामध्ये बौध्दिक क्षमता दिसतान पापिकरिजा पियाने यांचा मीराज न्हडला झालेलाचे झेनेमध्ये प्रत झाले. पियाने यांनी मंडळिल्ल वयापूर्वीच मुलांमध्ये बौध्दिक क्षमता चिडसीत होतान झेने टीकाकारांचे प्रत झाले. क्वही मुलां- मध्ये वयाच्या सातव्या वर्षीपूर्वीच होस चिड्यात्मक विचारंपुढी निर्मिती झालेलाचे दिसून येते. पियाने यांच्या मते वयाच्या सातव्या वर्षी बौध्दिक क्षमता लवचक दिसून येतात.

झेने असले तरीदेखील आपण पियाने यांच्या दृष्टिकोण काढाळ शकत नाही. क्वही झेने संवर्धनी लेशोद्येन मरी काही लेखकीमदरिच मुले कृत्रिमिकृत विचारंपुढी झवला लोडन नसले, छेपातला झवला संवर्धनामध्ये आपणही ठरत झालेच. ठोस कृत्रिमिकृत विचारंपुढी झवला विदुसीक वृत्त्यात आपणही ठरत असल्याच्या दावा इति प्रसले तरी देखील तरयाची लेशोद्येन व त्यांचे विजुज्ज यथ्यमती लहान झालेच झेने नाही. उदा: संवर्धनाच्या बाककि पियाट झेनेक झपल्लिमात्य संवर्धनीचीच मुलांमध्ये संवर्धनाविकसिती झालेला दिसते. एडा झव्यकातमध्ये डॉट्टेलियन शरही मुलांनी पियाने यांनी लोडिलेला वेडेमध्ये संवर्धनी पृथियांची क्षमता विदुसीत झेला जा प्रामणि आदिवासी जमातीत मुलांमध्ये वयाच्या शैक्षणिक आढळून

आला गणिते जेव्हा ग्रामीण आदिवासी मुलांना संवर्धनाचे प्रशासन दिले असता या मुलांनी देखील शहरी मुलांप्रमाणे संवर्धनाची कौशल्ये प्रदर्शित केले.

मुलांच्या संस्कृतीचे प्रतिनिधीत्व देणाऱ्या संशोधकांनी जेव्हा मुलांच्या मुलावती घेतली तेव्हा मुलांनी होस कमीमुक्त विचार प्रदर्शित केले. मध्य कालावलेमध्ये मुलांमध्ये होस प्रकिया संपादन केला जाताना या पिढीने यांच्या मनात वरिष्ठ संशोधकांमून बंड मिळते. कुही विशिष्ट बोधनिष्ठ क्षमतां बाबत कुही संस्कृतीमधील मुले पारंपारिक संस्कृतीमधील मुलांच्या तुलनेत पिढी-असि पडतात याचे दाखला म्हणजे चिप्याने यांच्या संवर्धन प्राप्ती होय कृतीविक्रीच्या अनुभवांमून लयांना अनुभवात येताच विक्रम होय. यानाच अर्थ मुलांची संस्कृतीचे स्वरूप लक्षात घेता त्यांची बोधनिष्ठ विद्वानांचे मापन केली अथवा बोधनिष्ठ विद्वान सक्षम येणे शक्य नाही.

(B) Information Processing in middle childhood मध्य कालावलेमधील

माहिती प्रक्रियेत ३ पहिला इयत्तेमधील मुलांना गणिताचे मुलभूत कौशल्ये जसे वेरीज व वनाबाद्धि, सोप्या शब्दांचे शब्दलेखन उदा; कमल, गणन इ. कता येणे ही त्यांच्या हृदयाने महत्त्वाचे संपादन असते. हीच मुले जेव्हा सहाव्या इयत्तेत जाताना तेव्हा ह्यपूनाद्धि व एकरा दशांश स्वरूपाची उदारणे बोधव्याप्त सक्षम होतात. याचवेळी जेव्हा जेव्हा, बवधड शब्दलेखन केल्यास शिक्षणाने.

माहिती प्रक्रियेत प्राकृतिक साधनांमुळे व यानुसार माहिती हाताळण्यामध्ये आत्माधुनिक होतात. जापूनाचे संगणकाची प्रक्रिया व लुकी कृती विलाळणाने तो अधिक माहितीची प्रक्रिया करण्यास सक्षम वनाताने. त्याप्रमाणे मुलांच्या वाढत्या वयाने माहिती प्रक्रियेची क्षमता वाढते.

(C) Memory स्मृती : माहितीचे संवर्धन, साठवणे आणि पुनःप्रापनाची क्षमता म्हणजे स्मृती होय. लक्षात मुलांच्या हृदयाने एखादी छोटी माहिती लक्षात ठेवण्याची क्षमता वरिष्ठ तर्जिती हृदयाने प्रकिया सुरक्षीतपणे वाट पाळी जाते. संवर्धनाच्या प्राथम्यामून मुले माहितीची नोंद वापरल्या-योज्य कृतीच्या लयात नोंदवतात. $5+6=11$ हे जा मुलांना शिकवलेच जात नाही अथवा शिकवता ना जा मुलांनी याकडे लक्ष दिले नाही त्या मुलांना पुढे कृतीय या विक्रीची माहितीचे पुनःप्रापन कृतीचे कता येत नाही.

त्याची या माहितीपूती अल्प संपर्क ठेवणे पुरेसे नाही. ही माहिती संदर्भित इतर साठवणे देखील सततच महत्त्वाचे आहे. वरील उदाहरणामधील $5+6=11$ ही माहिती स्मृती पुनःप्रापन साठवली गेली पाहिजे. शेवटी या माहिती स्मृतीमध्ये साठवली आहे ती आठवता देखील याथळा, वरी. स्मृतीमध्ये साठवलेली माहिती पुनःप्रापन प्रक्रियेद्वारे जाणवेल्या स्थितीत प्रानली जाते.

मध्य कालावलेदल्यान लघु-कालिक स्मृती जोळा कार्यरत स्मृती असेही म्हणतात याची क्षमता लक्षणीयरीत्या वाढते. शा. 1-5-6-3-4 या झेव्यांची स्मृती (वला) ऐकून ती उलट कृतीने म्हणजेच 4-3-6-5 याप्रमाणे म्हणू शकतात. शालेयपूर्व झपलेच्या लुलवानसि ते दोन अंकी लेखा वाचू व उलट कृतीने सोडू शकतात. विरोधावलेच्या सुरुवातीस सहा अंकी लेखेपर प्रकिया कुद्वाराची निगडिती कार्य कुल शकतात. यानुसार माहितीच्या आठवणीकरिता ते आत्माधुनिक संज्ञांचा वापर कृतात. प्रशिक्षणाचे या क्षमतेमध्ये लुलवाणा होते.

बोधनिष्ठ विद्वानांमधील एका शरत्वाच्या तुटत्यावळ लुलवणी क्षमता प्रकाश राधुल्याचा

प्रयत्न करते. काही वैश्वसिक मात्रसंज्ञांच्या मते संवर्धनाच्या शक्यता लोडयव्यात झडवण्याची मुलांमध्ये रूढीच्या मर्यादेच्या अक्षमता झाडवतात. त्यांच्या मते तल्ले मुले माहितीचे आवश्यक नुसडे/सोपे/माहिती झाडवतात अक्षम ठरतात परिणामी संवर्धन (लेपातलाच्या) अयुक्त उपाय शोधू शकत नाहीत.

① Metamemory - आदि/मेटास्मृती रूढीच्या तब्यारी अक्षमताच्या प्रक्रियांचे झाडवणे म्हणजे मेटास्मृती होय. मेटास्मृती ही मध्य कालावध्या दळ्यात अस्तित्वात (उदयाम) येते व विकसित पावते. लल्ले मुले जेव्हा पहिल्या इयत्तेत जातात तेव्हा त्यांना स्मृती म्हणजे नेमके काय व काही व्यक्ती मध्ये इतरांच्या तुलनेत अधिक स्मृती क्षमता असतात याचे झाडवणे होय.

शाब्दिक जाणाच्या मुलांमध्ये स्मृती विकसित झालेला अतिशय समृद्ध होते. त्यांचे वय जसजसे वाढत जाते तसतसे ते नियोजनाच्या द्योनांमध्ये अधिक प्रमाणात व्यक्त होतात. नियोजनाच्या द्योनांमध्ये बोधावल्या (concepts), लेखन प्रक्रिया सुध्दा (दरिण) हे प्रपूर्व तेनांच्या वापर याचा समावेश होतो. उदा. शालेय वयातील मुलांना अजली ~~...~~ माहितीचे पुनरावृत्ती हे स्मृती सुधारक महत्त्वपूर्ण तेने अक्षम याची जाणवते होते. मध्य कालावध्या (स्कूल कक्षा) तेनांच्या प्रभावीपणे वापर करिता. याचप्रमाणे माहितीचे सुलभता झाडवण्यामध्ये (संघल दूरव्यापरिण) अतिशय प्रयत्न करतात. उदा. ताट, चमचे, वाटी, लुटी इत्यादींचा समावेश असणाऱ्या यादी लक्षात ठेवण्याकरिता ही मुले ताट-वाटी, चमचे-लुटी याप्रमाणे सुसंजाली प्रदर्शित करणारे दारुणेची यादी करतात.

मध्य कालावध्या मधील मुले स्मृती सुधारक तेनांच्या वापर करतात. स्मृती सुधारक तेने ही माहितीचे संघलन करव्याची शैक्षणिक तेने आरंभ जाणवते. अतिशय प्रमाणात लक्षात राहणारे उदा. मरिणाचे दिवस लक्षात ठेवण्याकरिता लक्षात घेता वरील उच्चवयल्याच्या झायारे घोबला मरिणात 30 व घोबला मरिणात 31 दिवस हे लक्षात ठेवतात.

② Improving Memory:

स्मृती सुधारक नियोजना तेनांच्या प्रभावी वापर करिता मुलांना प्रशिक्षित करताना येते ही अर्थाने शालेय वयसि मुलांना मिश्रितपणे विशिष्ट तेने वापरव्यास शिकविताना येते. उदा. स्मृती सुधारक तेनांच्या वापर करिता क्रायचा या क्रोमत्व वृद्धी झाली कुठे याचा प्रभावीपणे वापर करायचा याची माहिती मुलांना लक्षात राहणे याकरिता (व्यवहार) अक्षय्य मुख्य शब्द तेने या नाविन्यपूर्ण तेनांचे उदाहरण पाहू. याचचे परस्मि भाषा शब्दसंग्रह वळव्याकरिता, राज्यांच्या राजधान्यांची नावे, क्षयण इत. महत्त्वपूर्ण माहिती लक्षात ठेवण्याकरिता शब्दांची जोड कुळी जाते. मुख्य शब्द तेनांमध्ये एका शब्दांची जोड त्यासाठी उच्चारणा जाणांच्या शब्दांनी लावली जाते. उदा. परस्मि भाषा संपादनामध्ये इंग्रजी शब्द हा मुख्य शब्द मानून इतर भाषेची जोड लावली जाते. उदा. वदक (Duck) या इंग्रजी शब्दात स्पॅनिश मध्ये पारो जाचा उच्चारण परत-0 प्रसा होते. इथे परत हा मुख्य शब्द सून शब्द म्हणून वापरला जातो व पारो-परत इतर जोड लावली जाते. घोबला स्पॅनिश मध्ये (caballo) जाचा उच्चारण (ob-ber-pa) प्रसा होते इथे ber हा सून शब्द आहे. इथे मुले माहिती प्रतीत तयात इलात व शब्द लक्षात ठेवतात.

© Vygotsky's approach to cognitive development and classroom instruction

व्यगोत्स्की यांचा बौद्धिक विकास विषयक दृष्टिकोन आणि शैलिये लक्षणां हे अध्ययनास पोषक वातावरणाच्या (परिेशाच्या) परिणाम खालपी मुलांना अध्ययन विषयक तेज्जे हातासात केल्यात प्रोत्साहित करतात. रशियन वैज्ञानिक तहा लेख व्यगोत्स्की यांनी मुलांमध्ये बौद्धिक प्रगती ही मुलांच्या समीपत्व विज्ञानाच्या क्षेत्रा दरम्यान माहितपेच्या संपर्कामुळे निर्माण होते. समीपत्व विज्ञान क्षेत्र (Zone of proximal development) ही मरती स्थिती आहे ज्यामध्ये एखादी कृती करणे दयवा आकलन करणे काही अंश जिमते तट करी अंश जिमते नाही.

व्यगोत्स्की यांचा दृष्टीकोन हा मुले ही सांघ्या बौद्धिक अनुभवामध्ये सक्रियपणे सहभागि होतान या विचारावर आधारित असल्याने वर्गमिधिलि अथवा शैलिये परंपरी त्या विज्ञानात विशेष करून प्रभापराती आहे. यामुळे शास्त्र अथवा वर्ग ही मुलांना कवीक प्रयोज अथवा कवीक कृती केल्याला कवीक संशुी प्राफ करून देणारी ठिडणे अस्या लपान वाहिली जातान.

व्यगोत्स्की यांच्या नुसाट शिक्षण हे इतरांसमवेतच्या अंतःक्रिया समितीत अलगाया कृतीपट लक्ष केंद्रित करणारे असते. मुले -पालक (प्रीठ) तलेच मुले -मुले अस्या दोन्ही प्रकारच्या अंतःक्रिया बौद्धिक वाढीच्या संभाव्यता पुरवितात. या अंतःक्रियांचे स्वरूप मात्र प्रत्येक मुलांच्या व्यक्तिगत समीपत्व विज्ञानाच्या स्थितीमध्ये बौद्धिक जेजेले असाणे.

त्यांच्या सक्तित्वात असणारे महत्वपूर्ण नाविमपूर्ण उपकरण हे व्यगोत्स्की यांच्या फायतून घेतले आहे. उदा. सहकार्यात्मक अध्ययन (Cooperative learning), यामध्ये लागईक घ्येयाच्या प्राप्तीकरिता मुले एकजीव रीत्या काम करतात. सहकार्यात्मक समूहामध्ये काम करणारा विद्यार्थ्यांना इतरांमधील अंतर्दृष्टी प्राप्त होते. तट (एखादामय) मार्ग चुडला तट इतर समूह सदल ल्याची चुक बुधाल्याचा मार्ग दाखवतात. याच्या उत्तर प्रथयन समूहातहील प्रत्येक समवेत हा कितडाय मदत करणारा असणोय झाले नाही. समूह सदलापेई एडुजली विद्यार्थी दिनेल्ला क्षयामध्ये लक्षम व तहा असल्यात त्यांच्या इतर सदलांना फायदा होते.

पाल्यारिक अध्ययन (Reciprocal teaching) ही आगावी एडु शैक्षणिक परंपत आहे जातयून व्यगोत्स्की यांचा बौद्धिक विकास दृष्टिकोन प्रतीबिंकि होणे. पाल्यारिक अध्ययन हे एक असे तेज आहे ज्यामध्ये वाचन आकलन तेजे शिडविली जातान. विद्यार्थीना उतस्यामरील आशयात दुसा स्पर करायच्या, मह्यवर्ती मुदयावाक्य प्रश्न वृसा विचारायच्या, उतस्यासा सातंरा, व शेवटी पुढे द्याय होणा (याविक्ती अविषयकथन करणे हे शिडवले जाते. या तेजांचे महत्व हे त्यांच्या पाल्यारिक स्वरुपात आहे. हे तेज विद्यार्थीना शिडवली अूमिड) पाट पाड्याची सैशी देते. लुलवागिनि शिडवु विद्यार्थीना आकलनाच्या तेजांले लुलवान करतान. ह्ळुहळु विद्यार्थी त्यांच्या समीपत्व विज्ञानाच्या स्थितीमध्ये प्रगती करायला लागतात. परिणामी तेजांचा वापरावर अधिदाशीड नियंत्रण मिस्वद्याचा प्रयल करतान जेवटे ते अध्ययनाची अूमिड शिडवत नाहीत. वाचन आकलनाच्या पातकीमध्ये वाढ केल्यामध्ये ही परंपरी अधिक प्रभावी ठरते विरोक्ता जा मुलांना वाचनापिकरिसे मदतले असतान अस्या मुलां- करिता लडट तेज अधिक प्रभावी ठरते.

2.3 The Developing Self विकासनशीलत्व:

वयाच्या नवव्या वर्षी रितु

शयता तीसरी मध्ये प्रवेश करते. उन्हाळ्याच्या सुरुवातीच्या ती तिच्या बाहुल्यसाठी घर बनवत असते. संपूर्ण सुट्टीची या क्षणातच व्यक्त होते. क्षातासुट्टी संपत झाली आहे त्याचप्रमाणे तीचे घर सुद्धा तयार करण्याची पूर्ण झाले आहे. या कृती दरम्यान क्षाता तिच्या बाहुल्यी स्वतःचे घर प्रत्येक भाचा तिला अतिमान वाटते.

वरील उतारासम्यून रितु मधील वाढत जाणारी लक्षणा प्रतिक्रिया लोते. एरिडु एरिडुतन याने जाला उद्योगशीलता असे म्हणते तसे उद्योगशीलता रितुच्या कृतीतून व्यक्त होते.

(A) Psychosocial development in middle childhood मध्य काळावले मधील

मनोसामाजिक विकसन: एरिडु एरिडुतन यांच्यामते साधारणपणे वयाच्या 6 ते 12 वर्षांदरम्यान उद्यमशीलता विलक्ष न्यूनत्वभाव ही स्थिती अथवा संघर्ष निर्माण होते. या स्थितीमध्ये बालक, संपवयल, शाळा असे तसे व्यक्त विश्वासातून गुंतागुंतीमधून निर्माण होणारी क्षातनांच्या पूर्ती केल्यासम्यून उद्यमशीलता विलक्ष न्यूनत्व (न्यूनत्व) ही स्थिती उद्भवते.

मध्य काळावले दरम्यान मुलं जलजशी वाढत जाणत तसे शाळातून अनेक शाळेतून निघवि बसल्या लागतात. शाळांमध्ये त्यांना काम सादर करायचे फक्त याच त्यांना वसुला प्राप्त करायचे लागते असे नाही तर त्यांना त्यांच्या सामाजिक विश्वासातून स्वतःचे असे त्यांना निर्माण करायचे लागते. समूह कृतीमध्ये मुले इतरांसमवेत कृती करायला लागतात. परिणामी विकसन सामाजिक समूह आणि श्रमिडा मधून त्यांना सामाजिक करायचे लागते.

उद्यमशीलता विलक्ष न्यूनत्व या अवलोकनात यरा हे मुलांमध्ये प्राविण्याची जावना विकसित करते. सक्षमता, नैपुण्य वाढते लागते. याउलट या अवलोकनात अपयश हे अपुरेपणाची जावना वाढते लागते. परिणामी मुले स्वताला शैक्षणिक कार्यक्रमांपातून स्वताहाल झाला करतो. अद्ययनामध्ये, कृतीमध्ये दुर्मी जावड सिची प्रदर्शन करतो, कधी इतिहास केल्याची अथवा क्षाती वाढतल्याच्या प्रेरणेचा अभाव. संपवयलांशी झोत क्लिया न करणे इत्यादी बाकी मुलांमध्ये निर्माण होतात.

उद्यमशीलता (परिश्रमशीलता) च्या प्राप्तीचे दुरेणामी परिणाम असल्याचे मुलांच्या लक्षात येते. उदा. एडा अध्ययनामध्ये मध्य काळावले मधील परिश्रमशीलतेला प्रोत्सावलेमध्ये काम प्रकाश पडते याविक्रमी यण पुढच्या जपण्यास 3 वर्षे झालास मुला असता असे दिसून आले की जे प्रोत्सावले मध्ये परिश्रमी आणि उद्योगशील होते ते प्रोत्सावले यशस्वी असल्याचे दिसून आले. त्यांचे वावलायिकु आणि व्यक्तिगत जीवन ही दोन्ही दोन्ही यशस्वी व समृद्ध होते बुद्धिमत्ता आणि हेतुबिंदु पार्श्वभूमी सापेक्षतेद्विज प्रोत्सावले यशस्वीतनेषी काळावले मधील परिश्रमशीलता ही प्रथिडु जवळून संबंधीत असल्याचे दिसून येते.

(I) Understanding One's Self

स्व जाणकार हे मी कोण आहे? या प्रश्नाचे उत्तर

देण्याचा मुलांचा प्रयत्न मध्य काळावले दरम्यान सुरुवात राहते. या प्रश्नाचे तात्काळ उत्तर शोधण्याची

गर्ज गराली तरी देखीत पूढील हागुळ्यामध्ये याची श्रुतिका भरतापूर्ण हासते.

(ब) The shift in Self-understanding from physical to the Psychological;

स्वः आकलनातील बदल : शारीरिक, कडून मानसशास्त्रीय : मध्य कालावधेदरम्यान मुले स्वः आकलनाचा शोध घेत असतात. वैज्ञानिक प्रयोगांच्या परिणाम स्वतःची मुले स्वतःहास वास्तव आणि शारीरिक आकलनाच्या रूपाने कमी व मानसशास्त्रीय गुणवैशिष्ट्यांच्या रूपाने इतरित प्रयोगात परततात.

उदा : सहा वर्षांचा शॉम स्वतःहास जलद गतीने हावणारा व उत्तम देखीत काढणाऱ्याच्या स्वतःहास परततो. वरील दोघी कौराले ही त्याच्या काळ कौराले मगनेय वास्तव कृती श्रुत्या शारीरिक घटकांवर अवलंबून असतात या उलट ११ वर्षांचा मधुकर स्वतःहास देखीत, मॅनिसपूर्ण तसेच मित्रांना मदत करणाऱ्या रूपाने परततो. इथे त्यांच्या छविकोण हा अमूर्त, घांतरिक तसेच मानसशास्त्रीय गुणवैशिष्ट्यांवर आधारित हासते. स्वः संकल्पनेच्या निर्धारिताडरित घांतरिक वैशिष्ट्यांच्या वापर हा वाढत्या वैज्ञानिक कौरालाचा परिणाम हासते.

वास्तव गुणवैशिष्ट्यांकडूनचे लक्ष घांतरिक मानसिक गुणांकडे वेधत घेताताना हापण वेळ आलेत वाविपनीय मुलांच्या इष्टिकोण हा अथिक रागच्याकडून अथिक संकीर्ण होते. मुले आपली मेहनत कधी यशस्वी लेरिल यामागी प्रयत्नशील असतात असे परिचलनला वाटते. मुले जसजशी वाढत जातात तसतेच आपणध्रिगल्या गोळीचुळी सहज जमतात व घेतात नाही यमगी त्यांना जाणवते होते. कस दहा वर्षांची प्रभा हिला आपण जगितामध्ये प्राविण्य प्राप्त आलेत परंतु मुलेवेळे आथिक हागतेस ती नितडी कुशाटनासिस. अकरा वर्षांचा ह्यमेमला मात्र तो जितक्या कौरालाने विक्रेट लेख शकते नितक्या कौरालाने त्यास सॉफ्टबॉल खेळात येत नाही हे कृते.

मुलांची स्वः संकल्पना व्यक्तिगत (Personal) आणि शैक्षणिक (Academic) हास्या दोन क्षेत्रांमध्ये विभागली जाते. मुले स्वतःचे मूलभाषण च्या प्रमुख क्षेत्रांमध्ये करते. तसेच या चारही क्षेत्रांची पुढे उपविभागणी लेते. उदा : मुलांच्या अर्थशक्ति, स्वः संकल्पनेमध्ये शारीरिक दिलणे, समयत्व, नातेसंबंध, आणि शारीरिक क्षमता या घटकांचा समावेश लेते. यमप्रकणे शैक्षणिक स्वः संकल्पना लुह्या विभागी लेते. अर्थशक्ति, इंग्रजी आणि जगित या विषयांवाकपी स्व संकल्पने वरील संशोधनाघंती असे दिसून आले की शिकन शिकन स्व संकल्पना ह्या लक्षणे प्रत्येक वेळी एकमेकांशी निगडित असतातय असे नाही. जसे की जगितामध्ये उत्तम क्षमता असतानाही मुल इंग्रजी वाकपीक लक्षित क्षमता वाढत इरगारे असलेत असे नाही.

(क) Social Comparison

सामाजिक तुलना : जर का तुम्हास कोणती तुमी जगिताच्या क्षमतेवाकत कसे आहान असे विचारलास तुमीचा प्रश्नास कसे उत्तर द्याल. अथिकतर आपले निष्पादन हे आपला व्याख्या, शैक्षणिक पातळीच्या वाकपीरि करून करतात. इथे आपण आपली प्रतिष्ठिया ही लक्षाद्या प्रतिष्ठ जगिताहासि तुलना करून करीत देत नाही.

प्राथमिक शालेय वयसि मुले जेव्हा आपण विकी लक्ष्य आहोत या विषयाच्या आकलना करिता माय प्रकाले तर्क वापरतात. जेव्हा ते लक्षण असतात तेव्हा आपले चोडले आहोत की वाईट हे निर्धारित करुवाडरित काही गरित कल्पनांचा वापर करतात. याकरिता ते सामाजिक तुलनांचा

तसे ते अनेक कृती चांगल्या कर पध्दतीने करू शकतात यावर त्यांच्या विश्वासात असतो. याउलट त्यांची लक्ष्मी स्व आदर नकारात्मक झालेले तसे आपण अनेक बाबतीत अपुरे झालेले झरत त्यांची धारणा असते.

मध्य कालावस्थेदरम्यान मुलं जसजशी विकसीत होत जाताना तसेतसे काही क्षेत्रांकाक त्यांचा स्व आदर ही उच्च तसे इतिहासक निम्न पध्दतीने विकसीत होतो. उदा: एखाद्या मुलाले कलात्मक क्षेत्राविकसीत झालात्मक तसे मैदानी खेळाकडे तसे ज्ञानात्मक स्व आदर वाढतिस लागतो.

(F) Change and stability in self-esteem:

स्व-आदरामध्ये बदल आणि

स्थिरता: साधारणपणे मध्य कालावस्थेदरम्यान सर्वसाधारणपणे स्व-आदर ही उच्च धराने परंतु वयाच्या बाराव्या वर्षाच्या आसपास त्यामध्ये घट होते. यापाठिमागे अनेक कारणे आहेत तथापी या वयादरम्यान हाडणारी सर्वसाधारण घटना म्हणजे शाळेचे संक्रमण हे याचाठीचे एक प्रमुख कारण आहे. मुले प्राथमिक शाळेपून व्हावे पडून एकतर माध्यमिक शाळा अथवा कुनिठ माध्यमिक शाळेमध्ये प्रवेश करतात. या दरम्यान त्यांच्या स्व-आदरामध्ये घट होते. जामध्ये नेतरे हडुवाटपणे वाढ होते.

या उलट काही मुलांमध्ये दीर्घकालिन स्व-आदर परावयास मिळतो. अशा मुलांना अतिउच्च स्तर मज्जा सापण करवा लागतो. अपयशाच्या सडामुळे मुलांमध्ये चिडचिड निर्माण होते. निम्न स्व-आदरामुळे एखाद्या मुलाले आपण परीक्षे चांगली कामगिरी करू शकतात नाही असे वाटते. परिणामी तो अतिउच्च चिंतित होतो त्यामुळे त्या लक्ष देवित करू शकत नाही डी अज्यास करू शकत नाही. असेही आपण परीक्षे चांगली कामगिरी करू शकतात नाही त्यामुळे अज्यास करू तरी डाय रोगात त्यामुळे तो अज्यासाचेही रडपण होत नाही. शेवटी गरायचे लेय होते परीक्षेतील अपयशा त्यांच्या स्व-आदर अतिउच्च डूढ करतो.

याउलट उच्च स्व-आदर असणारी मुले अतिउच्च ज्ञानात्मक मज्जा डवलंकितात. या मुलांमध्ये वराचे चड निर्माण होते. उच्च अपेक्षा अतिउच्च प्रयत्नांना व निम्न चिंतित जन्म देतात परिणामी वरातील होव्यासी शड्यता वाढते.

मुलांमधील स्व-आदराले चालना देवून मुलांमधील अपयशाचे चड भेडणे पाळडाना शड्यत करते. वारा लवण प्रभावी मज्जा म्हणजे अतिउच्चवादी पाळडत्वाची शॅली होय. अतिउच्चवादी पाळडू हे उबदार, आपणिक डड्या पाळड्या पुरवणारे तसेच मुलांच्या वर्तनाविकसीत त्यावर सिमातेक असणारे असतात. याउलट इत पाळडत्वाच्या शॅलीचा स्व-आदरावर कुमी डनात्मक प्रभाव पडतो. अतिउच्च डंडात्मक तसेच नियंत्रित करणारे पाळडू हे मुलांना कुमी अविश्वासावर्य आहण, चांगले निष्पेक्ष होवू शकत नाही असा संदेश देत असतात. अशा संदेशामुळे मुलांच्यामध्ये अपुरेपणाची आपणा वाढतिस लागते. अतिशय क्षमाशील अथवा दुर्लक्ष करणारे पाळडू हे मुलांना त्यांच्या प्रत्यक्ष निष्पादनाऐवजी अविचारीपणे स्तुती अथवा प्रबलीत करताना. परिणामी मुलांमध्ये शिड्युकीच्या स्व-आदराची निर्मिती होते.

(G) Social deprivation and self-esteem

सामाजिक वंचितता स्व-आदर:

जो हमारी पूर्वग्रह आणि भेदनीकरण अनुभवत असणाऱ्या सामाजिक दृष्ट्या वंचित समूहांचे सवलत असल्यास तुमचा स्व-आदर सामुद्धे प्रभावित होव्याची शक्यता असते. भारतासारख्या देशांमध्ये जाती आणि धार्मिक स्थितीमुळे सामाजिक वंचनाची निर्मिती होते. या समूहांची निगाडीत मुळांमध्ये लाक्षणसामुग्र्याचा अभाव दिसून येतो. जाती-व्यवस्थेमुळे सामाजिक धार्मिक असमानता निर्माण होते परिणामी वंचनाची स्थिती निर्माण होते. वंचित हाट्टामधील मुळांच्या मध्ये असे काही मनोसामाजिक घटक निर्माण होतात ज्यामुळे निम्न स्व-संयोजन आणि निम्न स्व-आदराची निर्मिती होते. त्यांच्यामध्ये अवांजलितक प्रेरणा, काव्य नियंत्रण केंद्र, अपयशाचे व्यक्तिगत अपुरेपणा, रोड्याचे आणि ताठर स्व-मूल्यमापन आणि लक्ष्य चिंता निर्माण होतात. या मुळांमध्ये कार्यन निम्न स्व-आदर दिसून येतो त्यांच्यामध्ये सामाजिक स्विकारणसि गज आसते. व्यक्तिगत अपुरेपणा, नकारात्मक स्थिती, लक्ष्य सामाजिक स्थिती आणि स्व-विषाद निम्न संवेदनाची अनुभूती ही मुळे येत असतात म्हणूनच त्यांच्यामध्ये अपयशाची भीती निर्माण होते. ही संपूर्ण प्रक्रिया आवजितक दृष्ट्या नुकसान देणारी असते.

अल्पसंख्यांक समूह दर्जा आणि स्व-आदर यांमध्ये संबंधित संदर्भित नातेसंबंधांचे स्थापितितन सामाजिक ओहव सिरधान (उणां विलक्षण पाठक्य) यादारे देता येते. या सिधदानुसार अल्पसंख्यांक समूहांचे सवलत स्वतोविकती अद्विक नकारात्मक इतिहास स्विकारणाने अल्पसंख्यांक समूह सवलताना पूर्वग्रह आणि भेदनीकरण दुमी होईल असे जरी वाक असले तरीदेखिल या विकसित सामाजिक दोष देतात. अल्पसंख्यांक समूह सवलतमध्ये वांशिक जाणूकरणा वाठिस लागल्याने विभिन्न वांशिक समूहांमध्ये स्व-आदरा कालकिया भेद नष्ट होतो.

प्रस्तावना :

बाल्यावस्था आणि प्रौढावस्था या दोन अवस्थांदरम्यानची लैंगिक, शारीरिक आणि किशोरावस्था होय. या अवस्थेची सुरुवात सव शेवट हा दीन एव शेवट होते. मोजक्या 13 (13) ते Nineteen (19) होय. किशोरावस्था ही संक्रमणाची स्थिती आहे. किशोरावस्थेची जन्माना लहानांमध्ये होते ना मोठ्यांमध्ये. एकंदरीत किशोरावस्थेचा कालावधी हा शारीरिक व मानसिक वाढ आणि बदलाचा कालावधी होय.

3.1 Identity : Asking Who am I ? ओळख : मी कोण आहे ?

तेरा वर्षाच्या मुलाला किती दबावाचा सामना करावा लागतो याची कल्पना करत येणार नाही. त्यांचे दिवणे, वागणे, योग्य रूपे परिधान करणे, याविषयी त्यांची व त्यांच्या मित्रांच्या कल्पना अलग अलग असतात. चालूकोच्या अपेक्षा तट या दोहोडून अलग असतात. परिणामी आपण कोण आहोत याविषयी संभ्रम निर्माण होते.

वरील परिच्छेदांमध्ये तेरा वर्षाच्या मुलांचा आपला जिवितामध्ये स्वतःचा समाजांमध्ये नव्याने ओळख प्रस्थापित असताना त्यांची स्वः आकलनाविषयी स्पष्टता दिसून येते. किशोरावस्थेमध्ये मी कोण आहे ? या विषयात माझे स्थान काय आहे ? या सारखे प्रश्न अग्रक्रमाने निर्माण होतात.

किशोरावस्थेमध्ये ओळखी विषयी मुद्दे का इतके महत्त्वपूर्ण बनतात ? मध्ये एव महत्त्वपूर्ण कारण त्यांच्या सौंदर्य क्षमतांमध्ये आहे. आपण एक स्वतंत्र व्यक्ती आहोत इतरांन आपले वेगळे अस्तित्व आहे याची त्यांना जाणवते होते. किशोरावस्थे दरम्यान एखाद्या नारद्विम शारीरिक बदलांमुळे ते आपला शरीरापृष्ठी व इतरांच्या वर्तनापृष्ठी सजग होतात. एकंदरीत त्यांच्या स्व ओळखीसंबंधी तसेच स्वः संकल्पना आणि स्वः आदर यामध्ये लक्षणीय बदल दिसून येतात.

(A) Self-concept and Self-esteem स्व-संकल्पना आणि स्व-आदर : तुम्ही

कोण आहात आणि तुम्हाला स्वता विषयी वाटते ? या सारखे प्रश्न किशोरावस्थेदरम्यान महत्त्वाची जाणवते निर्माण करतात.

(B) Self-concept : Asking what am I like ? स्व-संकल्पना : मी कसा आहे ?

प्रियाला तीची स्वताची ओळख कवढा द्यायला सांगितली असता ती स्वताविषयी सांगिते की इतर व्यक्ती मला निवांत, जाल काळजी न करणारी समजतात परंतु प्रत्यक्षात मात्र मी नेहमी चिंताग्रस्त व आवगिड आहे असे ती सांगते.

इतरांच्या मध्ये विषयीचा दृष्टिकोणानुसार आपला स्वताचा दृष्टिकोण वेगळ करणे ही प्रियाच्या किशोरावस्थेमध्ये प्रगतीचे स्मरण आहे. लहानपणी मात्र प्रिया प्रदरति करित असणारी गुणविशेष ही तीचा व इतरांच्या स्वताविषयीच्या गुणविशेषांमध्ये अंतर करणारे नव्हते. तथापि हा अंतर दूरव्यात किशोर सक्षम असताना आपण कोण आहोत हे स्पष्ट केल्याकरिता ते स्वताचा आणि इतरांच्या दृष्टिकोणाचा अंगिकार करतात.

आपण कोण आहोत याविषयी वाढते आकलन स्पष्ट करणारा हा विलून दृष्टिकोण हा

किशोरावलेचा एवू पॅलुब आहे. ते स्व व इनेडुविद्य पॅलुबु पाहू शकतात याचबरोबर त्यांचा स्व-विषमकृ हा दृष्टिकोन झडिबु सुसंघडीत आणि सुसंगत बनतो. ते स्व वडे मानसशास्त्रीय दृष्टीने पाहू लागतात परिणामी गुणवैशिष्ट्यांना डोस रूपान न पहाता झयूत रूपान पाहू लागतात.

उदा: लडान मुलींच्या तुलनेत किशोर स्वताला झापला विचारधारेच्या रूपान स्वघट कुल इच्छितात जसे की मी पर्यावरणवारी आहे. मी झडिबु जतने झानू शकतो हा शारीरिक गुणवैशिष्ट्ये स्वघट वरगारा विचार मणे पडते.

हा वडु प्रायामी स्व-संकल्पना विषमकृ विलून दृष्टिकोणास संमिड प्रतिक्रिया मिळतात. विरोधात पूर्व किशोरावलेमध्ये किशोरांना व्यक्तिमत्वाच्या इनेडुगी पॅलुब्या परिणामी समलोची निर्मिती होते. या अवस्थेमध्ये किशोरांना स्वताकडे विशिष्ट पध्दतीने परावयमे झसते जसे मी सामाजिक आहे झडिबु मला लोडुमध्ये रहावयास झवडते. त्यांचे वर्तन जेव्हा त्यांच्या या विचाराशी विलेगत झसते तेव्हा ते चिंताग्रल वतात. उदा: जरी मी सामाजिक झसलो तरीही मला माझ्या मित्रांलमवेत रहात येत नाही, मला एकटे रहायचे आहे. किशोरावलेच्या शेवटी शेवटी मात्र विभिन्न परिस्थिती विभिन्न झपणा झडिबु वर्तनाची निर्मिती होते याची जाणवि किशोरांना होते.

II) Self-esteem: Asking how do I like myself?

स्व-झादर: मला मी कसा झवडतो?

: झापण वणे झडिबु झडिबु झपण जसे झडिबु तसे झवडते या दोन भिन्न जोषी झडिबु जरी किशोरांना झापण वणे झडिबु याविषयीचे (स्व-संकल्पना) झडिबु वाढत झसले तरीही या ज्ञानाच्या परिणाम स्वल्पी ते स्वताला झवडतात (स्व-झादर) याविषयिची खात्री देत येत नाही. वस्तुतः त्यांचे स्वभावविषयीचे वाढते झडिबु त्यांना स्वताला पूर्णरूपान पहावयास मदत करतात. या त्यांच्या स्व-संकल्पनांच्या परिणाम स्वल्पी स्व-झादराची समज विकसित होते.

या बोधात्मक सुधारणेच्या परिणाम स्वल्पी किशोरांना स्वचे विविध पॅलुबेमध्ये झडिबु कुरव्याची संघी मिळते परिणामी स्वच्या पॅलुबेभिन्न पध्दतीने मूळमापन कुरव्याची संघी प्राप्त होते. उदा: एव्हाझा किशोरांमध्ये शॅडिबु निष्पादना विषमकृ उच्च स्व-झादर झलू शकतो तथापी इतरांशी झसणाऱ्या नानेसंबंधा विषमकृच्या स्व-झादर निम्न पातकीया झसू शकतो.

मला मी झवडतो का १ मला माझ्यामधीत काही जोषी झवडतात जसे मी उत्तम-झोता झपवा ऐडगारा आहे, मी-चडाला मित्र आहे तथापी मला माझ्या नकारात्मक वजु जसे माझे शॅडिबु संपादन उत्तम नाही, माझ्या विषमकृची लवेलिम जोषट मंजे मी एक-चडाला, निष्ठावान मित्र आहे.

III) Gender differences in Self-esteem

स्व-झादरा मधील लिंगभेद: किशोरांमधील

स्व-झादर कोणत्या घटकांमुळे निर्धारित होते १ यामध्ये इनेडु घटकु महत्वपूर्ण भूमिका वतात. त्यापैकी एक महत्वाचा घटकु म्हणजे लिंगभेद. प्रागुष्येने पूर्व किशोरावले दरम्यान मुलींच्या स्व-झादर मुलींच्या तुलनेत झडिबु निम्न व विचलन दर्शवितात झसतो. हे झसे झसव्यापाठी एक महत्वाचे कारण म्हणजे मुलींच्या तुलनेत मुली ह्या त्यांच्या शारीरिक दिसव्याविषयी आणि शॅडिबु संपादनाविषयी सामाजिक यराविषयी झडिबु सक्त झसतात. जरी यापॅलुबिची मुले देखीत झडिबु विचार वरगारी झसली तरी देखीत याविषयीचा त्यांच्या दृष्टिकोन मुलींच्या तुलनेत झडिबु निष्ठावजी अथवा वरवरचा झसतो. याचबरोबर या विषयिचे सामाजिक संदेश झसे सुचवितात की

मुलींचे शैक्षणिक संपादन, अथवा सामाजिक यश हे मुलींच्या वृद्धीने अडचणीचे ठरते. मुलींनी शैक्षणिक क्षेत्रात उत्तम कामगिरी केलास त्यांचे सामाजिक यश संवत्सारात सापडते. परिणामी मुलींच्या तुलनेत मुलींच्या स्व-आदर इष्टिते नसूक अथवा कमकुवत असते.

सर्वसाधारणपणे, किशोरवयीन मुलींच्या तुलनेत मुलींचा स्व-आदर उच्च असतो तथापी मुलींमध्ये विचलनता दरफिंगारे इनेक घट्टु असतात. उदा : समाजाची लिंगा द्वेषेक्षा विकसक सन्धेकध्दांच्या मुले मुलींना स्वताविक्री इष्टिते विशाल, कठोरर आणि निश्चय वनावे लागते. मुलींनी अडचळांच्या सामना करावा लागते जसे त्यांना आवडणाऱ्या मुलीने नकार देणे, यामुळे ते दुरवीकनतात व लवतात अक्षम समजतात. स्व-आदराच्या कुमतरने घांठी लवति महत्वाचे कारण म्हणून स्वताविक्री, पालकांच्या, शिक्षकांच्या शैक्षणिक द्वेषेक्षांची पूर्ती करव्यानीत अक्षमतेकडे घाल्ले जाते. परिणामी समाजाच्या द्वेषेक्षा आणि दक्ष हा शैक्षणिक संपादनमध्ये महत्वाची भूमिका वजावतात.

(iv) Socioeconomic status and race differences in self-esteem

स्व-आदर-

मधील सामाजिक-आर्थिक दर्जा आणि वंशिक भेद : स्व-आदरावर सामाजिक आर्थिक दर्जा आणि वंश यांचा प्रभाव पडतो. उच्च सामाजिक आर्थिक दर्जा मध्य व उत्तर किशोरवयीन किशोरांच्या स्व-आदर देखील उच्च असतो. व्यक्तीचा सामाजिक दर्जा विशेषतः चांगले वृद्धीले, राहणीमान यांच्यामुळे स्व-आदरामध्ये वृद्धीच होते.

स्व-आदरामध्ये जाति आणि वंशिकता यांची भूमिका सुद्धा महत्वाची ठरते. इतर लक्षांक दर्जा परिणामस्वरुपी निम्न स्व-आदराची निर्मिती होते जसे संशोधनाचे निष्कर्ष लुचपितात. आफ्रिकन अमेरिकन आणि हिस्पॅनिक वंशाच्या व्यक्तींमध्ये इतर वंशांच्या व्यक्तींच्या तुलनेत निम्न स्व-आदर दिसून आला. समाजामध्ये त्यांच्याविक्रीची पूर्णगती अशिवृत्ती मुळे त्यांना खानाकारले जाणे तसेच आवडीची भावना जाणवते. सध्याच्या संशोधनातून मात्र या द्वेषेक्षा वेगळे निष्कर्ष प्राप्त झाल्याचे दिसून आले आहे. यापलीकडेचे महत्वाचे कारण म्हणजे आफ्रिकन अमेरिकन समुदायांच्या सामाजिक-चडवली लोक. आपल्या जातिच्या झोडलीविक्रीची तप्रे भावना ही उच्च स्व-आदराच्या पातळीची निगडि अस्तलाचे दिसून आले आहे.

विभिन्न वंशिक समुदायांमधील किशोरांमध्ये सादल्या पातळीचा स्व-आदरापाठी मणीत पातळी एक महत्वाचे कारण म्हणजे किशोर आपल्या सामुप्यात प्रगती करव्याकरिता उपपुक्त ठरणाऱ्या निवडी व प्राधान्य क्रमांत अथिक्त महत्व देतात. आफ्रिकन अमेरिकन किशोरे हे आपणाल लक्षणान वाटेक आणि स्व-आदरामध्ये वृद्धी लेईल या गोळीकडे अथिक्त लक्ष केंद्रित करतात.

स्त्री

स्व-आदर हा फक्त जातिनेच प्रभावित होतो असे नाही तर इनेक घट्टांच्या संशिक्षनातून प्रभावित होतो. उदा : काही वैशालिक तज्ञांच्या मते जात आणि लिंग हे दोघी लक्ष एकत्रीत पणे स्व-आदराच्या निर्मितीत प्रभाव पाडतात. जाति आणि लिंग यांच्या एकत्रीत प्रभावास *stigmatized* असे म्हटले जाते. जात (वंश) आणि लिंग यांच्या एकत्रीत अर्थपण विकसक एका अज्ञातातून आफ्रिकन अमेरिकन आणि हिस्पॅनिक पुढांच्यामध्ये सर्वोच्च पातळीचा स्व-आदर तट एशियन आणि ल्यानिक्त आफ्रिकन ल्यानिच्यामध्ये किंवा स्व-आदराची पातळी दिसून आली.

(B) Identity formation : Change or Crisis ?

झोडलीची निर्मिती : एरिक एरिक्सन

यांच्यानुसार झोडलीचा शोध हा काही किशोरांमध्ये गहनसंज्ञात्मक गोंधळाची स्थिती निर्माण करतो. एरिकसन यांच्यानुसार किशोरावस्थेमध्ये झोडत्व विपन्न झोडत्व विपन्न गोंधळ (संभ्रम) (Identity vs identity confusion) संघर्षाची स्थिती निर्माण होते. एरिकसन यांच्या सिद्धांता नुसार किशोरावस्थेमध्ये झोडत्व विपन्न संघर्षाची निर्मिती होते ज्यामध्ये आपणा मध्ये काय काय घडितो आहे आणि विशिष्ट आहे हे शोधण्याचा प्रयत्न किशोर करतात. यामध्ये त्यांना काही वेळा यश मिळते. किशोरावस्थेमध्ये वेपनिष्ठ क्षमतांमधील सुधारणांमुळे बदलांच्या परिणामस्वरूपी त्यांना हे शक्य होते.

एरिकसन यांच्या मते अविष्यामध्ये आपण कोणत्या भूमिती उत्तमरीत्या पाठ पाडू शकतो आणि आपली कल्पने व हुमकुवत दुवे शोधण्याद्वारे किशोर प्रयत्नशक्ति करतात. शोधण्याची प्रक्रियेत विभिन्न भूमिती दिवा निवडी याविषयाच्या प्रयत्नांचा समावेश होते ज्यामुळे त्यांच्या स्वभावविषया क्षमता आणि दुर्बलतांमध्ये ते चपल वसतात की नाही हे जाहिले जाते. या प्रक्रियेद्वारे किशोर त्यांच्या व्यक्तिगत, व्यावसायिक, लैंगिक आणि राजकीय फिटीसद्वारे याविषयी निवडी घेऊन आपण स्वतः कोण कोणते हे समजून घेण्याचा प्रयत्न करतात. यालाच एरिकसन यांनी झोडत्व आणि झोडली विषयासंबंधी असो म्हंटले आहे.

जा किशोरांना योग्य झोडली शोधण्यामध्ये सहाय्यी निर्माण होतात ते भिन्न मागांनी सहाय्यीत होतात, जसे ते सहाय्यीत होण्याद्वारे सहाय्यीत सामाविले जाऊ शकतात. स्वतःच्या स्वभावाने किशोराना विविध व्यक्तिगत नैतिकतेच्या निर्मिती आणि व्यवस्थापनामध्ये सहाय्यी निर्माण होतात. शोधण्यात काय तर किशोरांचा त्यांचा स्व विषय दुर्बलतांमध्ये गोंधळाची स्थिती निर्माण होते ज्यामुळे एकसंघ आणि इष्टिय झोडत्व स्थापित करवाने सहाय्यी करतात.

(C) Societal pressures and reliance on friends and peers :

समवेतकाळील सामाजिक दबाव आणि विश्वास : किशोरांना झोडली विषयी संघर्ष तितकेसे सहाय्यीचे नसले तरी या दबावामध्ये सामाविले दबाव हा उच्चतम असतो. पालक आणि मित्र त्यांना वाटेपाट तुम्ही घेयं कोणती? पत्नी नंतर तु काय करणार आहेस ? असे प्रश्न विचारत असतात. माध्यमिक शिक्षणानंतर कामधंदा करायचा की महाविद्यालयीन शिक्षण घ्यायचे याविषयीचा दबाव किशोरांना जाणवतो. समाजा त्यांनी काम करवण्याची निर्णय घेतला तर कोणता व्यवसाय निवडायचा हा प्रश्न उरतोय. विद्वत्त्वाच्या या दबावादरम्यान किशोरांचे शैक्षणिक वेळापत्रक जवळपास मिळित असते. परिणामी किशोरांचे शैक्षणिक मागणिमण वैरिष्ठ असते. हा प्रवास माध्यमिक शाळेनंतर संपतो. इथे मात्र अविष्यातून निवडीक्षम किशोरांचा मार्ग स्वतःच बनतो.

या दबावादरम्यान मातापितृत्व लोसह म्हणून मित्र आणि समवेतकाळ यांच्यावरही दबाव पडून राहतो. याचवेळी पालकांवरही त्यांचे दबावसंबंधी मात्र हुमट होते. समवेतकाळील अतिरिक्त दबावसंबंधीतून घनठ नतिसंबंधीची निर्मिती होते. इथे स्वताची तुलना इतरांशी घेऊन त्यांना स्वताची झोडत्व स्थापन करवण्यामध्ये मदत होते. त नतिसंबंधी निर्माण झालेले समवेतकाळील विश्वास हा त्यांना स्वभावविषयीची झोडत्व स्थापन करवण्यात मदतीचा हा

ठरतो. सध्याची मनोवैज्ञानिक विक्रमाची उगवला व पूढील झवल्या या दोहोमध्ये एक डुवा म्हणून हा विज्ञान काम करतो. किशोरावस्थेच्या नेतरच्या पूर्व प्रौढावस्थेच्या झवलेमध्ये जवळीकता विकस्य एकद्वीपणा (Phallopary or 1500000) संघर्ष एरिक्सन यांनी सांगितला. झोडवल्या निर्मिती मध्ये लिंगश्रेणी हा विकस्य निगडीत आहे. एरिक्सन यांच्या मते ली झाडि पुरुष झोडव्य झाडि झोडव्यी विकसिया संभ्रमास शिळ पडतीने सामोरे जातात. त्यांच्या मते या झवलेस पुरुष हे सामाजिक विक्रमाच्या लुपात सामोरे जातात. परिणामी झरव्यकीरिं शिळ निळनोसंबंध ल्यापव्यापूर्वी ते ल्यरि झोडव्य विकसिती करतात. याविकस्य ल्यिया मात्र पहिलोदा घनिळ नात्यांची निर्मिती करतात वनेतर यानोसंबंधाच्या झाघारे झोडव्य ल्यष डव्याचा प्रयत्न करतात. तसितुसत यांनी जावेकी हा लियंन विकसिती डेला ल्यवेरच्या सामाजिक परिस्थितीचे प्रतिधिव या स्थितीतानचे दिसून येते. ल्यारच्या महिला महाविद्यालयात जात असत की ल्यताचे झरियर करिती असत तसेच त्यांचा विवाह देरलील ल्यकर होत असो. सध्या मात्र या झवलेमधील मुलोमुलींचे झनुभव विश्व झाडि विचारपुणाली जवळपास ल्यारवेच असल्याचे दिसून येते.

(ii) Psychological maturation

मानसिक झधिस्यगन (चालवुला): झोडव्य विकस्य झोडव्यीमधील संभ्रम या झवलेमधील दबावच्या पोधी झनेरु किशोर मानसशास्त्रियचालवुली च्या वापर करतात असो एरिक्सन लुचवतो. 'मानसिक झधिस्यगन हा झसा कालावधी आहे जो दरच्यान किशोर येवु घातलेल्या प्रौढावस्थेमधील जवळीकता मधून वेरु काडून दिवुवुना त्या पूढे ठळून नवीन शक्यता तसेच विविध झूमिड्या शोधव्याच्या प्रयत्न करतात. उदाहरणार्थ झनेरु महाविद्यालयीन विद्यार्थी एकावेर वरु झयवा सल वगळून प्रवास, काम झयवा स्तर काही मार्ग झाडे का या शक्यता झयवा प्रोद्यान्यक्रमे तपासतात.

याउल्ले झनेरु किशोर मानसिक झधिस्यगन वेकान्य असो नाही. काही किशोरांना झार्थिडु कारणास्तव शास्त्रेतर झधिवेक काम झरतेलागते, तसेच महाविद्यालयीन शिक्षणानंतर (नोडरिची वाट धरवी लागते. परिणामी त्यांना आपल्या झोडव्यीविक्री नवीन प्रयोग करव्याकरिता फारसा झवटी प्राप्त होत नाही. याचा झर्थ असो किशोर मानसिक दृष्ट्या ल्यधिर रहानत का ? असो नाही नाही शालेय शिक्षणासोक्त यसाखीपणे झधिवेक नोडरी करिती असल्याचे ल्यमाधान हे एक प्रकाल्ये मानसिक वसिस्य झाडे.

(iii) Limitations of Erikson's Theory

एरिक्सन यांच्या सिध्यांन्या मधदिड एरिक्सन यांच्या सिध्यांन्याविक्री होतला जाणारा एड झाक्षेप म्हणजे त्यांनी पुरुषांच्या झोडव्यीचा विश्वास हे प्रमाण माणून ल्यख्यारी लीमांच्या झोडव्यीची तुलना डेडली. लीकाकारांच्या मते एरिक्सन यांचा विचार हा पुरुष प्रधान विकस्य व्यक्तितगन (लिंगांतवळव्य झार्थि ल्यधितिकता (Compensatoryness) या ल्यवळवळंवर झाधारित झाडे. कॅरोल गिल्लिगन (लिंगा काळिगन) या मानसशास्त्रज्ञांनी महिला या नातेसंबंधांच्या निर्मिती ल्यपणे नून आपली झोडव्य निर्मिती करतात असो आपल्या सिध्यांन्या मधून स्पष्ट डेडले झाडे. या दृष्टिकोणानुसार लीयांच्या झोडव्यीमधील महत्वाची संकल्पना म्हणजे ल्या व स्तरांच्यामधो काडजी वेण्याच्या नात्यांची बीरणी होय.

① Depression and Suicide : Psychological difficulties in Adolescence :

अवसाद आणि आत्महत्या : किशोरांमधील मानसिक अडथळे — जरी अधिकतर किशोर/या अवसादामधील संघर्ष तसेच इतर घाटनांच्या कोणत्याही मानसशास्त्रीय अडथळांशिवाय यशस्वीपणे सामना करू शकतील तरी देखील काहींच्या वास्तविक मान ही हालतवंग घाटनात्मक तसेच तणावपूर्ण असतो. काहींच्या मध्ये तसेच मानसिक समस्यांनी निर्मिती होते. यापैकी दोन महत्त्वाच्या लागण म्हाजे अवसाद आणि आत्महत्या.

② Adolescent depression

किशोरांमधील अवसाद : विवन्नता, दुःख आणि

भावनिवृत्त्या कोळमडणे प्रथवा नाराजी घालून दौघटि स्वताहाला वाचू शकत नाही मग याला किशोर तरी कुले अपवाद ठरतील. नातेसंबंधांचा शेवट, महत्त्वाच्या क्षणामधील अपयश, प्रियव्यक्तींचा मृत्यू या व प्रथ्या घटनांमुळे तसेच विवन्नता, विचोगाची निर्मिती होते. या प्रसंगांमध्ये अवसादाची प्रतिक्रिया ही ह्मवास दिली जाणारी प्रतिक्रिया झळू शकते.

किशोरांमध्ये अवसादाची भावना ही किण्वत झाले? जवळपास 1/4 दिवा २५% किशोर दोन दिवा लोपेक्षा अधिक झाले जाणवणारी विवन्नता दिवा निरारोची स्थिती अनुभवतात परिणामी ते लोच्या दैनंदिन कृती कुल्ये यांविना. जवळपास दोन-तृतीयांश किशोरांनी एका दिवा इनेकु वेळा प्रथ्या अपयशाची अनुभूती घेणाने सांगितले. दुसऱ्या बाजूला अवसादाच्या समूहातील अर्गी अडेया म्हाजेच अर्गी तसेच एकेके किशोरांनी तसेच अवसादात्मक विकृती (paupner depression) कळवलेच मातमध्ये तसेच व अधिक कालावधीच्या अवसादाची अनुभूती घेणाने सांगितले.

आणामध्ये किशोरांच्या अवसादाविषयी संशोधन सुरु आहे. शालेयवयीन किशोरांच्या नमुनामध्ये २७% मुली व २३% मुलांमध्ये मानसिक विकृती त्यातही अवसादाची स्थिती असल्याचे दिसून आले. जयंती आणि धरिनाबुकारास (२०११) यांना दसिण आणामधील शालेय वयसि २५% किशोरांमध्ये तसेच लोच उच्च पाठ्येच्या अवसादाची स्थिती दिसून आली. २०११ मध्ये नाथ व सहकार्यांनी शोधेच जाणव्या 13 ते 16 वयोगटातील किशोरांच्या अशास केला असता जवळपास ३१% मुलांमध्ये अवसाद दिसून आला. प्रिये व लहारी (२०११) यांना २२.५५% विद्यार्थी अवसादाने ग्रहण दिसून आले. एका रिपोर्टनुसार ६७ एकेके विद्यार्थ्यांमध्ये लोच अवसाद, ६.७१% विद्यार्थ्यांमध्ये मध्यम अवसाद तर ११% विद्यार्थ्यांमध्ये गंभीर (लोच) अवसाद तर 18% एकेके विद्यार्थ्यांमध्ये आवस्थिती विकृती प्रथवा अडथळे असल्याचे दिसून आले. 1५ ते 17 वयोगटातील किशोरांमध्ये अवसादाचे प्रमाण लोच उच्च असल्याचे दिसून आले आहे. मुलांच्या तुलनेच मुली अधिक अवसादाची असल्याचे दिसून आले - जे विद्यार्थी मिठासमके वेच व्यक्ति ठरतात, लोना कुडुसकुडून अधिक पाकि उपलब्ध ठेणे ते विद्यार्थी कुणी प्रमाणच अवसादाने ग्रहण ठेतात. मध्यम व तसेच अवसाद ग्रहण विद्यार्थ्यांमध्ये अवसादाच लोच उच्च लोच दिसून आला. जे मुलांचे कुडुसकुडून लोच मुलांसमके पुरेसा वेच व्यक्ति ठरते नाशिक त्या कुडुसकुडून मुले अवसादाच वेच पडवारी शक्यता असते.

आणामध्ये ५७ मिलियन व्यक्ती अवसादाने बाधित असल्याचे दिसून आले आहे. आणामध्ये विद्वत्समके देशांमध्ये मिचे शसिकि (७), विलापक, मायुकिडिकि (७) व जापकिडिकि (७) घात आहे मिचे कोरी गतिशिल सामासिकु व ल्यासिकु बदलीच्या परिणामात लोच योनाया व लोचमध्ये अवसादातये

उच्च दर्जाचे असल्याचे दिसून येते.

विशेषतः एका गुलामिच्या मध्ये अस्वसाधने प्रमाणे उच्च असल्याकारणाने तागाशी लढताना विविध प्रकारे निष्पत्ती होत असावा. गुलांमधील मुली अतिशय संतर्भुल होवून प्रतिक्रिया केवळ परिणामी असा असाह्यता आणि नैराश्याची अनुभूती त्यांच्यामध्ये अतिशय असते. याउलट मुले तणावापुढी अतिशय कठिण पद्धतीने प्रतिक्रिया देतात परिणामी आत्महत्या, आत्महत्ये, मसपान इत्यादी इतर मादक पदार्थांचे सेवन इ. मागीच्या अवांछित घटना.

(ii) Adolescent Suicide: किशोरांची आत्महत्या हे शांतामध्ये National Crime

Records Bureau यांनी पोलीसांकडून आत्महत्या विकतून कोदी गोबयलेला (यामध्ये 18 ते 30 वर्षांपासून तलाक हे आत्महत्याची अतिशय प्रचारात वितळीत असल्याचे दिसून आले. एका आत्महत्यापैकी जवळपास 33% आत्महत्या या वर्षापासून होत्या. 2015 मध्ये एका आत्महत्याच्या 28% आत्महत्या ह्या कांडुबिंदू सल्लामुळे तर 16% आत्महत्या या घटना (पणापुढे) आत्महत्या दिसून आले. एका आत्महत्यापैकी 68.5% पुरुष व 31.5% लीया असल्याचे दिसून आले.

US मध्ये किशोरांच्यामध्ये आत्महत्याच्या एका प्रचारात मुलींच्या तुलनेत मुलांमध्ये आत्महत्याचे प्रमाण उच्च असल्याचे दिसून आले आहे. मुली आत्महत्या प्रमाण इतके प्रचारात आहेत. तथापी मुलांचे प्रमाण हे मुलांमध्ये अतिशय आहे. याने कारण म्हणजे आत्महत्यासाठी विविध मार्ग हा अतिशय विस्तृत जसे बंदुकाचा वापर, F. तुलनेत मुलींमध्ये विस्तृत मागीच्या वापर करतात जसे विविध औषध प्रारण इतके इतरिगाती मुलांना वाचवण्याची लक्ष्य असते याउलट मुलींना वाचवणे शक्य होणे.

मागील दशकातील किशोरांच्या वाढत्या आत्महत्याबाबतीची कारणे अस्पष्ट आहेत. याबाबते सापेक्षते असे एक कारण म्हणजे किशोरांमध्ये मुले अनुभवत असणारा तणाव (ताण) यामध्ये सांख्यिकी वाढ. या तणावा अतिशय प्रचारात वितळीत असणारी मुले आत्महत्या प्रयत्न करतात. परंतु फक्त किशोरांमध्ये तणाव वाढणे हे कारण याच काळातमध्ये मात्र इनटपयोगातील आत्महत्याचे प्रमाण लक्ष्य आहे. याविषयी निश्चित अशी कारणे नटी देता येत नाही तरी देखील काही विशिष्ट घडामोडी उपस्थिती मात्र आत्महत्याचे प्रमाण अथवा योजने वाढवत आहेत हे स्पष्ट आहे. यामध्ये एका घटक म्हणजे अस्वसाध होय. अस्वसारी तलाक जे लक्ष्य अथवा आत्महत्या योजने निराशा अनुभवत आहेत त्यांच्यामध्ये आत्महत्या करवण्याची योजने अतिशय आहे. याचवेळी सामाजिक प्रतिस्पर्धा, परिपूर्णता आणि चिंता, नावाची उच्चता पातळी हे अतिशय देखील आत्महत्या वाढत्या योजने निराशा आहेत. शलांची सहजरीत्या होणारी उपलब्धता हा घटक देखील आत्महत्या दर वाढवण्यामध्ये महत्त्वाची भूमिका कावते.

अस्वसाधने अतिशय कांडुबिंदू संघर्ष, नानेसंबंध किंवा शांतेय असणे हे घटक देखील काही आत्महत्याबाबतीत महत्त्वाचे घटक म्हणून लक्षात आले आहेत. तर इतर काही प्रकारे तणाव दुखपयोग (कठोर वर्तन, छळ) आणि दुर्लक्ष हे घटक महत्त्वाचे होते. मादक पदार्थ व मद्य सेवन कुलाच्या व्यक्तीमध्ये आत्महत्या दर उच्च असल्याचेही दिसून आले.

इतर व्यक्तींच्या आत्महत्या सामना आलेल्या व्यक्तींनीही आत्महत्या देण्याची काही प्रकारे आहेत. समूह आत्महत्या (Collective Suicide) मध्ये एकाच आत्महत्या इतरांना आत्महत्या

कल्याण उद्योग करताना.

- शाळाकडेची शिकवण प्रदर्शित करणाऱ्या शिकवणाऱ्या लयाच्या विवा इशारे पुढीलप्रमाणे:
- शाळाकडे विद्यार्थी प्रत्यक्ष आपण प्रत्यक्ष कोळी. जी गेली तटवेदे लेईल.
- शाळेच्या शिकवणी, शाळेतील अनुभविका, शैक्षणिक प्रगतीमध्ये धरत.
- जणू काही दीर्घकालीन कलकलित्या कुठे तरी जात झालेच अशी व्यवस्था करणे. जसे पाकिव प्रायः प्री पर्यायी व्यवस्था करणे, व्यवसायाचा, मोडरीचा त्याग करणे.
- मूलपत्र लिहणे
- क्षुधाभाव (अन्न न लागणे) च्या झालेला
- सामान्य शब्दात परिणामी सोपेच्य़ा झालेलेच्य़ात बदल, मंदकरी, सुस्ती, कमी चिंता झालेलेच्य़ा.
- वर्तमान नाटकिय बदल गेले गजरी व्यक्ती इत्यादी सामाजिक लेले.
- संगीत, कला चिंता साहित्य याप्रकारे मूल्यविकासाच्या विचारान मग्न झालेले ६.

3.2 Relationships : Family and friends नातेसंबंध : कुटुंब आणि मित्र -

लहान मुलांच्या तुलनेत किशोरांचे सामाजिक विश्व हे अधिक विस्तृत असते. किशोरांचे जसजसे कुटुंबाबाहेरील व्यक्तिंसमवेत नातेसंबंध विकसित व्हायला लागतात तसतसे त्यांचे कुटुंबा-सोळाच्या झोनात (विद्या) नवीन वड्यावट करीत असताना तणावपूर्ण बनतात.

(A) Family ties : changing relations with relations कुटुंबिक संबंध ४

यशा ने जेव्हा माध्यमिक शाळेमध्ये प्रवेश केला तेव्हा त्यांचे त्यांच्या पालकांशी असणा-या नात्यामध्ये नाटकिय बदल साळे. चांगला नात्याची जगा तणावपूर्ण संवेद्यने येतली होती. त्यांच्या प्रतानुसार वयाच्या 13 वर्षापासूनच त्याला मोडरीकृ किडयला हवी होती जो त्याच्या हक झाले. मोडरीकृ त्यांच्या ऐवजी पालक त्यांच्यावर अधिक बंधने लादत झाले.

यशा ज्ञानप्रमाणे गोळीं कुठे परतणे झाले त्यापेक्षा वेगळा परतणीने त्यांचे पालक परतत आहेत. धरताना तणावलास झाली करतानाच काही झालेच हे ते लुप्तवित झाले. त्यांच्या मते यशांमध्ये तणावची स्थिती निर्माण झाली झाले. त्यांनी यशा सोळा लहानपणापासूनच धनिळ, ल्यरि, न प्रेमक नात्याची निर्मिती केलेली झाले ज्ञानमध्ये ज्ञान झालेच्य़ा बदल झाला झाले. त्यांच्या दृष्टीने यशाचे त्यांना त्यांच्या झायुष्यातून वेदखल केले झाले. तो तेव्हाच त्यांच्या पालकांशी वेगळे झाले. त्यांच्या सक्ती, विचार पेशराव, टिळीवरिल आवडीनिवडी याविकारी टिकारिपणी करायची असले. पालकांच्या दृष्टीने यशाचे वर्तन हे निराशाजनक व गोंयझत टावणारे झाले.

(B) The quest for autonomy स्वायत्ततेचा शोध ३

किशोरांच्या वर्तनामुळे पालक कालवेळा संतप्त होताना तट शिकत (वेड) गोंयझत चिंता कोड्यात पडतात. जी मुले पूर्वी पालकांचे निर्णय, मार्गदर्शितले लिबकाल होती ती झाला प्रतिप्रश्न करू लागतात. कोही वेळ तट याप्रती बंड करून उठतात.

किशोरालये रत्याज पालक व मुलांच्या वदल्या श्रुमिकांच्या परिणात स्वरुपी या संस्थांची निर्मिती होते. किशोरांना त्यांच्या आपल्यावर स्वतःचे निर्माण, अधिकांची स्वायत्तता व स्वतंत्र्य अथवा मोडडी हवी असते. किशोरालये मधील हा बदल हा एक वैकल्पिक टप्पा आहे. परिणामी हा बदल हे स्वाभाविक लक्षण आहे मला क्विटा क्लबन अधिकातर पालक या बदलांचे स्थापन करतात. तथापी दिवसोदिवस वाढत जाणाऱ्या त्यांची स्वायत्तता इतकी त्यांनी मागणी ही पालकांकरिता होऊ शकते. काही मुलांच्या त्यांची वाढती स्वायत्तता लक्षात घेणे आणि पालकांच्या अनुपस्थितीत एखाद्या पार्टीस हजर राहण्यास पत्वागणी देणे यादी गोळी शिक मिळत राहते. मुलांच्या इच्छेने पालकांनी संमती न देणे म्हणजे त्यांच्यावर अविश्वास दाखवण्यालाखे आहे. परंतु पालकांच्या इच्छेने माझा तुम्हावर विश्वास आहे परंतु नव्या उपस्थित असणाऱ्या इतर व्यक्तींमुळे गला काढणी वारते.

अधिकातर कुटुंबांमध्ये किशोरांची स्वायत्तता त्यांच्या विकासासोबत वाढत जाते. किशोरांच्या वाढत्या स्वायत्ततेच्या परिणाम स्वरुपी पालक आणि किशोर यांच्या मधील नात्यांमध्ये बदल होतो. किशोरालयेच्या सुरुवातीस पालक याना त्यावर आपला प्रभाव आणि ताबूट टिकवून ठेवतात तर किशोरालयेच्या शेवटापर्यंत ही सत्ता आणि प्रभाव अधिका संतुलित होतो म्हणजेच सजसजान होतो. जरी पालक थोडेसे वरवर होण्याचा प्रयत्न करीत असले तरी किशोरालय सत्ता आणि प्रभाव हा वाढून घेतला जातो.

ii) Culture and autonomy (संस्कृती आणि स्वायत्तता):

प्रत्येक कुटुंब आणि प्रत्येक मुलांमध्ये स्वायत्ततेचे प्रमाण बदलत जाते. सांस्कृतिक घटक महत्त्वाची श्रुमिती कावतात. पाश्चिमात्य संस्कृतीमध्ये व्यक्तिस्वातंत्र्याला शिवाय व्यक्तीवादाला महत्व दिले जाते त्याचे किशोरांना किशोरालयेच्या सुरुवातीच्या टप्प्यावर स्वायत्तता प्राप्त होते. याउलट एशियाई संस्कृती ह्या समूह अथवा सामूहिक तत्वांस प्राधान्य दिले जाते. यांच्यात व्यक्तीगत सुदृढता अथवा कुळाणा पेक्षा सामूहिक सुदृढता महत्त्वाची आहे. अशा संस्कृतीमध्ये किशोरांच्या महत्त्वाकडे शैविकी वृत्ती कोलले जाते.

विश्व लोकशाहीत पार्वश्रुमितीच्या किशोरांमध्ये कुटुंबाप्रतीच्या वांछिलकी अथवा कर्तव्यामध्ये ग्रेड झालेलाचे दिग्दर्शन येते. सामूहिक हितास प्राधान्य देणाऱ्या संस्कृतीमध्ये कुटुंबाप्रतीची वांछिलकी अधिका प्रमाणात राहते. यामध्ये आपोआपची पूर्ती करणे, सहकार्य करणे, आपटव्य करणे, भविष्या मध्ये कुटुंबाला साहाय्य देणे इ. कर्तव्यांचा समावेश होतो. समूहास संस्कृतीमध्ये स्वायत्ततेक अधिका जोर दिला जात नाही परीनांमि यांच्यामध्ये स्वायत्ततेचा विकास समगतीने होतो. उदा: किशोरांनी एखादे विरगिष्ट वर्तन केली असे पालकांना व किशोरांना विचारलास मध्ये उता त्यांच्या सांस्कृतिक पार्वश्रुमितीमुळे बदलते. उदा एखाद्या कार्यक्रमास एकटे जाणे.

सामूहिक संस्कृतीमध्ये स्वायत्ततेस दिली जाणारी उशीरच्या पत्वागिच्या किशोरालय नकारात्मक प्रभाव पडतो का? यामे उता नाही असे आहे. लोकशाही आपोआप आणि वैकल्पिक शास्त्रीय यामध्ये किण्वत सात्त्विक अथवा मिश्रित असे प्रभाव हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. स्वायत्ततेचा विकास सामाजिक आपोआप शिवाय नांगला पर्यतीने जुळून होतो हा एक लक्षणीय

महत्वाचा ठरतो.

स्वायत्ततेस प्रभावित करणारा भावनात्मक एक धारक म्हणजे लिंग ठेव. सर्वसाधारणपणे किशोरवयीन मुलींच्या तुलनेत मुलांना अधिक लक्ष करून स्वयत्तता दिली जाते. पुढांंना अधिक स्वावलंबी तर लीयांना परावलंबीच्या रूपाने पाहिले जाते. पुढांप्रतीही ही पारंपारिक संवेदना ही पालकांमध्ये जेवढी अधिक तेवढी मुलींना स्वायत्तता देण्यास अधिक चालढकल केली जाते.

(iii) The myth of the generation gap: पिढ्यांमधील झंतर : दंतकथा —

मुलांवरील आधारित चित्रपटांमध्ये किशोर आणि त्यांचे पालक यांचे विश्वा विपरीती मने करीबत विवरण द्यासात असे चित्र रेखाटले जाते. उदा: पर्यावरणाविरुद्ध, प्रदुषणाविरुद्ध अधिक लग्न असणाऱ्या, जगजगती करणाऱ्या किशोरांच्या वडिलांच्या काळात असणे नो प्रदुषणातून (घातले). या प्रकाशे अतिशयोक्ति (नेहमीच जमती शिरि अमने) या लवचा सात एकच आहे तो म्हणजे पालक व किशोर धडके साळ्या पध्तीने पहाननाहीन. या वजन पिढ्यांमधील झंतर ही संकल्पना उदयास आली. अशिवृत्ती, मूल्ये, महात्वाकांक्षा आणि विश्वाविपरीते दृष्टिकोण आत्मकत पालक आणि मुले यांच्यामध्ये मोठा अंतर असणे याला पिढ्यां मधील झंतर असे म्हटले आहे.

वस्तुतः या विपरीते वारूप मात्र वेगळे आहे. जेव्हा पिढ्यांमधील झंतर निगमि लोणे लोपेडी त्यामधील अंतर हा अर्थयदिन घडवा यामे प्रमाण झाल्य असते. विविध मुद्रयांमकत किशोर आणि पालक यांची मने जवळपास सादली असतात. प्रनासताकू दथवा लोकराही विचारांच्या पालकांची मुले लोकराही विचारांची असतात. धार्मिक, विचारांच्या पालकांची मुले धार्मिक विचारां ना प्रदान्य देणारी असतात. सामाजिक, राजकीय आणि धार्मिक मुद्रयांमकत पालक व बालक हे दोघेही सामाजिक असल्याचे द्यावते. मुलांना महत्वाच्या वारणाच्या सामाजिक सभलांशी अधिकतर पालक सहमत असतात.

पालक-बालक नातेसंबंधामध्ये स्वायत्तता आणि स्वातंत्र्य या विपरीत संघर्ष असला तरी देखील अधिकतर किशोरांच्यामध्ये त्यांच्या पालकांविपरीत प्रेम, स्नेहभाव आणि आदर असल्याचे दिसते. शिवाय पालक देखील त्यांच्या मुलांप्रती हेच भाव प्रदर्शित करीत असल्याचे दिसते. जरी काही पालकांचे आणि किशोरांचे मने अतिशय बिघडलेले असले तरी देखील अधिकतर नातेसंबंध हे दानात्मक स्वरुपाने असतात व मुलांना सजवयल्याय दबाव हाताड्यास सहाय्य करणारे असतात.

असे असले तरी देखील सर्वसाधारणपणे किशोरवयीन मुले आपला पालकांसमवेत अल्पवेळ व्यती करीत असतात. तथापी प्रत्येक पालकालाच व्यक्तित्वात पातळीवलयतिन वेळा जाणारा वेळ प्राप्त करीत राहते. योजकान किशोरवयलेहज्यान नोंदुं विक सभला ह्या अतिशय विदारक पालकीवलयताना या विपरीत सामाजिक द्यासे पुरावे उपलब्ध नाही आहेत.

(iv) Conflicts with Parents

पालकांशी संघर्ष: अधिकतरवेळ पालक आणि किशोर या दोघांमधील संबंध सौदार्यपूर्ण असतात तर काही वेळ यांमध्ये संघर्ष पुर्या पहाण्यास मिहतात.

कोठेनेही नाने हे नेहमिय गोड झाडि तणावघिरही नसने. सामाजिक झाडि राजकिय मुल्ल्यांव (पालक, झाडि किशोरांची झाडिवाणी, दृष्टिकोण जरी सादले असले तरीही व्यक्तिगत झावडी. ठिवडी जसे पोषाख, लागण-पाण, लैंगिक इ. बाबतीत माल तसेमती तरे प्रसतात. तसेच मुले जेव्हा स्वातंत्रता प्राप्त करवतात तेव्हा देखावे ल्यांच्यामध्ये संघर्षाची उदभव होतो. किशोराव लेव्या लुलवानिमि पालक, झाडि किशोरांमधरि संघर्ष निर्माण होव्याची इच्छयता इच्छिकु असेने. तथापी तसेच कुडुवागधने सादकाय प्रमाणे संघर्ष निर्माण होईल असेनाही.

किशोरावलेव्या शेवरेच्या रच्य्यापेसा लुलवानिसच इच्छिकु संघर्षाची निर्माण होतो. ज्युडीथ लसेयना या वैज्ञानिक मंगलशास्त्राच्या मते योग्य झाडि अयोग्य वर्तन म्हणजे फाय व लापाठीमागच्या तर्क वागणाय या वागणायरि संघर्ष उदभवतो. उदा - एखाद्याने एकाच कामस तीत ठिवणी रोचूण येणे हे अयोग्य आहे कारण समाजाच्या नजरेमून हे चुडिये आहे तथापी याकडे विरोध करीत मुले व्यक्तिगत झावडीनिवड्या रुपान परतात.

संघर्षाची निर्मिती होव्यापाठी वायुकितावाद झाडि झागरीपणा या दोन कारणांची श्रुमिका महत्वाची असते तथापी हे गुण पालक, झाडि बालक या दोहोमधरि नाने संघर्ष विकसीत करव्यामध्ये देखीत महत्वाची श्रुमिकाकरावतात. सुलवानरि किशोरांकडून निर्माण होणा जाणाव्या झावडांनय पालक सावयपणे प्रतिक्रिया देतात परिणामी ल्यांच्यामध्ये झलवचिकता व ताठरपणा दिसतो पणु झापली मुले झाना मोठी होत आहेत झाडि बदलत्या या प्रकियेमध्ये झापण त्यांना पाठिंबा दिला पाहिजे याची पालकांना जावयि होते.

झापणा किशोरवयि मुलांकडून केला जाणात युक्तिवाद हा लसेवेयकू तसेच फाट इच्छि इतरांक नसतो त्यामुळे झापणा मुलावर, मुलांवर विखाव ठेपून त्यांना मोडकेपणा दसायला रकत नाही याची पालकांना जावयि होते त्यामुळे ते नसते घ्यायला लपानात, परवानगी देतात व स्वातंत्र्यास इच्छिकु प्रोत्साहित करतात.

⑤ Cultural differences in parent-child conflicts during adolescence

पालक-बालक संघर्षांमधरि सांस्कृतिक भेद : पालक-बालक संघर्ष हा जरी लसेच सांस्कृतिकमध्ये झालेले असला तरीही घाटपाखि तसेच डॉस्योपिक्रिकुलास्या पूर्वच्या संस्कृती मध्ये पालक झाडि बालकांमध्ये कितकसा संघर्ष झालेला परावयास मिळत नाही. या संस्कृती मधरि मुलांना थोड्यापयकू वर्तन करव्यावयि तसेच जावनांमध्ये आदोलनाची निमत अनुभूती होते.

असे का? यजे उत्तर किशोर कितपत स्वातंत्र्य गृहीत घालात किंवा अपेक्षित असते व पालक कितपत परवानगी देतात. डॉस्योपिक्रिकुला संस्कृतीमध्ये व्यक्तिवादाचे मूळ उच्च असते परिणामी किशोरांच्या दृष्टिने स्वातंत्र्य अपेक्षित असते. त्यामुळे देवू केला जाणाव्या स्वातंत्र्या सखि पालक व बालकांमध्ये वाटाघाटी होतात जाच्यामुळे संघर्ष वाडतो.

याकडे घाटपाखि समाजाच्या व्यक्तिवादात कितकेले महत्व दिले जात नाही परिणामी या संस्कृतीमधरि किशोर स्वातंत्र्याला सुकने माप देतात. त्यामुळे इजे झलप संघर्ष परावयास मिळतो. भारतामध्ये सामाजिक झाडि गृहकार्य या सादकायकरीत पालकांचे इच्छिकु नियंत्रण आहे अजे किशोरवयि मुलांना वारते तट मुलांच्या दृष्टिने डॉस्योपिक्रिकुला पालकांचे इच्छिकु नियंत्रण होत तिभक्त कुडुवाणीत मुलांपेसा एच्छिकु कुडुवाणीत मुलांना सामाजिक कृतीवर इच्छिकु नियंत्रण पालकांचे

घसल्लाये म्हणजे होणे. स्वप्नेना वसल्लकारी (2011) यांनी मध्यमवर्गीय आणि वनिव्वर्गीय पालक वसल्लकु नातेसंबंधाप्रतीत अेर यांचा अन्वय केला असला मध्यमवर्गीय कुटुंबांमध्ये शालेय विषयक मतभेद तर वनिव्व वर्गीय कुटुंबांमध्ये कुटुंबिक तलेच समाजाविकाक मुदयावर असल्लमती, मतभेद अस्तव्य दिल्ल आले.

(B) Relationships with peers : The importance of belonging

समवयस्कारांनी नातेसंबंध : पालकांच्या नजरेतून विरोरांकरिता लामू पडणारे प्रतिष्ठ म्हणजे सोळ फोन (मोबाइल) जाडोटे फ्रेंड प्रमाणातीत संदेशांची देवाणखेवाण वेळी जाते. अनेक पालकांची मुले, मुली योना मित्रमैत्रिणींशी संप्रेका साचणे जिवनातीत अपरिहार्य गोष्ट असते.

समवयस्कारांनी अथवा मित्रांशी संप्रेका साचणे त्यांच्या करिता जगुदारी बेधनका (अच असे) याचलन विरोरापवेप्रधीत समवयस्कांची अमिडा अयोरेवीत लेते. विरोर समवयस्कांसाचणे प्रथित प्रमाणात वेड व्यक्त करुनात जाडोटे समवयस्कांमधील नातेसंबंध वागिस लागतात. जिवनातीत असा कोवारी कालवेडनाही जाप्रध्ये विरोरावलेइतका समवयस्कांच्या नातेसंबंध म्हत्वाचा असतो.

वकाया (Bowlby, 2011) यांनी आलाप्रधीत विरोरांचा अन्वय केला. त्यांच्या मुलांमधीलून नातेसंबंध हे पारस्वारिक स्वल्पवे अलावेत आणि आपला आवना, हृदिच्छेण यांमध्ये सतपराळ आणि मित्रांचा हृदिच्छेण म्हत्वाचा असल्लाये असले. जवहीतची जाल देखीत विरोरांच्या मध्ये म्हत्वाची असल्लाये दिल्ल आले. आम्ही सांगला गोष्टी एकमेडीन सांगणे, आम्ही एकेअरेची रूप घनीव्वरीया जोडले जोडले आरोत असे विरोरांची सांगितले.

(C) Social comparison

सामाजिक तुलना : विरोरांवेर आन अनेक आणोनी समवयस्कां अथित म्हत्वाये बनतात. यांपैकी एक काळ म्हणजे या संवेद्यांमूळे योना आपली मते, क्षमता शारीरिक कल यांची तुलना करुवयाची संघी मिहते. या प्रक्रियेत सामाजिक तुलना असे म्हणतात. पूर्व विरोरां वळे दरम्यान शारीरिक आणि वेधनिद वल्लंकी जाती इतकी तीव्र असते की त्यांन या सिक्की समवयस्कांशी सची दुले दिवा आपला आवना, अनुभवोचे अदानप्रदान करुणे असेवे वळे.

विरोर पालकांशी तुलना करु राकत नाही यांचे काळ म्हणजे एकतर पालक हे या वेडनेच्या पळीदु जोडले अंतान. शिवाय विरोर लोव्या स्वायत्ततेमि पालकांशी संघर्ष करीत असतात त्यांमूळे मातिका मिहनिव्याचा हा एक असोव्य लोत ठरते.

(D) Reference groups

संदर्भ समूह : विरोरांवेर हा नाविन्यपूर्ण प्रयोग कुव्यासी, नवी अोडव्वी, अमिडा आणि वर्तन आत्मसात कुव्याचा कालावधी मबून अोडव्वका जाणे. कोवत्या अमिडा आणि वर्तन हे प्रथित विव्दाहार्य आहे याविकांमि माहित समवयस्कां संदर्भ समूहाडोटे प्राप्त करतात. संदर्भ समूह हा व्यक्तींचा समूह आहे जाच्याशी आपण तुलना करु शकतो. आपणांवे एखाद्या वेडदू दुसऱ्या एखाद्या वेडदूच्या रवेअरी आपली तुलना करुणे त्यापुणे विरोर आपला सादला इतोररी तुलना करतात.

संदर्भ समूह हे मानदंड, प्रमाणकु योच्य संघ पुरवितान आपणांमि विरोर लोव्या समाजा आणि सामाजिक यराच्यी पडणाव्वी करतात. एखादया समूहाचे संदल नसताना देखी

तो समूह एखाद्या विशिष्टताची संदर्भाच्या रूपाने कार्य करतो. उदा. - शालीकप्रिय विरोरास शैलीप्रिय समूहातील विरोर नाकारतात इथे हा शैलीप्रिय समूह संदर्भसमूह म्हणून वापरला जातो.

(iii) Cliques and Crowds: Belonging to a group वृंशु झाली गर्दी : समूहाशी

जोडले जाणे :- बौद्धिक प्रगतीच्या परिणामस्वरूपी विरोर इतरांना भिन्न भिन्न समूहांमध्ये विभाग्य झडतात. विरोरवरील गुण विविध समूहांमध्ये बदल घडतात. विरोरव्यक्तीचे दोन प्रकारचे समूह असतात परिलक्ष म्हणजे लागपट वृंशु झाली दुसरा लोखंड गर्दी जमाव. 'रोम ते कासा (रतेथ) व्यक्तीच्यासुद्धा वनलेला समूह जांच्यामध्ये वारंवार सामाजिक शोकात्मिका घडत असतात त्या समूहास वृंशु किंवा टोक्के झसे म्हणतात. यासलट गर्दी दिवा जमावामध्ये एखादे विशिष्ट गुणवैशिष्ट्य घालि इतरांच्या व्यक्तीच्या लक्षावेर होणे जांच्यामध्ये शोकात्मिका घडलीले झसे नाही. गर्दी मुळाव जमाव हा प्रोग झसतो. उदा. साळ्ळा झक्तीच्या हाळ कलाच्या व्यक्तीच्या जट जले निर्णय संवर्धन, जाप्याटप्याइ. वृंशु मुळाव जमावामधील लक्षासदत्व हे समूह बदलांमध्ये किंमत साळ्ळेवणा शोहे यावळ निर्देशित होणे. यामध्ये एड महत्वाच्या पैलु म्हणजे मादक पदार्थांचे सेवन (वापर). विरोर झर्या व्यक्तींची भिन्न म्हणून निवड करणाने जे मद्याच्या झयवा इतर मादक पदार्थांच्या वापर करणाने. यायक्तेवट शैलीप्रिय, पाषाणकाली साळ्ळा बदलाच्या विरोरीचा समूह वरु झडतो. झडिक्क झक्कमड पणे झयवा वेडांझा पध्दतीने वागणाच्या मुलांचे झक्कक्य झडिक्क प्रमाणाने किर्तित होवू शकते. परिणामी झर्या वैशिष्ट्यांच्या समूह बनतो.

वृंशु झयवागर्तित्यीत शोहे हा विरोरीच्या बौद्धिक संमताने नट प्रवर्तवून घडतो. समूहाची नळे झक्कक स्वल्पाची, नाविन्यपूर्ण असतात. जांच्या बदल प्रत्यक्ष ज्ञान नाही झयवा जांच्याशी ते झक्ककी झक्की शोकात्मिका करणाने झर्या व्यक्तीविषयी निर्णय घेणे जल्लेचे बनते.

(iv) Gender Relations

लिंग संबंध : मध्यकालावलेतयून मुलं जेव्हा विरोरावलेने येतात तेव्हा सर्वचिंधाणी जवळपास त्यांच्या लिंगाच्या भिन्नांच्या समूह त्याट होतो. मुले मुलांमध्ये नट मुली मुलींच्या समूहांमध्ये असतात. या लिंग विभक्ततेला लिंगभेदित म्हणून म्हणतात.

दोन्ही लिंगातधील बदल हे साळ्ळावलेने (सौवनाना) पदार्थां वरील झसल्लेने परित्यक्तीतीने घडत घडते. मुले झाली मुली या प्रवलेनेमध्ये शळ्ळाव झयवा संप्रेरड्या महापूर अनुभवनात जापुळे परिपक्वता झाली लॅडिंड इंधियांच्या विडाल घडते. यायक्ते प्रणपी नाळ्यासागी रिय चोप वेड शोहे यासहाडिया हलाकाझिड रळव वाळिड लळनते. या विडालसाच्या परिणामस्वरूपी विरोर विडळ लिंगाच्या विरोरवळे वेडांच्या इंधिले पाडू लागतात. भिन्नलिंगी विरोर एमेशो झक्कमध्ये लॅडिंड झाली व्यक्तीतत्व दळ्या झडिड दळी घेवू लागतात. विरोरवरील मुले झयवा मुली झाले लपडिड वेड झसल्लेलाय लिंगाच्या व्यक्तीसिंधेने व्यक्ती नूतीने झसल्ले तजिदेवरील ते मुलांमुलींच्या एकी पारिल्ले उपविध लळू लागतात.

विरोर झाले झडिडझडिड वेड भिन्नलिंगी व्यक्तीसिंधेने घालवणाने : वृंशु मध्ये मुलं, मुली झर्या दोन्ही लिंगांच्या लक्षावेर होणे. सुल्लयाळि साळ्ळा लिंगाच्या असणाट वृंशु नैट भिन्नलिंगांच्या बनते. वडिड कुडी वाळत्या जोड्यांमुळे हा वृंशु झक्की प्रभावी होतो व विभाजित होतो झयवा नळट होतो.

3.3 Dating and Sexual behaviour डेटिंग आणि लैंगिक वर्तन :

जवपास एक महिल्यांशी वतनने धाडस कलन पदमनाला निघापरत पराव्यास येसीर का झरो विचारले. (बरे पराका परमजा वरिण हा झाश्वर्याचा) शक्य जवता काण झापण तिला बोहेर येउन जाणाट झारोण हा मानस वतनने त्याच्या मित्र रमेरा यास लोणिले होणे झाधि एशने ही गोष्ट पदमनाचा मित्र राहुल यास बोळली लेकी. त्यामुळे राहुलने लुध्या या विक्रमिची कल्पना पदमनास दिली होकी त्यामुळे जवपास प्रसन्न वतनने पिकर विक्री विचारणा केळी त्यावेळी पदमनाने त्यास होडाट दिली.

डे टिंग ची विश्व झतीव्याय संकीर्ण आहे. किशोराकरिता नव्याने निमणि झालेळी झाधि प्रसन्नपुर्ण झशी ही झाचार पद्यती आहे.

Ⓐ Dating and Sexual relationship in the twenty-first century :

एकविसाव्या शतकातील डेटिंग झाधि लैंगिक जोडसंबंध : किशोर वरुती झाधि वसे डेटिंग कल्पनास प्रारंभ करतीर याचे मिथरिण सौख्यिक हाटकवेर झवल्लेवून घसने जे एकापिठी पासून इदुक्त्या पिठिपर्यंत बदलत असतान. सौख्यिक झाफरानुसार नुकतेच, प्रामाणिकपणे झव एका व्यक्तीबिरी डेट कल्पनाकडे प्रणयस्या संदर्भाने पाहिले जाते. किशोरांमधील डेटिंगला समाज झनेरुदा प्रोत्साहित कल्पना दिसने या झोटे नात्यांचा वेद्य विकसित कलन त्यांचा ही प्रवाव विवाह पर्यंत पोहचवा ही अपेक्षा असने. डेटिंग ही संकल्पना सध्या कालबाह्य झाली झारे व त्यास मर्यादित झर्म झारे झसा काही किशोरांच्या विश्वास झारे. काही ठिकाणी तट ही रीत ही फकत Hooking UP याच प्रधात समनली जेळी झारे. Hooking up ही झस्पष्ट झयवा संदिया संज्ञा झारे जामध्ये युवनापासून ते लैंगिक झोतकिये पर्यंतच्या सव्य विम्यांचा समावेश लेकी. बदलत्या सौख्यिक मान रंझांशियाय डेटिंग हा किशोरांमधील जवळीकता वाढविणारा तले, सामानिक झोतकिया विकसीत करणारा प्रवावी मार्ग झसतानाचे दिसून येते.

Ⓑ The functions of dating : डेटिंगची कार्ये : डेटिंग हा जरी वरवरुणी विवाहा

कडेनेणारा प्रणयझानेया कालावधी वात झसतला तरीही त्याची इतरही कार्ये झारे. जवळीकता करी प्रत्यापित करवी हे शिकवणारा डेटिंग हा प्रवावी मार्ग झारे. डेटिंग मनोरंजन झयवा करमणुक करणारा वरु झारे. स्वतःची झोडव विकसीत करव्याकरिता देरवीर सयातापर लेकी. वरील कार्ये विशेकतः मानसशालीय जवळीकतेया विकास डेटिंगमुळे दुसा लेकी हा एक प्रसन्न झारे. किशोरांमध्ये या विक्रमिची कोणती तरना घसने झयवा येने यविक्री झाश्वर्याच झारे. पूर्व झाधि मध्य किशोरावलेमधील डेटिंग हे जवळीकता निमणि कल्पान यशस्वी ठरु नाही. याउलट डेटिंग ही नेहमी वरवर चालणारी कृती झसतला कारणने यामध्ये व्यल झसणान्या व्यक्ती एकेकांसनेरु झोतकिये दृष्ट्या व्यक्त लेकी नाही. धानास्योमध्ये जरी लैंगिक झोतकिया झडतला तरी देरवीर मानस शालीय जवळीकतेया झप्राव झसने.

वरुती जवळीकता उत्तर किशोरावलेमध्ये प्रापुत्वाने परावयास मिळने. या वेळी डेटिंगला दोषे ही झाधिक जोर्णिमोने झोतक. याकडे झापला जेडिदार निवडायच्या प्रामाणिया लुपान पाहिले जाते. व विवाहवेद्यान झडणे या दृष्टीने पाहिले जाते.

समलिंगी विभोरांकरिता हेथिं वेगळा पध्दतीचे शास्त्रे निरनि कलान. समवयल यथा शाणमहाविद्यालयांनिर लवेगडयां कडून वरक केला गेलेला पुर्वीराच्या परिणाह स्वतपी त्यांच्या चौवरीत वलवाकरिण भिन्न लिंगी व्यक्तीं सावेण हेथिंचा प्रयत्न केला जातो. समलिंगी विभोरांना जोडिदा रोगव्यामये अडचणी येतात कारण कन्याचदा आपली लिंगी अक्षिमुलना उघडपणे व्यक्त केली जात नाही. जा व्यक्ती मुक्तपणे यथा उघडपणे डेट कुलान त्यांना छडस सापोटेजावे लागते.

(i) Dating, Race and Ethnicity : डेटिंग, जात-झाषी वंश : विविध जाती झाषी वंशिणु समूहाच्या विभोरांच्या डेटिंग झाकृतिबंधामध्ये संस्कृतीचा प्रभाव पडताना दिसतो. झमेविमये इतर देशांमधून ल्यलांतरि झालेला पालकृच्या विभोरांमध्ये विशेष कुल यम्या प्रकाय जाणवतो. मुलांच्या डेटिंग वर्तनावर नियंत्रण घमिहव्याचा प्रयत्न पालकृ कुलाना दिसतात. यापाठीमागे आपला संस्कृतिभू मूलांची जपवूक कले व आपलाच जाणिव्या, वेराच्या समूहामध्ये डेट केले जाईल याची लानी कले यम्या सापोषा असतो.

विशेषतः एशियन संस्कृतीच्या पालकांना डेटिंगच्या अडचणीनसला कुलाने त्यांची अक्षिमुली झाषी मूले याककीत नी अथिद पुराणमनवदी असतात. यामयीर अनेक पालकांची लजे ही इतरांनी जमवलेली (अडून झालेकी) प्रतला कुलाने डेटिंगच्या संभूनी प्रक्रियेमाक ले अक्षिद असतात - सामुळे डेटिंग हे अथिद संरक्षि वतावलात केले जाये यथा केलेय जावू नये याकरिता ते झगरी घसतात. पतिगाही त्यांचे त्यांच्या मुलांशी अथिद वादविवाद होतात.

(ii) Sexual behavior लिंगी वरन : परिपक्वतेमधील संप्रेरकांमधील बदल हा फक्त लिंगी अक्षयवांनस्य उरिदपीठ कुलाने झले नाही तर यामुळे लिंगीभूनेच्या लपान झाकांची नवीन झोपी निरनि केली जाते. लिंगी वरन झाषी क्पिात व विभोरांच्या वेड्र्याकी असतात. जवळपास लक्ष्य विभोरां लिंगी कुते विकी क्पिात कुलाना अडसतात.

पलिली लिंगी क्पिा जाणवये विभोरां हे व्यल असतात ती म्गजे हलमैयुन. स्वता सय लिंगी कु उरिदपण कुलाने मास हलमैयुन झसे म्हले जाते. वरनाच्या 15 वर्षांची हंग. विभोरावपीठ मुले झाषी रंग. मुली यांनी सपय हलमैयुन केलाचे नपूद कुलान. मुलांमध्ये (पुलकांमध्ये) पूव विभोरावलेन अथिद प्रमाणान हलमैयुन केले जाते जाणवले नंतर छट होते तर मुलींमध्ये लुलवातिल यम्ये प्रमाण कमी झसते जे नंतर वाढत जाते. हलमैयुनाच्या वारवारिना झाषी झाकृतिबंधामध्ये जाणिवंशपत्ये अेद साडून येतो.

हलमैयुन जीव्यापकु प्रमाणान होताना दिसत असले तरी देखिल यामुळे लजा झाषी अंपरायीभावची निर्मिती होते - यापाठी अनेक कुलाने झालेन. यामध्ये पहिले कुलान म्हगजे झापिण लिंगी जोडिदा रोगव्यास अक्षत झालेन. जवळपास 35 वर्षां विवाहीत पुलक झाषी यड विवहीत लीया वर्षांनंतर 10 ने रद वेळ हलमैयुन कुलान.

हलमैयुनाविकीच्या सूडिया सतनूनीमुळे देखिल अंपरायीभाव निरनि होते. वालवान प शिकनीचे वालव हे भिन्न आहे. सच्या याडडे सामान्यकृतीच्या हलपिने पाहिले जाते. ही कृती आरोग्यसाई तसेच इना न कुरगारी याकपात पाहिली जाते.

(iv) Sexual Intercourse लैंगिक आंतरक्रिया: लैंगिक आंतरक्रियेची सुरुवात प्रदीर्घ युवक, मासिहा आयुष्या सोडणे, पत्नी सोडणे आदि मॉरिबल लैंगिक क्रिया यासारख्या लैंगिक जावहीकरण्याच्या रूपाने होणान. इराकतत दिशोरीच्या इतरिने लैंगिक आंतरक्रिया ही महत्वाचा विवा प्रमुख मंडलाच्या लया ठरतो. लैंगिक वर्तनाविषयी संशोधन करणाऱ्या संशोधकांचे प्रमुख लक्ष हे अिन्नकिंगी लैंगिक आंतरक्रियांवर आहे.

गेल्या २० वर्षांपासून पहिल्यांदा लैंगिक आंतरक्रिया करणाने सरासरी वयाबद्दये तपिगतीने घट होणाना दिसते. जवषपास १३% दिशोरींनी वयाच्या १५ वर्षापूर्वी लैंगिक क्रिया करेलाने दिसून झाले आहे. सर्वविद्यालयापणे पहिल्यांदा लैंगिक आंतरक्रिया करणाऱ्या सरासरी वय हे १७ झाले. जवषपास २०% दिशोरी वयाच्या २० व्या वर्षाच्या पहिला लैंगिक आंतरक्रिया करणान. १९७१ ते २००१ या दळान लैंगिक आंतरक्रिया पुढे ठकळणाऱ्या आयुष्या इत्यापही लैंगिक क्रिया करणाने काही इश्या दिशोरींनी लक्षणी वाढून १३% झाली आहे.

प्राथमिक विवा पहिला लैंगिक क्रियेसालन जागी आदि वंशिक श्रेर फहावसाप गिडतान. ल श्रेर सामासिकु आधिदु दजा, लोळ्कगिदु मूलने, शुद्ध लवण इत्यादीद्वारे प्रतिबिंबित होतो. लैंगिक वर्तन (आयुष्या अिषकीत करणारे सामासिकु माणुदंडांचा विचार न करतना आपण लैंगिक करी निशरित करु शकत नाही. कियेदु वषीपूर्वी याविक्रमिने नियम हे दुखपी होणे जसे विवाहपूर्व लैंगिक करी या पुलकांना इतुणेय होत्या पंतू लीयांकरिता वर्तन होला. लीयांका सोगिणले जायचे ही चांगला मूली हे शरीर नाहीत तट पुलकांना मात हे कुळाल पलागति आहे अले लोगिणले जायचे. अले असले तरीही लीयांका कुमारिकेशमि लकासवी पलाकी असामयी.

इश्या या दुखपी क्रियांमयी जाणाने वीक निममाणे होतली इतले ज्माला रिचलांड्स-iveness वॉथ अरिक्शन इशेभावट प्रेणोने पलागति अले म्हले गेले. मानुसाट विवाह-पूर्व आंतरक्रियांकरु लीपुदप संबंध हे दीयेकालाकरिता करिष्यद आदि प्रेमपुदन झाललात दोघांनाही म्हणजेय लीस लसेय पुलकास याविक्रमिची पलागति असेला.

या दुखपी घोरणांमया संत जरी दूर असला तरीही लैंगिक वर्तनाप्रतीची सखिवृत्ती ही पूरुकी करिता लीयांच्या तुळनेत सोग्य आहे. ही अशे सामासिकु हृष्या उदासतनादी इश्यांच्या देशांमध्ये देखीत झालेले. काही लोळ्कतींमध्ये तट पुलक आदि लीयांकरिताचे लैंगिक वर्तन दिवा सोळो ही अिन्न अिन्न असलाने दिसते. उदा. उत्तर अमेरिका, मध्य पूर्व देश, आदि अधिकतर इराशियाई देशांमध्ये लीयांनी विवाहपूर्वी लैंगिक क्रियांपालन दूर राहणे असे माणुदंड आहेत. मेक्सिको विवाहपूर्व लैंगिक संबंधाकरिता वुठोर सोळो असताना देखील पुलकांकरिता याविक्रमि सुकते माप दिलाने जाणपणे. याउलट उप-सहाल झफ्रिका मध्ये दिशोरीयकी मुलींमध्ये लैंगिक आंतरक्रिया मुळपणे झालेलात रिवाय लीयांना विवाहपूर्व लैंगिक आंतरक्रिया करलास पलागति असलाने फहावसाप गिडते.

(B) Sexual Orientation लैंगिक अिन्निमुलन:

जेव्हा आपण दिशोरींमधील लैंगिक विदाल गृहित घालो तेव्हा झेलासगोट येगाट अधिकतर आकतिबंध मंगजे विषमलैंगिकता (Heterosexuality) इतड अपवा विलख लिंगाप्रतीचे लैंगिक आकर्वण व मिदीरित वर्तन यास विषमलैंगिकता असे म्हणतान तरीही काही दिशोरे हे समकिंगी झालतान. समलैंगिकतेमध्ये लैंगिक आकर्वण आदि वर्तन हे

आपल्या सात्वत लिंगाच्या व्यक्तीकडे निर्देशित झाले. पुढील समलैंगिक व्यक्तीकडे लक्ष्य तर स्त्री समलैंगिक व्यक्तीस लक्ष्य ठरले म्हणतात. तर इतर कोणी व्यक्तीकडे दोन्ही लिंगांच्या व्यक्तीकडे जाडवृत्ति होऊन जोराने द्विलैंगिक (bisexual) असे म्हणतात.

इतर दिशेने समलैंगिकता एक प्रयोगशील असतात. जवळपास २० ते २५% विशालवृत्ति मुले आणि १०% मुली बुरीना बुरी किमान एका दोघांना आपल्या लिंगाच्या व्यक्तीची जाठ पडणे प्रथम लागतात. रवेतर सम आणि विषम लैंगिकता या पूर्णतः भिन्न अभिव्यक्त्या नाही आहेत. डालफ्रेड किंगसे (नासिव्ह Kingsey) ज्ञानातून जाडवृत्ति लैंगिक संशोधक म्हणून ओळखले जाते त्यांच्या मते लैंगिक अभिव्यक्त्यास लिंग लक्षण संवेदन क्रायवाय हवे. समलैंगिकता हे एक टोड झाले तर विषमलैंगिकता हे दुसरे टोड. या दोन्ही दोघांदरम्यान व्यक्ती सम अथवा विषमलैंगिक वर्तन प्रदर्शित करीत असते. याविषयी मिश्रित जाडवृत्ति स्पष्ट करणे अवघड आहे त्याची अधिकतर तर व्यक्तींच्या मते परत १० टक्के लक्ष्य हे समलिंगी असतात.

लैंगिक अभिव्यक्त्यांचे निर्धारण हे लैंगिक अभिव्यक्त्या आणि लिंग ओळख यादोघांचे निर्देशित जाणवणेच गुणागुनीचे बनते. लैंगिक अभिव्यक्त्या ही एखाद्याच्या लैंगिक अभिव्यक्ति निर्धारित आहे तर लिंग ही आपण मानसशास्त्रीय दृष्ट्या कोणत्या लिंगाचे झालोय या विषयावर विचार म्हणजे लिंग ओळख होय. लैंगिक अभिव्यक्त्या आणि लिंग ओळख यादोघांचे एखाद्याची निर्धारित झाल्यावर असे नाही नाही. ती प्रत्येकी अथवा पौढकीय लिंग ओळख असतात पुरुष हा इतर पुरुषाकडे जाडवृत्ति होऊ शकतो.

काही व्यक्ती या transsexual परा लैंगिकतेच्या लक्षण लक्षात घेतात - धरून व्यक्तींना आपण पितृत्व लिंगी व्यक्तीच्या शरीरातच दडून पालनाने वाढते. यामध्ये लैंगिक ओळखीविषयात अंतर्गत असणाऱ्या लिंगविषयात स्त्रीया लक्षण होतो. परालैंगिकतेच्या व्यक्ती लिंग बदलाची शक्तीय कडून घेतात यामध्ये त्यांना कधी असणारे लिंग काढून टाकले जाते व हवे प्रसंग लिंगाची निर्मिती केली जाते. ही अवघड प्रक्रिया असल्याने शास्त्रिकेपूर्वी समुपदेशन करावे लागते, संशोधने इजेक्शन यामे लागते शिवाय ईच्छित लिंगाच्या व्यक्तीला शक्यतेपूर्वी अनेक दिवस राहणे लागते. यानंतरच याची फलश्रुती ही घेतात म्हणते.

परालैंगिक व्यक्ती या द्विलिंगी व्यक्तीपेक्षा भिन्न असतात. द्विलिंगी (intersex or hermaphrodite) व्यक्ती मध्ये दोन्ही लिंगांचे दिवा रंगसून दिवा जनुकीय जाडवृत्तिबंधाचे एकत्रीकरण पहावयास मिळते. त्याची याचे प्रमाण कमी आहे ५५०० जन्मांमध्ये केवळ एक जन्मत या परतर्तने जन्मास येते.

① What determines Sexual Orientation

लैंगिक अभिव्यक्त्यांचे निर्धारण

कसे होते? व्यक्तीमध्ये विषमलैंगिकता, समलैंगिकता अथवा द्विलैंगिकता उत्पन्न करणारे तंत्रे हेतु आहेत याविषयी पुरेसे जाडवृत्ति होऊन दिले नाही. पुरावांमधे पितृत्व लिंगाचा याचा अभिवांशिक आणि जैविक घटकांची महत्त्वपूर्ण भूमिका असल्याचे दिसून येते. त्यांमधील जडवृत्ति ही समलिंगी प्रत्येकी शक्यता असते असे जुलुषवृत्ति अध्ययनातून स्पष्ट होते. समलिंगी व विषमलिंगी व्यक्तींच्या मध्ये ही भिन्न भिन्न असल्याने संशोधनातून स्पष्ट झाले आहे. लैंगिक अभिव्यक्त्यांची संशोधनाची निर्मितायही संबंध असल्याचे दिसून येते.

कुटुंब आणि सामंजस्य वाढवण्यासाठी, परिवेश हे एक देखील महत्वाची भूमिका बजावतात होते इति
 अशावाचून लक्षात घ्यावे आहे. उदा: शिन्ग लिंगी चालवण्याची योग्य पध्दतीने तांदळाकडून शिन्ग
 नसल्याच्या परिणाम म्हणून सामंजस्य वाढवण्याची निर्मिती होते होते फॉईड सुचवणे. फॉईड आणि शिन्ग
 विद्यार्थ्यांविषयीची सर्वाने मोठी अडथळी म्हणजे लिंगी अशुभतेची शिन्ग कोणताही कोर्टीविक
 घेतु अशा वास्तविकतेच्या पध्दती निगडीत आहे याविषयीचा पुरावा हे सिद्धांत देणे शक्ति
 काहीत. सामंजस्य ही सुखद सामंजस्य अनुभव, प्रत्यक्ष कळवणे अशा वस्तुस्थिती
 सुखद अनुभव, तर अलगाव काळ शिन्ग लिंगी अनुभवातून निर्माण होते असा अडथळी
 दृष्टिकोन सुचवणे.

शोधकात काय तर काही विशोक्तमध्ये विषमलिंगी अशुभतेचा व इतरांमध्ये सामंजस्य
 अशुभतेचा निदर्शित होते याचे कोणतेही विचारही स्पष्टपणे मिळवता दिसत नाही. अशुभ-
 तर तरांच्यामते संकीर्ण नुनुरिय, शरीरशास्त्रीय आणि परिवेशीय घटकांच्या आंतरक्रियेतून लिंगी
 अशुभतेचा निर्माण होते.

एक मान्य स्पष्ट आहे लिंगाच्या व्यक्तीकडे आकर्षित होण्याची विशोक्त इतर
 विशोक्तच्या तुलनेत अशुभ अडथळांना सामोरे जावे लागते. अमेरिकन समाजात अशुभते
 विषयी अशुभ दुर्लक्ष आणि पूर्वग्रह असल्याचे पुरावास मिळते. याविषयी जीवित कुर्याच्या
 व्यक्तीला हक्क आहे हा विश्वास अशुभ आहे तथापी त्यांना तो हक्क मिळत नाही. अशुभते
 विशोक्तच्या कुटुंब, सामंजस्य वाढवणे नाकारले जाते. ज (क) त्यांनी त्यांची अशुभतेचा जाहीर
 तर त्यांना अपमानित केले जाते, छळ केले जाते. परिणाम म्हणून सामंजस्य तलगांमध्ये
 अशुभतेचा निर्माण होण्याची शक्यता अशुभते. विषमलिंगी विशोक्तच्या तुलनेत सामंजस्य
 विशोक्तमध्ये आत्मतेने प्रमाण लक्षणीय दृष्ट्या अशुभते आहे. अशुभते सामंजस्य विशोक्त
 लिंगी विषयक सचेतनेतून वसत नाहीत ते कधी पडव्याची शक्यता अशुभते असते. अशुभ
 विशोक्तमध्ये सामंजस्य प्रमाण अत्यल्प असते.

अशुभते अशुभतर व्यक्ती त्यांच्या लिंगी अशुभतेवर आपली पकड मजबूत
 बनवतात आणि त्याप्रती सामंजस्य असतात. सामंजस्य, द्विलिंगी अशुभतेचा अलगाव
 विशोक्तच्या तणाव, पूर्वग्रह, अशुभतेचा यामुळे मानसिक आरोग्यविषयक अडथळे अनुभवत असले
 तरी देखील सामंजस्य ही ही काही मानसिक आजार असल्या गेलेला नाही. अशुभतर
 मानसशास्त्रीय आणि वैयक्तिक लक्षण सामंजस्य प्रमाण अशुभते कुर्याच्या अशुभते
 अशुभते. सामंजस्य सामंजस्य विषयक अशुभते अशुभते आहे विशेषतः तलगांमध्ये
 व्यक्तीमध्ये. उदा. अशुभतर अमेरिकन नागरिकांनी सामंजस्य विवाहात कायदेपरि
 मित्या मिळवण्याचे समर्थन केले असे जाणवते त्यास २०१५ मध्ये कायदेपरि मित्या
 प्राप्त झाली.

प्रस्तावना:

आपला पैकी जवहास सर्वसांच्य पूर्व प्रौढावस्थेच्य कालखंड हा जिवितावर परिवाक व्हांवत्या निर्वासांच्य कालखंड असतो. घामध्ये सर्वांचि कु गंभीर खाणि मितकचय महत्वपूर्ण सकला म्हणजे जिवितागिची निवड करणे. आपला निवडनुसार आपणाल अविवाकच्ये दिती पैसा मिळार. पद, प्रतिष्ठा, स्व-मूल्याची जाणवि खाणि जिवितागिच्ये आपले जेजदम याच्याशी सुधा हा निर्वाय निगडीक असतो. एकराचय गिवाकगिची म्हणजेच करियरची निवड हा एक महत्वपूर्ण निर्वाय इलो.

4.1 Choosing a Career करियर (जिवितागिची) निवड:

(A) Career Choices, Skill Development, and Government Policies in India: जिवितागिची निवड, कौशल्य विकास खाणि शासनाद्वारे शोसकिय धोरणे:

मशीन वाहती लोकांल्लेच्य विचार व्हांवत्या याच्य उत्तम विनियोग व्हांवत्या उत्तम मार्ग म्हणजे यांचे अर्थव्यवस्थेवरिच वेसा या रुपात लेपातरण क करुन याकडे आपली अनात्मक अडू थारुपात पहावयास लवे. एकराचय लोकांल्लेच्य आपण मुख्य लोकां म्हणून पसाये. कार्यक्षेतात प्रवेश करुन्या या तळनाईस योग्यप्रकारे कौशल्य प्राप्त करणे ही काहती गरज आहे.

स्वयं खाणि रोजगार मैजालय, आक सत्काच्या 2019-20 च्या द्वितीय वार्षिक रोजगार खाणि वेवेजगार सर्वेक्षणनुसार अमीक सहस्रागाम्या दर हा 52.9% इतका आहे. वेवेजगारिया दर 38.7%, परकीयांच्य अकतीक 34.7%, अशिक्तीकमध्ये 12.7% इतका आहे. अधिकतर व्यक्ती शिक्षणाद्वरिच अधिक वेळ रक्ती करुन असलाने वेवेजगार रहातात. सुशिक्तीक्या रोजगार वाढवपाची गरज लक्षात घेवून भारत सरकारच्या फेब्रुवारी 2020, कौशल्य विकासद्वारे राष्ट्रीय धोरणाद्वारे सन 2022 पर्यंत 500 मिलियन व्यक्तींना कौशल्यद्वारे कल्पये उपरिप्टलोके जवहास रड वैश्वीय मैजालये, संघटना खाणि विभाग या उपरिप्टपूर्ती करीक करियर महेक.

भारते आयटीआई (AICTE) ची निर्मिती व्हांवत्या अरोकस्य भारत सरकारने 'खोजियंती शहरी रोजगार योजना, प्रधानमंती रोजगार कार्यक्रम, महात्मागंधी राष्ट्रीय प्रमिण रोजगार हमी ययसा' द्वारा काही योजना सुरु केल्ले आहेत. यासारके कार्यक्रम जरी भारत सरकारने सुरु केले असले तरी देखील याच्या प्रभावी संकलकीषणिया प्रस्त उरुणेच. भारतामधील सद्यचि व्यावसायिक शिक्षण हे मर्यादित क्षमतेचे आहे. याची काही उरणे लोके लोके प्रोब्लिमोणे 9 लाखांरुपाणे भारताद्वारे व्यावसायिक शिक्षण हे निम्न दर्जाच्या कामाशी (डिप्लोमा वगैरे) निगडीक आहे.

सद्यच्या व्यावसायिक शिक्षणाची स्यका ही उच्च शिक्षणाच्या शिद्येनेरि जोडलेली नाही. विद्याथ्वीकडे असजारा मार्गहणिया अजाव जले कोठारा कामासणि कोठे शिक्षण गलये.

याबाबत सुधारणा करुव्याद्वरिच अग्रवाल खाणि सहकारी, 2012 चीनीकाही महत्वपूर्ण गोष्टी द्योरेरुकीक वेळ्या आहेत.

- 1) मुलांप्रमाणेच त्यांचे कुटुंब सदल, पालक यासर्व वळोवना मार्गहणिवहावे.
- 2) अद्ययनानुन स्वरुत आले आहे की पालकांच्या पावलावर पाड, ल ठेवून पाल्य जातनसून.

पाल्यांच्या भरत्यांकुदोमध्ये बदल लगे आहे.

अ) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादन आणि उच्च शिक्षण घेण्याविषयीच्या इच्छा या विषयीच्या अध्ययनातून स्पष्ट झाले आहे की निम्न शैक्षणिक संपादन असणाऱ्या विद्यार्थ्यां उच्च शिक्षण घेण्यास उत्कृष्ट असतात.

ब) विद्यार्थ्यांच्या करियर निवडीवर प्रभाव पाडणाऱ्या घटक म्हणजे पालक, शिक्षक, भावंडे, मित्र, प्रसारमाध्यमे आणि शाळेमधील शैक्षणिक सल्लागार.

शालाख शेखन कुशल भारताच्या निर्मितीदरिण विद्यार्थ्यां आणि अर्थव्यवस्था यांच्या गरजेनुसार मागणी आणि पुरवठा याची शूरवलेशी जोडले जाणे गरजेचे आहे.

यादरिण प्रमुख घटकांमध्ये लक्ष पुरवणे गरजेचे आहे-

- १) युपकोन आणि इतर गोष्टी क्षेत्रे ओढवणे.
- २) विद्यार्थ्यांना लक्ष असणारी क्षेत्रे शालेय पुरवणे (शा, स्नेहगण, सेवाद, इ. शालेय).
- ३) त्यापैकी इतर असणाऱ्या दृष्टी अध्ययनांच्या दरेकाल लागण कराय लागणे.
- ४) मुख्य प्रवाहातून शिथिलताही तय होऊ म्हणजे व्यावसायिक शिक्षण असण विद्यार्थ्यांच्या वाढण्यासाठी दृष्टी देणे.
- ५) प्रतिष्ठित जीवनमागची विद्यार्थ्यांची इच्छितास हत्तारी.

B) Gender and Career choice: लिंग आणि जीवनमार्ग निवडी :

साधारणपणे

ए. पी. टी. पूर्वी मध्य प्रौढावलेक परीक्षा देणाऱ्या लक्षा खनासाठी अधिक योज्य काम म्हणजे ग्रहणी बनणे होय. ज्या महिला घरानुक्त कोठे पडून कार्यरत होत्या त्या खुद्दा एखाद्या विशिष्ट क्षेत्रापुरतेच मर्यादित होत्या. पुरुषांकरिताच्या कामाच्या जाहिरातीमध्ये साधारणपणे पोलिस अधिकारी, निमण, क्षेत्र, आयदरेरि क्षेत्र तर महिलांकरिता संपत्ति, शिक्षक, ग्रंथपाल इत्यादीच्या समावेस झाल्याच.

दोही लिंगांमधील व्यक्तीकरिता सर्वात योज्य काम कोणते हे निर्धारित करव्यासाठी पारंपारिक विचारांमध्ये प्रतिक्रिया दिसते. समुदाय क्षेत्राची अपवा सेवा क्षेत्राची निगडित व्यष साथाकरिता महिला अधिक योज्य असल्याचे समजले जाते. घाउलट काम पूर्णत्वापणेनाच्या क्षेत्राची जसे की सुसारकाम इ. Agent व्यवसायाची पुरुष सेवेची असल्याचे दिसते. खुल्लत व्यवसायाच्या तुलनेत समुदाय विषयक व्यवसायात वेतन आणि कमी निम्न असल्याचे दिसून येते.

सध्या लिंगाधारित अवेभावाने स्वल्प पूर्वीदिसते ती प्र नसून त्यामध्ये घट झाल्याचे दिसते. लिंगाधारित अवेभाव सध्या वेधायदरेरि आहे. उदा: की पुरुषांकरिताच एखाद्या परम्पी जाहिरात देणे. मागीर त्याकिस वकीपालून वेतनाकरिता तक्रार करव्याची प्रयत्न केला जात आहे. साख्खान्य व्यवसायाकरिता अथवा कामाकरिता लक्षांना पुरुषांपेसा कमी वेतन दिले जाते.

पूर्वीच्या तुलनेत सध्या क्रियांकरिता तुलनेत अधिक संधी उपलब्ध तीत आहेत. स्त्रियां खाख्या वकीस, डॉक्टर (वेधय), विमा प्रकिसिधी, न्यालकु इ. क्षेत्रांमध्ये कार्यरत आहेत. असेकिसले तरी व्यवसायाच्या दृष्टी क्षेत्रांमध्ये अजुनी लिंगअवे दाले जसे न्यालकु क्षेत्राच्या विचार देणा महिनांकरिता कमी पल्लाच्या वाहनेचे न्यालकुत्वास प्राप्तान्य दिले जाते तर पुरुषास दीर्घपल्लाच्या वाहनेचे न्यालकुत्स दिले जाते.

उच्चवर्ण समाज दण्डिताना लीया आणि इन्फ्लेमेटरीय साधनांकरिता दृश्य व्यावसायिक श्रमिकांजाला पास (शॉपिंग) कामेचे घेत म्हणता येईल यामा लागता करावा लागते. एखाद्या सोशलिंगमध्ये अदृश्य प्रसंगे कापिरा असतात ज्यात व्यक्तिका वक्तव्या एका मर्यादे नेतर रोखते जाते. इन्फ्लेमेटरीय, दण्डित, लीया यांना बळती घालून इतर रोखता येईल यासाठी ही दोघुश्य घटना कार्य करते.

① Why do people work? More than Earning a living व्यक्ती काम का करते?

सर्वसाधारणपणे चरितार्थ चालवण्याकरिता व्यक्ती काम करताना प्रसे साधे सरळ उत्तर सापणात देता येईल. तथापी वस्तुतः ही मान निराक्षी आहे. कामाकरिता तरुण प्रॉब्लेम्स झेनेतु कारणे प्रसल्लामे दिसून येते.

② Intrinsic and Extrinsic Motivation वाह्य आणि आंतरिक प्रेरणा:

कुमारसेन्स मिडेल इश्या इपेदेने सापण वन्यातपदा प्राणाभिरुपणे काम करीत असते. यापाठी वाह्य प्रेरणा प्रसल्लामे दिसून येते. वाह्य प्रेरणा (Extrinsic) या व्यक्तिसि पैसा, प्रशिक्षण या साऱ्या निश्चित, स्पष्ट बक्षिसांकरिता प्रेरित करतो. याउलट व्यक्ती त्यांना राह्या आनंदाकरिता देखील काम करते, जसे व्यक्तिका बक्षिसि, कामातु यात आंतरिक (Intrinsic) प्रेरणा होते म्हणजे जाते. पाश्चिमात्य लेखकांमधील व्यक्तिका कामाची कुर्मळ निगिचा बक्षि इंगितार करताना दिसतात. यापाठी काम म्हत्वाचे आहे इश्या धारणा असते. या विचारसरणीनुसार काम करणे ही संपूर्ण कृती आहे. आमुळे मानसशास्त्रीय आणि इन्फ्लेमेटरीय सुटिकी जाणती समाधानाची प्राप्ती होते.

कामातुने सापणात एक व्यक्तिकात होतय प्राण होते. सापण प्रसे एखाद्या व्यक्तिसि घेणे तेव्हा सापण सापला पस्चिय देणाना नाव व इतर माहिती सोके सापण काय उणे हे लीगिताने जाते. एंडरीकिय सापण घेणे शरके हा सापला सापुल्याचा शोभ शोभ आहे व्यक्तिका सापणामिदु जिवितामध्ये काम हा वेदिय सरळ आहे. कामाच्या ठिकाण्टी सापला इशिकतर वेड जात असल्लामे मित्र प्राणिया तवेय सापणामिदु कृतीच्या एक म्हत्वाचा लोभ म्हणून सापणामिदु वारिले जाते. कामातु घेणे सापणामिदु कर्तव्येपाट पाडवी लुगानात जसे वरिल्लोसोभत शोभत करणे, सापणामिदु, मेजवाणी यात उपलिन रहने ह.

सापण घेणाने काम करणे सापणाला दण्डिते मिश्रारित होणे. 'व्यक्तिका क्वाणत हापलेला श्रमिदुचे सापणामिदु घेणे जाते म्हणून सापणामिदु म्हणजे दण्डित (अवयव) होय! घेणेदुविय कर्ये ही दण्डित निगिती झाले जसे वेदय, वदिल घांने त्यात शोभितेचे उच्च आहे तर घुण्टीमोडी करणे, काडेर लेजाहणारे, रवादापदार्थ तयाट करणारे यांनी या शोभिते मध्ये मिश्र दण्डित असल्लामे दिसते.

③ Satisfaction with Job: कामाची समाधान

एखाद्या कामात लीगिताने हापणात दण्डित ही व्यक्तिका दण्डित समाधानावर प्रभाव पाडताना दिसते. मिश्र दण्डित उच्च निगिते समाधान इशिकतु शके वदयचिति गृहित घेतले जाते. व्यक्तिका दण्डित परिणाम

हा तंत्रिया कुटुंब सफलाच्या दृष्टीवरील लोकांना दिसतो.

अर्थीकतः दृष्टी लेव सर्व नाही नाही. कुमनित्यांचे लक्षात घ्यावे हे अनेक विषय घडोवत
साधारित असते. जसे कुमनित्यां स्वल्प. उदा: संगणक वर काम करणाऱ्या व्यक्ती विलंब
मध्ये किती माहिती असतो याकडे पर्यायवेत लक्षात घ्यावे. जिथे दूरस्थपणे वजन काढ
हात तिथे संज्ञापणाच्या नोंदीकडे पर्यायवेत लक्षात घ्यावे.

कर्मगारी जेव्हा त्याच्या कामात अडथळे किंवा, मंते मांडू शकतो आणि त्यास
जेव्हा आपल्या विचारांची दिशत देतो तेव्हा हे जेव्हा निरश्वास येते तेव्हा त्यांच्यामध्ये
कार्यक्षमता वाढते. परिणामी ते वैविध्यपूर्ण, जेव्हा कुमनित्यांची जखम झालेगी
त्यांचे खास प्राधान्य देतात.

4.2 Health आरोग्य

पहाटेच्या सोडपय या जग (वजन) नंतर, झालेला, आरक्षण तंत्रिया
व्यायामाच्या सायकल वर वरचे आणि आवश्यक जती पडते. यामुळे ती लिला आवडणारे
सुमधूर लोकांमि ऐकत असते. यासोबत ती तीच्या आजच्या व्यालाना विकसित्या माहिती
नेट वरून मिळवण्याच्या प्रयत्न करीत आहे. साधारण अर्थीकत सांगते झालेला मिळा व्यायाम
पूर्ण करते. तदनंतर महाविद्यालयासाठी, विद्यार्थिनींमि जिगडित संदेश सूचना वहाँ एलएफ वरून
दोणे लोकांमि लक्ष्यांच्यांनाडरिंग, काही संदेश सूच्या अर्थीकत करते.

आपला पैकी जेव्हा अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत अर्थीकत
वृत्तान्त तमापी झालेला करीत हा रोजच्या लवण्याचा भाग आहे. एकचवेळी जेव्हा कृती पूर्वी
वृत्त्याच्या तंत्रिया कळ असते. झालेलाच्या हृदयामे ल प्रभावी वर्तन झाले शकते तमापी केंडावळी
तरा याकडे इत्यादी नवरेळे परतत आहेत. लक्ष्यांमि झालेला लक्ष्यांमि विकाराची संज्ञा
लक्ष्यांमि झालेला.

मध्यमवयीन लोकांमि अर्थीकत व्यक्ती या आरोग्यदाई असतात. आरोग्याची निवृत्ति
अर्थीकत लक्ष्यांमि संवेदनक्षम झाले शकतात. मध्यमवयीन लोकांमि आरोग्याच्या हृदयामे
महत्वाचे अस्या दोग लक्ष्यांमि म्हणजे दुसरोज आणि कुमनित्या.

(A) Wellness and Illness: The Ups and Downs of Middle Adulthood:

सुखिनी आणि आजार: मध्यमवयीन लोकांमि चढउतार:

आरोग्य हा एव महत्वाचा अर्थीकत मुरा असतो. सर्वेक्षणानुसार प्रौढ मजगद लोकांमि अर्थीकत
शुद्ध असतात तो घटत म्हणजे आरोग्याची सुरक्षितता आणि पैसा. ह्या सर्वेक्षणानुसार
दिसून झाले आहे की जवळपास निम्म्या प्रौढा लोकांमि कुमनित्या लोकांमि याची आरोग्याची
कारण.

अर्थीकत व्यक्तींमि मध्यमवयीन वय ही अर्थीकत आरोग्याच्या कालखंड असते. जवळ
जवळानेच्या आरोग्याची सुरक्षा अर्थीकत प्रौढांनी लोकांमि लक्ष्यांमि आरोग्याच्या तक्रारि
नसल्याने स्पष्ट होते आहे. तसेच त्यांच्या कृतींवर मर्यादा देखील येत नसल्याने दिसून

आहे आहे. मध्यप्रींठावले मध्ये ल व्यक्तीचे हारोग्य हे पूर्वीच्या झायुष्याच्या तुलनेत चांगले झाले. 45 ते 65 वयोगटात घडिले मध्यमवयीन प्रौढांना पूर्व प्रौढावलेतील व्यक्तीच्या तुलनेत सेलर्ज, हॅलर्जी, श्वलनाच्या समला, पचनसंल्लेचा समला कमी अनुभवास येतात. त्यांनी या पूर्वीच या झायारांच्या ~~समला~~ अनुभव घेतला असल्याने त्यांना यावयात क्वचितच एरवार दुसऱ्या झायाराच्या सापणा कुरवा लागते. पूर्व प्रौढावले मध्ये त्यांमधी रोगप्रतिकारक शक्ती वाढलेली असते.

मध्यप्रींठावले दरम्यान विशिळ जुनाट प्रजांरांची सुलवात होवू शकते. चाडिडिनेतर लाघारणणे सोडोदुरकी, पन्नारी नेतर टाईप दोन प्रकृत्या तद्युमेह, लळपणय थीसिररका समला विरोचकून निमणि होव्यसी बाड्यता झरते. उख्य रक्त दाष ही श्यिक प्रणान दिलत येगारी जुनाट विकृती झोहे: उख्य रक्तदाषची लमणे दिसत नसल्याने त्यावर उपचार होत नाही परिणामी हृदयविकार, पक्षाघात सारकी विविध उदभवेत परिणामी याला सायलेट किलर, झसेही म्हणतात - त्यामुळे मध्यम वयीन प्रौढांनी नित्यकृताच्या रुपान प्रतिबंधाल्मु श्याणि वैदयकीय चालत्या कुरवून घ्याव्यात.

जुनाट विकृत्यांच्या परिणाम स्वल्पी मध्यमवयीन प्रौढांच्या मध्ये मूलुये प्रमाण थयवा मूलुदर श्यिकु असल्याचे दिसते. झसे झसले तरी देरवीळ मूलु होणे यावयोजटा तीळ तुरहकु घटना झोहेत. सोल्लनिय दृष्या 40 ते 50 वयोगटातील 100 पॅडी हीन, 50 ते 60 वयोगटातधरि 100 पॅडी 08 मध्यमवयीन प्रौढांच्या मूलु होणे. मापरि 75 वकीपाळून 40 ते 60 वयोगटातधरि व्यक्तींच्या मूलुदर लजणिय दृष्या कुमी साला झोहे. 1940 मध्ये जो मूलुदर होण त्याच्यानवस्थास निमा मूलुदर झोता पहावयास शिकते. झारोग्यावळत साकारिजु झरिपिनु दजी झोळि किंग मानुसार देरवीळ विविधता पहावयास शिकते.

8) Stress in Middle Adulthood

मध्यप्रींठावले मधील तणाव:

पुढाणे मध्यप्रींठावले मधील हारोग्यावर तणावाच्या लक्षणीय प्रभाव पडत असल्याचे दिसून येते तथापी तणावाचे स्वरुप, लोत बदललेले झरते. उदा: मध्यमवयीन प्रौढांना लोव्या विकृतावकी कु मुलांच्या वर्तनाची, ते व्यसनाला बळि पडतील वा थम्या तणाव जाळवणे तर यापूर्वी त्यांचे पालन शांत वर्तन कुरेल झोनाही याची पिना झरते.

ताण त्रोगत्या जीविय मुहे उदरपीन साला तरी देरवीळ त्यांचे परिणाम लसके साररुपे झसतात. तणामुते तमि परिणामांची किमिती होते.

Stress तण	→	प्रत्यक्ष शरिरशालीय प्रभाव उख्य रक्तदाष, रोगप्रतिकारक शक्ती मध्ये घट, संप्रेरकांमध्ये होणारी वाढ, शरिरशालीय लिबती
	→	हानिकारक वर्तन मादकपदार्थ लेवळ, पोषणमूलुंची घट, सोप दळि
	→	झापूलाय शरिर-संबंधीत वर्तन वैदयकीय मदनीची गरज, मदत घेव्याव चहाचक

झाकृती: तणाचे परिणाम

सार आकृतिसुसार ताणाचे प्रत्यक्ष शरिरशास्त्रिय परिणात होणात जेव्हाचे रक्तदाबामध्ये वाढी पावून ते रोगप्रतिकारक शक्तीमध्ये साळेली घट यामुळे लक्षावेर होतो. दुसरे म्हणजे ताणाचे व्यक्तीस हा प्रारोप्यदाई वलनामध्ये व्यक्त रसावात प्रवृत्त करणे जसे स्मोप न घेणे, मद्यपान, धुम्रपान थापवा इतर नाकड पदार्थांचे होवून करणे इत्यादी. शेवटी ताणाचे काही हा प्रत्यक्ष प्रकार मूल्या पहाण्यात मिळतात. जसे उच्चताणावळत व्यक्ती वैद्यकीय सेवा सुविधा, व्यायाम, वैद्यकीय सल्ले होण्याची राहताक करतात. वरील सर्व जोळींच परिणातस्वरुपी गौणरि ल्यलपत्त्या शारीरक स्थिती समरी हृदयविकाराच्या लक्षणा देखील मिळवि होऊ शकतात.

(B) Individual Variation in Health: Socioeconomic Status and Gender Differences:

आरोग्यामधील व्यक्तीगत विचलन : सामाजिक आर्थिक दर्ज आणि लिंगभेद : मध्यमवयीन प्रौढांच्या आरोग्याचा विचार करता यामध्ये प्रचंड तफावती दिसून येते. अधिकतर व्यक्ती या आरोग्यदाई आहेत तर काहीना जेनेद्विष समलेगी घेतलेले आहे. याची कारणे काहीभेरी अनुवांशिक आहेत. उदा: उच्च रक्तदाब काही कुटुंबांमध्ये पिढ्यापिढ्या दिसते. अनारोग्याची काही कारणे ही सामाजिक आणि परिवेशीय घटोरी निपाडीत आहेत. उदा: **Indian Human Development Survey** नुसार उच्च सामाजिक आर्थिक दर्जाच्या गटांमध्ये निम्न गटांच्या तुलनेत संसर्गजन्य आजारांचे प्रमाण निम्न आहे तसेच जुनाट आजारांचा फैलावाचा दर उच्च असल्याचे दिसून येते. Reddy et al. (2002) यांच्या नुसार उच्च सामाजिक आर्थिक दर्जाच्या गटांमध्ये हृदयविकाराच्या लक्षणा निम्न स्तरा-आर्थिक गटांच्या तुलनेत अधिक आहे. यावलत सामाजिक आर्थिक दर्जा हा महत्वाची श्रमिका जगावत असल्याचे दिसून येते. Subramanian et al. (2005) यांनी केलेला प्रमाणातून सामाजिक आर्थिक दर्जाच्या प्रगास गटांमध्ये मूल्युदर प्रगत गटांच्या तुलनेत अधिक दिसून आला. उच्चवर्गीयांच्या तुलनेत निम्न (कनिष्ठ) वर्ग म्हणजेच प्रगासवर्गीय जगांमध्ये बुद्धत बुद्धि मूल्युदराचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून आले आहे. कुटुंबांचे उत्पन्न मिळे हुमी तितके रसदांमध्ये अक्षप्रताविकारतु आजारांचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसते. याबाबत अनेक कारणे आहेत. निम्न सामाजिक आर्थिक दर्जाच्या व्यक्तींमध्ये राहणी लोड थोडासायतु व्यवसायामध्ये कार्यरत प्रतनात उदा: रवणकाम, बोधकाम इ. निम्न उत्पन्नाच्या परिणातस्वरुपी पुजिळत दर्जाच्या आरोग्याच्या सुविधा उपलब्ध होणात परिणामी आजारांचे प्रमाण वाढते. यासोबतच गुन्हेगारी याचा दर आणि परिवेशीय प्रदुषतु यांचे प्रमाण निम्न आर्थिक संप्रांमध्ये उच्च आहे. शेवटी पाला परिणाम म्हणून अंधघाताचे प्रमाण आणि आरोग्य विस्तार अडथळे यांचेही प्रमाण वाढते परिणामी उच्च मूल्युदर निम्न आर्थिक स्थितीची जोडला गेला असल्याचे दिसून येते. सामाजिक आर्थिक दर्जाप्रमाणेच लिंग या घटकाचा देखील प्रभाव आरोग्यावर होणात दिसते. भारतामध्ये मूल्युदर या क्षेत्रात अक्षयनातून Subramanian et al. (2005) यांनी केले उच्च प्रगासवर्गीय मुलांच्या तुलनेत मुलींच्या मूल्युचा थोडा अधिक असल्याचे दिसून आले. प्रारंभिक प्रौढ, मध्यमवयीन प्रौढ आणि इतर प्रगासवर्गीयकत मान स्त्रीयांच्या मध्ये मूल्युचा दर हा हुमी असल्याचे आढून आले आहे- लक्षन मुलींच्या मध्ये मूल्युचे प्रमाण अधिक असल्यापाठी वालावलेमध्ये त्यांच्यारी होणारे फरकाचे वर्तन जसे पोषकामुळे, सावनसाभुगीये म्हणजे डाळ, शोषघोष्यार, वालडॉनी काळजी घेणे

या विषयानुसाराने पाहिले जाणवणारी तफावत ही कारणे खूप शक्यतात. ~~महिला~~ 'मूळ' विदुसति महिलांच्यामध्ये मूल्युराचे प्रमाण कुमी समव्यापारिमागे पर्यावरणमि घोडारायकु धरलीयि भूमिडा महत्वाची ठरते. महिलांमध्ये मूल्युरासिद्ध, कुमी काढावययिचे मानार, तसेच इन्धोद्य दायकु मानार जसे डोडेरुकी, मायगेण इ. मानार आढळतात तर पुरुष मानार अधिक गुंमरि मानार जसे हृदयविदार घास लोमोरे जाणत. पुरुषांच्या तुलने मरिहिलांच्या मध्ये शुभ्रपाणम्या दर कुमी बसला कारणे कुडरोग, हृदयरोग यांभायची थोडा कुमी होतो. मरिहिला पुरुषांच्या तुलने कुमी प्रमाणान मयपाण इतना परिनामि यकृताभ्या सफला कुमि प्रमाणान किमिण होणत. याचरोक्त मरिहिला या कुमि थोडा दायकु कुमीमध्ये व्यक्त असतात या सय कारण घडी- मूले मरिहिलांमध्ये मूल्युरा कुमि असता. अधिकतर वैद्यकीय लेशोचन हे पुरुषांना कुडिभूत मानून लेल्याये दिले. लेशोचनाती कुडिभूत फेला ह; पुरुष अनुभवत असणारे जीवत घोडारायकु मानारांना प्रतिबंध करुन्याकरिता कांत्वर्यि पडतो. इती इणि पुरुष या दोहीना उदरेयुत जेव्हा लेशोचन हानि घेणले जाते तेव्हा त्यांच्या अधिकतर जीव ह पुरुषांवर असतो. लयापी हल्ली या कुमी कुडि कुमि शालन इाणि असालीय लेला पाणकुवेर हाविज अवता जात घाले.

4.3 Personality Development: व्यक्तित्वात्म्य विकास :

मास्याकरिता माझा 40 वा वाढदिवस जितका स्तोपा नव्हता. मी एतवाद्या सकाडी उठली आहे इाणि मला असे वात, अस हे नव्हतं तर माझ्या चव्हीसाव्या वर्षीजे घडले ते म्हणजे मी माझ्या आयुष्याच्या तंदुरुती विक्री अवनत झाले. मी राष्ट्रपती अथवा पंतप्रधान होवू शकणार नाही यची मला जाणवि साली आहे. माझ्या दृष्टीने आता वेवफार कुमी उरलेला आहे. मी उर्षरी वेवबावत उत्युकु आहे. पूर्वीप्रमाणे अविष्याया विचार, ~~अथवा~~ काय करायये आहे याचे नियोजन करणे यागोषीपेक्षा मी आता माझ्याडे काय आहे त्याची आनंद घेत आहे. मी माझ्या जीवनाडे सकारात्मक दृष्ट्या पहात आहे. मी आजवर प्राप्त केलेला यशाभदान मी समाघकी आहे. सकारात्मक गोषीडे मी घेतान आहे. उणविा दोष याडे आता मी लय देत नाही. लयापी ही स्थिती काही एका दिवसान किमिण झालेली नाही. कावाहीरीने येव्यापूर्वी याकरिता कितीही वर्षे मी खर्च घातली आहे तेव्हा कुडे ही कुडेली प्राप्त साली आहे. वेवपहाना मी आता मध्यमवयीन प्रॉठ आहे लीय गोवट वेविक्राने माझ्यासाली अषघड आहे.

आपण मध्य प्रौढावलेन प्रवेश केला आहे याची जाणवि ही सहजासहजी येत नाही. अथवा त्याचे स्वागत ही फार उत्युक्तते कुले जाते असे नाही. अधिकतर पाश्चिमात्य समाजाचे चाहीरीला विरोध अय आहे. चाहीरीमुळे आपण इतरांच्या दृष्टीने का होईना मध्यम वयकी प्रॉठ झालेले झालेले हे एक सत्य सामोरे येते. परिणामी मध्यवयीन लेशय (लोदी- वि. लोडोड) याला आता सामोरे जसे लागणार. याच्या खिदार कु रावा लागणे: हा दृष्टीकोन धरुवेर आहे काय याचे उत्तर असे आहे की हे सर्व आपला दृष्टीकोनवर आयारिण आहे.

(A) Two Perspective on Adult Personality Development: Normative crisis versus Life Events.

प्रौढ व्यक्तिगतत्व विकसनाचे दोन दृष्टिकोण:

मानक पेचप्रसंग विरुद्ध जीवन घटना:

प्रौढावस्थेदरम्यानचा व्यक्तिगतत्व विकसन विषयक पारंपारिक दृष्टिकोण हा वयो सुचवणे की, व्यक्ती ही वयाशी जोडला गेलेल्या निश्चित अस्या अवलोकनचून जाऊ शकते. या प्रवृत्त्या एखाद्या विशिष्ट अस्या पेचप्रसंगांशी निगडित असताना जाणवून जाऊ शकतात त्यानुसार प्रसंगाच्या प्रदीर्घ मालिकेस अथवा मानसिक कल्लोहास (गौचबल) सामोरे जाणे लागते. हा पारंपारिक दृष्टिकोण क्लॉन्गमॅन्स लेंडिंग मॉडेल मानक पेचप्रसंग प्रकल्प याचा भाग आहे. मानक पेचप्रसंग प्रकल्प हा व्यक्तिगतत्व विकसनाकडे वैश्विक टप्पे घड्या लुपात घेतो. हे टप्पे वयाशी निगडित पेचप्रसंगांच्या शृंखलेसोबत लोखले गेले आहेत. उदा: एरिक एरिकसन यांनी मांडलेल्या मनो-सामाजिक लिखांनानुसार व्यक्ती लव्या संपूर्ण आयुष्या दरम्यान विविध टप्पे आणि पेचप्रसंगांच्या शृंखलेतून जाऊ शकते.

याविषयक काही समीक्षकांनुसार मानक पेचप्रसंग दृष्टिकोण ही कालबाह्य झाला आहे. याचा उदय लेव्हा झाला जेव्हा समाजव्यवस्था झेरिअर या तार होऊ शकते आणि व्यक्तींकरिता सारखे निश्चिंत भूमिदा होत्या. पारंपारिक दृष्ट्या पुरुषांनी अयजिनाच्या कृती कराव्यात, इतक्या कुटुंबाचा सोंबाह दुरावा आणि महिलांनी अरि राहणे, मृत्ति म्हणून घर सोंबाहणे, मुलांची पैदाल दुरावी त्यांची अरुणसेवनायची प्रवृत्ती घ्यावी, अस्या भूमिदा लोखणीच्या वयाशी जोडला होत्या ज्या दोघांकरिता सारख्या वयाशी निगडित होत्या.

तथापि लव्या भूमिदा आणि वेड (वयाचा कालावधी) याबाबत लक्षणिय विविधता असल्याचे दिसून येते. काही व्यक्ती परे घ्या वंची विवाहबध होताना सांगी पालक कलाना. तर काही यानंतर विवाहबध होताना आणि मुलांना जन्म घालताना काही लज नडना शिक्त किंगी अथवा समकित्ति जोडिदरालेक राहतात, मुलांना दत्तक घेऊन त्यांचा सोंबाह कुलाना. योजेकान काय तर समाजव्यवस्थेप्रधीत झालेला बदल हा मानक पेचप्रसंगास अडचणीत आणू पाहू आहे.

(B) Erikson's Stage of Generativity versus Stagnation

एरिकसन

घाची उत्पादकता विरुद्ध स्थिरता अथवा:

एरिक एरिकसन यांनी मनोसामाजिक विज्ञानाच्या अथवा विषय केला. त्यांनी प्रथम प्रौढावस्थेकरिता उत्पादकता विरुद्ध स्थिरता ही अवस्था स्पष्ट केली. एरिकसन यांच्या मते एखादी मध्यमवय कि व्यक्ती कुटुंब, समुदाय, समाज, कार्यलव्ह या ठिकाणी व्यक्तिगतत्व लस्येक देऊन उत्पादकतेची निर्मिती करतो अथवा स्थिरतेच्या अवस्थेमध्ये राहतो. उत्पादक व्यक्ती ह्या भूमिदा पिरिसि माजीदरान, प्रेरित करव्यामध्ये महत्वाची भूमिदा बढवतात. पालकत्वाच्या आणि इतर भूमिदांच्या माध्यमातून देखीत व्यक्ती उत्पादकतेची स्थिती प्राप्त करू शकते. मध्यमवय कि प्रौढ लळणासमयेंत मरुदिरडिअ्या लुपात, अथवा अथवा सृजनशील अथवा कलात्मक निष्पादानातून या व्यक्ती उत्पादकतेची पूर्ती करतात.

याविषय या कालावधीत मानसशास्त्रीय वडीच्या अभ्यासातून व्यक्ती लिवर बनते. प्रगणेचे आणि पारितोषिके. स्वताच्या कृतीमधील कृती साहजिकपणे परिणाम स्वतःची प्राप्ती समाजामध्ये अल्प योगदान दिल्याची भावना निर्माण होते परिणामी त्यांच्या अस्तित्वाची फारशी दखल घेतली जात नाही. काहीजण स्वताला फार अलिखित समजतात नसायि नवीन आणि परिपूर्ण जीवनप्राप्तीची निणड कुरव्यात मराली ठरतात.

एरिकसन यांनी जरी व्यक्तिमत्त्व विकास विषयाने विस्तृत आढावा सादर केला असला तरीदेखील काही मानसशास्त्रज्ञांच्या मते मध्यमवयीचे अवलोकने व्यक्तित्वात बदलांमुळे अतिशय नेमकेपणाने पहाणे गरजेचे आहे. याविषयी प्राप्ती ही पर्यायी दृष्टिकोनांचा विकास आहे.

⊕ Building On Erikson's view : Vaillant and Gould वैलान्ट आणि गाडोल्ड यांच्या एरिकसन सिध्दान्तावरचे प्रतः

जॉर्ज वैलान्ट (1927) या वैयक्तिक तत्त्वांच्या मुळात वयाच्या 45 ते 55 या मरालाच्या काळात घडणारे अर्थप्राप्ती देणे (Achieving the Meaning) विलुप्त ताठरता (Resilience) या व्यक्तिमत्त्वाची निर्मिती होते. या काळात वेडा-दरम्यान प्रॉड जखिनाला अर्थ देण्याच्या प्रयत्नातून जमिनाचा अर्थ शोधतात. इतरांच्या फुमतरता आणि कल्ल्याने यांचा खिळार डडून अर्थ टिकवून ठेवण्याच्या प्रयत्न केला जातो. विश्व हे परिपूर्ण नाही त्यामध्ये बऱ्याच उणीवा फुमतरता आहेत यथी जरी त्यांना जाण्वि प्रसली तरीही ते त्यांचे विश्व सुरक्षित कुरव्याचा प्रयत्न करतो. तुलनेने ते लताघाळी असतात. एतवपी व्यक्ती जेणे तय्या जीवनातील अर्थ शोधला असले तरी याकाळा लताघाणी अल्प शक्ती याद्वारे ज्या व्यक्तींना आयुष्याला अर्थ देणे येत नाही ते ताठर बनव्याचा आणि इतरांपासून विलग होण्याचा धोका हायिड असतो.

मनोसिद्धित्सक Roger Kopp यांनी एरिकसन आणि वैलान्ट यांच्या विचारांला पर्यायी विचार दिला आहे. व्यक्ती जीवनाला दरम्यान विविध टप्प्यांच्या शृंखलेतून जाते अशा अशा संज्ञाप्रित संघर्षाचा सामना करते या विचाराशी गाडोल्ड सहमत आहेत. त्यांच्यामुळे प्रॉड व्यक्ती ही बयारी निगडीत लागू विविध टप्प्यांतून जात असते.

Summary of Gould's Transformation in Adult Development.

Stage	App. Age	At this Age, people typically
1	16 ते 18	घरातून बाहेर पडणे आणि पालकाने किमळण नाकारणे
2	18 ते 22	घर सोडणे आणि समवयस्कांमते किम पुनर्दिका करणे
3	22 ते 28	स्वतंत्र होणे, करियर, जोडियाट, मुले याप्राप्ती करि बघर होणे
4	29 ते 34	स्वतंत्रता प्रक विवाले, जोडवणे, विवाह, करियर असता घाळी
5	35 ते 43	जीवनाचे ध्येये जाळव्याची धाई, वेवेद्या अभाव्या जीवने, सोपवक
6	43 ते 53	ह्यरि ल्यावर होणे, जीवनाचा खिळार डडणे
7	53 ते 60	सहनशक्ति कावणे, जूनकाळाचा खिळार, सौम्य, मधूर होवून मळाराळडना कृती डडणे.

गाऊळ यांचेनुसार सीरिच्या उत्तराद्यतीर बाणि चाक्षिशिष्या पूर्वार्थातीर प्रॉटोना आपला कडे वेष्ट करी आहे परिणामी त्यांच्या मध्ये जमिनाची ध्येये पूर्ण कृत्याविक्रमीची घडि दिसून येते. आपुणव मर्यादित आहे याची त्यांना जाणवते होते परिणामी प्रॉटोनाच्या परिपक्वतेची कडील वाट्याल चालू होते.

गाऊळ यांचे प्रकल्प हे तुळनेने लहान गणुन्यावर हाधारित आहे बाणि त्यांच्या स्वताच्या चिकित्सात्मक किर्णभावर पूर्णता शक्यवून आहे. विविध लयांवरिल वकीला मर्यादी झाल्ये झाला लंशोधनाच्या पाठिज उपलब्ध आहे.

(क) Building on Erikson's View, Levinson's Season of Life Theory

मानसशास्त्रात डॅनियल लेविनसन यांच्या 'Seasons theory of life' जिणिनाया हेगाम सिद्धांत' हा एरिकसन यांच्या आपला चर्याची विचार आहे. लेविनसन यांचेनुसार चाक्षिशिष्या पूर्वार्थ हा संक्रमणाच्या हाणि पेशप्रसंगीय कालावधी आहे. प्रॉटोनायन पुरुष हे त्यांच्या पूर्व प्रॉटोनायन अवलमधील लयवर्षे शू प्रवेशानंतर विविध टप्यांच्या शंखले-मधून जात मसततात. जो प्रवास मध्यमवयीन प्रॉटोनावलेपर्यंत लुप्त राहतो. या अवलमधी लुप्तवात ही कडुडुआपाळून दूर जाणे बाणि प्रॉटोनाच्या विश्वातध्ये प्रवेश करणे स्वप्नत पाश्चात्तिकापाळून होते.

वयस्य 40 ते 45 दरम्यान व्यक्ती मध्यवयीन जीवन संक्रमणाच्या (midlife transition) अवलमे पदार्पण करते. मध्यवयीन जीवन संक्रमणाच्या कालावधी हा प्रश्नांच्या कालावधी आहे. व्यक्ती जिणिनाया मर्यादित लयलपाळडे लक्ष देव्याल लुप्तवात करताना. यानुन ते आपला वैकेंदिक, गुलशून गृहितकांना प्रश्ने विचार लागतात. चमप 40 मीन वृद्धावलेच्या पहिल्या लूयड्येची ते झनुशूनती वेळत. आपण मूल्यपूर्वी आपली लकी ध्येये, श्रुदित्तरे यांची पूर्ती करू शकत नाही या वाळवाला ते ध्येयिने लागते जाताना.

लेविनसन यांच्या दृष्टीने मूलमनापकाच्या या कालात मध्यवयीन जीवन संक्रमण याची लुरुवात होते. 'जिवन हे मर्यादित आहे, जमिनी खात्री देना येत नाही, ने समिस्थित आहे या वाळवाची जाणवते करण देवारी. झवल्या म्हणजे प्रथम मध्यवयीन जिवन संक्रमण. होय? वाळत्या वयानुसार वृद्धापकावपी शुन्ये शरीरावर दिसत असतात. पुळकांना आशेची प्राळ केलासा लय झमिप्रान झसतो असा गोळीपाळून देखीत झल्य सनाधान मिक्ते. जात जिनिवाकडे पाहताना आपले काय चुकले हे वडताकून त्यामध्ये सुधारणा कुरव्याया प्रपल्ल केळ जाते. एवेंदरीनय मध्यवयीन जिवन प्रसंगी हा वेदनादाई बाणि झतिक्षुब्ध झाला वधी आहे.

लेविनसन यांच्या मते झचिकतर व्यक्तींना लवि मध्यवयीन जिवन पेशप्रसंगीय सामोरे जावे लागते. तथापी लेविनसन यांच्या हा दृष्टिकोन एलिकारवापूर्वी यावरील टीका, वेष्ट पहावे लागतीर. सवति पहिला झक्षेप म्हणजे त्यांच्या सिद्धांत हा 40 पुरुषांच्या लमूहावर हाधारित आहे. बाणि लीयांवरिल त्यांच्या झझास या मंतर लयनय वकीनी पूर्ण साला आहे. तो ही झल्य असा सप्रहावर. सिद्धांताच्या निमित्तिकुरिता लेविनसन यांनी त्यांना झळून झालेला चाक्षिशिष्यांनू सातल बाणि सामान्य लय यांचे झमिशायोक्ती करण केळते आहे.

⑤ The Midlife Crisis: Reality or Myth?

मध्यवयसि जिविक संघर्षः

वास्तव की कल्पना (दंतकथा) :

लेविसन यांच्या जिविक संघर्षा हा संघर्ष हा वास्तविक चाक्रीशक्त्या पूर्ववर्तितले आहे ज्या टप्प्यामध्ये लीपि स्वल्पाचा मानसशास्त्रीय (मानसिक) हक्काल्लोड (गडबड) पक्षियास मिश्री. या दरम्यान महत्वाची मानसिक दिव्यता निर्माण होते अशी सर्वसामान्य धोषदा निर्माण होते.

मध्यवयसि जिविक संघर्ष विषयक पुरावे पुरेच्या प्रमाणात उपलब्ध नाहीत. याउलट अधिकतर संशोधकांच्या मते मध्यवयसि जिविक वास्तविक हा तुलनेची शोण, मिश्रित असतो. अधिकतर मध्यवयसि प्रौढांच्या दृष्टिने हा वास्तविक फायद्याचा असतो. जर ते पालक असतील तर यांची झपट्ये ही पालनपोषणाचा टप्पा पार केलेली असतात. विलसंगोचन वास्तविक हा शारीरिक दृष्ट्या दबावनात्मक कर असतो. वृद्धी यरोगांमध्ये मुले मोठी झाली असल्याने घराबरेट पडलेली असतात. परिणामी पालकांना वैवाहिक जिविकानिती हरवलेली जावून जाता प्राप्त केल्याची पूना लंघी प्राप्त होते. अनेक मध्यवयसि व्यक्तींना त्यांचे करियर या टप्प्यात अडिचक असल्याने आढळून येते. ते त्यांच्या आयुष्यात एक लंघी-शोण, शांत आढळून येतात. अविष्यानेडे पाहण्याऐवजी ते वसिमातानेडे पाहतात. लुडुंड, मित्र यांशि इतर सामाजिक समूह यांच्यासोबतच्या अडिचक्या आंतरक्रियांमध्ये व्यक्त होतात. जोना झोपला जात जिविकविक्रमि पर्यायानामासी शोचका असते ते यांतर झोपला जिविकानी दिशा बदलतात. शोचि ज्या व्यक्ती दिशा बदलल्यात यशास्वी ठरतात त्यांचा श्रेय हा सुखदाड, लंघादी असतो.

याशिपूठे एखाद्या व्यक्तीला स्वतःच्या व्याविक्रमि करय वाटते हे आरोग्याच्या निष्पत्तिरिचि निगडीत असते. शारीरिक वयाच्या तुलनेने जा व्यक्ती स्वतःला कृमी वयाच्या (तरुण) समजतात अशांच्या मध्ये वयाने जास्त समजणाऱ्या व्यक्तींच्या तुलनेने मृत्युवर मात कुरव्यासे प्रमाण अडिचक असते. यामाथ अर्थ या व्यक्ती स्वतःला अडिचक तरुण समजत असल्याने त्यांच्या मृत्यु होण्याची शक्यता कृमी होते.

थोडक्यात वाप तर मध्यवयसि जिविक संघर्ष हा विशोरावलेच्या वादकी वास्तविकेच्या तुलनेत फारसा लक्षवेद्यी असत नाही. असे असले तरी मध्यवयसि जिविक संघर्ष हा वैश्विक आहे. सापिणिव आढळणारा आहे. यापाठिमागचे एक महत्वाचे कारण म्हणजे मध्यवयसि मध्ये व्यक्ती अनुभवक असणारा संघर्ष हा अडिचक उघडपणे जाणवणारा असल्याने सल्लापसे निरीक्षित केला जातो. उदा. एखाद्या चाक्रीस वकीय प्रौढाने घटफोट घेवून एखाद्या तरुण सुंदर मुलीशी विवाह केलास तो अडिचक नमरेन असतो. त्याची न्यच अडिचक होते. परिणामी वैवाहिक झडवरे झोपणास अडिचक चळुन लंघाच येतात. अशा लंघने मध्यवयसि जिविक संघर्षाविक्रमिच्या दंतकथा आकाराल येतात. एडरीनच कृतीच्या वाक्रीत मध्यवयसि जिविक वास्तविक हा शोण असतो तर कृतीच्या करिना वादनी ठरतो.